

МОВА В СУСПІЛЬСТВІ:
СЕМАНТИКА, СИНТАКТИКА, ПРАГМАТИКА

LANGUAGE IN SOCIETY:
SEMANTICS, SYNTAX, PRAGMATICS

|

**МОВА В СУСПІЛЬСТВІ:
СЕМАНТИКА, СИНТАКТИКА, ПРАГМАТИКА**

LANGUAGE IN SOCIETY
SEMANTICS, SYNTAX, PRAGMATICS

I

**МОВА В СУСПІЛЬСТВІ:
СЕМАНТИКА, СИНТАКТИКА, ПРАГМАТИКА**

LANGUAGE IN SOCIETY
SEMANTICS, SYNTAX, PRAGMATICS

Частина I

За редакцією
Галини Мацюк, Ірени Митнік, Олени Новікової

Wydawnictwo KUL
Warszawa–Lwów–Monachium
Варшава–Львів–Мюнхен
Lublin 2019

Рецензент
Проф. Йоанна Гетка
Варшавський університет

Комп'ютерне опрацювання
Ева Карась

Проект обкладинки
Якуб Ботвіна

Мовна редакція резюме англійською мовою
Рената Ботвіна

Публікацію видано коштом
кафедри україністики Варшавського університету
Фонду Варшавського університету

ISBN
978-83-948051-5-9
978-83-8061-717-9

Wydawnictwo KUL
ul. Konstantynów 1 H, 20-708 Lublin
tel. 0-81 740-93-40, fax 0-81 740-93-50
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl, <http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa: volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin, tel. 91 812 09 08, e-mail: druk@volumina.pl

Вступ. Про пізнавальний потенціал мовознавства	9
Розділ I.	
Суспільний запит на дослідження та вивчення української мови	13
Українська мова на шпальтах часопису „Archiv für slavische Philologie” (1875–1929). <i>Лазаренко Олеся</i>	15
Взаємодія форми та змісту термінів на позначення препозитивних частин слова в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX – поч. XX ст.). <i>Горда Оксана</i>	29
Розвиток мовних компетенцій студентів кафедри україністики Варшавського університету. <i>Кононенко Ірина, Митнік Ірена, Романюк Світлана</i>	43
Розділ II.	
Теоретичні аспекти лінгвістичної реконструкції мова – суспільство ...	57
Зміст поняття <i>форми існування мови</i> в соціолінгвістиці (на матеріалі української та японської мов). <i>Дзябко Юлія</i>	59
Мова пропаганди у спектрі сучасної лінгвістики. <i>Романюк Світлана</i>	75
Zusammengesetzte Indefinitpronomen im Ukrainischen. <i>Fisun Roman</i>	85
Розділ III.	
Функціонування мови в періоди соціополітичних змін	101
Курс на українізацію церкви. Чому він був неефективним в Українській Народній Республіці (УНР) 1917–1918 рр.? <i>Мацюк Галина</i>	103

Сутнісні ознаки стратегічних наративів у різномовних мас-медіа. <i>Чучвара Адріана</i>	117
„Us” versus „Them”: the Image of Self and Other in the Ukrainian Fiction and Non-fiction Literature about the Ongoing Russian-Ukrainian War. <i>Pidkuimukha Liudmyla. Trach Nadiya</i>	131
Розділ IV.	
Мовна практика представників різних соціогруп	149
Запозичення чужослів у терміносистемах як закономірний процес розвитку мов (на матеріалі фінансово-економічної термінології). <i>Кочан Ірина</i>	151
Стратегії запозичень медичних термінів в українській та польській мовах (на прикладі назв органів і частин органів жіночої репродуктивної системи). <i>Борис Оксана</i>	163
Іван Франко → Ольга Хоружинська: особливості сімейної комунікації. <i>Трумко Оксана</i>	177
Розділ V.	
Мовна практика населених пунктів: місто, село	191
Суспільство і назва локусу в минулому та сьогодні. <i>Купчинська Зоряна</i>	193
Лексикографічний опис іменника Львова: соціолінгвістичний підхід (жіночі прості імена). <i>Дуда Леся</i>	207
Лексика села Стриганці як об’єкт лексикографічного опрацювання. 3. 4 (ЗАЙДА – ЗАЛЯМИТИ). <i>Осташ Любов, Осташ Роман</i>	221
Висновки	235

Contents

Introduction. On the cognitive potential of linguistics	9
Section I.	
Public request for research and study of the Ukrainian language	13
Ukrainian Language in “Archiv für slavische Philologie” (1875–1929). <i>Lazarenko Olesya</i>	15
Interaction of form and content of terms designating prepositive parts of a word in Halychyna grammar coursebooks of Ukrainian language (the second half of the nineteenth and early twentieth centuries). <i>Gorda Oksana</i>	29
Language competence development of the Ukrainian Department students at the University of Warsaw. <i>Kononenko Iryna, Mytnik Irena,</i> <i>Romaniuk Svitlana</i>	43
Section II.	
Theoretical aspects of <i>language</i> – <i>society</i> linguistic reconstruction	57
Content of the <i>language variety</i> concept in sociolinguistics (in Ukrainian and Japanese languages). <i>Dzjabko Julyja</i>	59
Propaganda language in the spectrum of modern linguistics. <i>Romaniuk Svitlana</i>	75
Indefinite compound pronouns in Ukrainian. <i>Fisun Roman</i>	85
Section III.	
Functioning of language during sociopolitical changes	101
Toward Ukrainisation of the Church. Why Was It Ineffective in the Ukrainian People’s Republic (UPR) in 1917–1918? <i>Matsyuk Halyna</i>	103

Essential attributes of strategic narratives in multilingual media. <i>Chuchvara Adriana</i>	117
“Us” versus “Them”: the Image of Self and Other in Ukrainian Fiction and Non-fiction Literature on the Ongoing Russian-Ukrainian War. <i>Pidkuimukha Liudmyla, Trach Nadiya</i>	131
Section IV.	
Language practice of various sociological groups representatives	149
Words of foreign origin in term systems as a regular process of language development (based on economic and financial terminology). <i>Kochan Iryna</i>	151
Types of borrowings in Ukrainian and Polish medical terminology (on the basis of female reproductive system nomenclature). <i>Borys Oksana</i>	163
Ivan Franko → Olha Khoruzhynska: specific features of family communication. <i>Trumko Oksana</i>	177
Section V.	
Language practice of settlements: city, village	191
Society and name of locus in the past and present. <i>Kupchynska Zoryana</i>	193
Lexicographic description of Lviv names: a sociolinguistic approach (female names). <i>Duda Lesiya</i>	207
Lexis of Stryhantsi village as object of lexicographical processing. З/З. 4 (ЗАЙДА – ЗАЛЯМИТИ). <i>Ostash Liubov, Ostash Roman</i>	221
Conclusions	235

Про пізнавальний потенціал мовознавства

Колективна монографія „Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика” / „Language in society: semantics, syntax, pragmatics” є результатом спільного проекту кафедри україністики Варшавського університету та кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка. Мета проекту полягає в розкритті образу української мови в широкому соціокультурному контексті шляхом створення нових мовознавчих інтерпретацій про зв'язки між мовою та суспільством.

Відомо, що мова є тим соціальним феноменом, який об'єктивує національні, політичні, ідеологічні, соціальні, комунікативні, дидактичні, художні, естетичні чи будь-які інші ознаки та запити суспільства. Його соціокультурне середовище – це людина, види її діяльності, результати праці, стосунки між людьми, соціальні інститути (тобто все, що формує світ культури в найширшому розумінні). Тому для реалізації задуму монографії автори використали міждисциплінарний підхід, зокрема положення та ідеї соціолінгвістики, граматики, лінгводидактики, історії лінгвістики, історії мови, медіалінгвістики, термінознавства, теорії тексту, ономастики, дискурс-аналізу, філософії мови, історії, соціології та ін., а також такі рівні лінгвістичної абстракції, як семантику, синтактику та прагматику, що (разом з іншими) виступають інтеграційними напрямками розкриття позамовної дійсності в мові. Для отримання результатів у монографії застосовано методики порівняльно-історичного аналізу, системно-структурної та когнітивної парадигм. До переліку методів потрапили описовий, зіставний, дискурс-аналізу, біографічний, елементи статистичного, корелятивної соціолінгвістичної інтерпретації, якісного контент-аналізу, метод кейсів та ін.

Монографія складається з п'яти розділів, кожен з яких вирішує низку завдань щодо розкриття взаємодії *мова – суспільство*.

Перший розділ висвітлює питання про запити суспільства на дослідження та вивчення мови. Над цією частиною працювали *Олеся Лазаренко* („Українська мова на шпальтах часопису „Archiv für slavische Philologie” (1875–1929)”), *Оксана Горда* („Взаємодія форми та змісту термінів на позначення препозитивних частин слова в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX – поч. XX ст.)”), *Ірина Кононенко*, *Ірена Митнік*, *Світлана Романюк* („Розвиток мовних компетенцій студентів кафедри україністики Варшавського університету”).

У другому розділі автори пропонують розв'язки дискусійних теоретичних проблем. Отримані результати допомагають формувати нові лінгвістичні платформи для аналізу мови в соціумі. Питання обговорювали *Юлія Дзябко* („Зміст поняття *форми існування мови* в соціолінгвістиці (на матеріалі української та японської мов”), *Світлана Романюк* („Мова пропаганди у спектрі сучасної лінгвістики”), *Роман Фісун* („Zusammengesetzte Indefinitpronomen im Ukrainischen”).

Інтерпретацію маловідомих аспектів взаємодії мови та суспільства в історії та сьогоденні містить третій розділ, який розкриває функціонування мови в різних соціополітичних контекстах. Їх систематизували та проаналізували *Галина Мацюк* („Курс на українізацію церкви. Чому він був неефективним в Українській Народній Республіці (УНР) 1917–1918 рр.?”), *Адріана Чучвара* („Сутнісні ознаки стратегічних наративів у різномовних мас-медіа”), *Людмила Підкуймуха та Надія Трач* („Us” versus „Them”: the Image of Self and Other in the Ukrainian Fiction and Non-fiction Literature about the Ongoing Russian-Ukrainian War”).

Четвертий розділ присвячений ознакам мовної практики різних субгруп українського соціуму. Питання досліджували *Ірина Кочан* („Запозичення чужослів у терміносистемах як закономірний процес розвитку мов (на матеріалі фінансово-економічної термінології”), *Оксана Борис* („Стратегії запозичень медичних термінів в українській та польській мовах (на прикладі назв органів і частин органів жіночої репродуктивної системи”), *Оксана Трумко* („Іван Франко → Ольга Хорунжинська: особливості сімейної комунікації”).

Мовну практику жителів різних населених пунктів, зокрема міс та сіл, розкриває останній розділ. Над питаннями працювали *Зорiana Купчинська* („Суспільство і назва локусу в минулому та сьогодні”), *Леся Дуда* („Лексикографічний опис іменника м. Львова: соціолінгвістичний підхід (жіночі прості імена”), *Любов Осташ* та *Роман Осташ* („Лексика села Стриганці як об’єкт лексикографічного опрацювання. З. 4 (ЗАЙДА – ЗАЛЯМИТИ”).

Щиро вдячні всім авторам за результати досліджень, отримані в колективній монографії „Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика”, а видавництву Люблінського католицького університету за публікацію цього видання.

Ми раді, що до роботи над виданням долучився Інститут слов’янської філології Мюнхенського університету Людвіга-Максиміліана, а також дослідники з різних наукових осередків не тільки України та Польщі, але й Німеччини та Японії.

Сподіваємося, що монографія допоможе поглибити знання про взаємодію мови та суспільства і спонукатиме до пошуків відповідей на нові дослідницькі питання у другій частині цього видання.

Отже, запрошуємо до співпраці!

Галина Мацюк, Ірена Митнік, Олена Новікова

Розділ I

**Суспільний запит на дослідження
та вивчення української мови**

Українська мова на шпальтах часопису „Archiv für slavische Philologie” (1876–1929)

Українська лінгвістична наука, незалежно від визнання статусу *руської* (*рутенської, південноруської, южноруської*) мови чи *малоруського* (*малоросійського*) *наріччя* в різних імперіях, мала здобутки завдяки діяльності цілої плеяди науковців – О. Потебні (1835–1891), І. Верхратського (1848–1919), П. Житецького (1836–1911), К. Михальчука (1840–1914), О. Огоновського (1833–1894), С. Смаль-Стоцького (1859–1938) та ін. Праці вчених заклали міцний фундамент для становлення такої галузі, як лінгвоукраїнознавство. Результати своїх досліджень українські філологи друкували в періодичних виданнях зі славістики того часу. Одне з них – часопис „Archiv für slavische Philologie”, який заснував хорватський славіст Ватрослав Ягич (1838–1923).

Метою дослідження є огляд і класифікація праць з українського мовознавства, які побачили світ саме на шпальтах цього німецькомовного журналу, отримавши можливість увійти в широкий обіг славістичних кіл Європи. У цьому контексті буде висвітлено берлінський період наукової діяльності Ватрослава Ягича і роль щорічника „Archiv für slavische Philologie” в розвитку славістичної думки на зламі XIX–XX століть.

Одними з перших у вітчизняній науці, хто відзначив роль В. Ягича в історії українського мовознавства, були В. Щурат¹, М. Возняк²,

¹ V. Šurat, *Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen (Die Kultur der Gegenwart. Berlin u. Leipzig)* [v:] „Zapiski NTŠ”, t. 86, L'viv 1908, s. 213-219.

² M. Voznák, *Profesor Āgič pro ukraïns'ku filologiù* [w:] „Nedilá”, L'viv 1912, č. 1, s. 7; č. 2, s. 5-7; č. 6, s. 5-6.

Д. Дорошенко³. Питанням взаємин В. Ягича із українськими філологами присвятили багато уваги автори Й. Дзендзелівський⁴ та В. Франчук⁵. До сьогодні комплексним дослідженням про українську лінгвістику в рамках славістичних зацікавлень В. Ягича є монографія Т. Маньковської „Проблеми лінгвоукраїністики в науковій спадщині Ватрослава Ягича”⁶.

Джерельною базою для нашої розвідки стали всі томи цього часопису, який, окрім університетських бібліотек у різних країнах Європи, є також у вільному доступі в інтернеті⁷.

Берлінський період наукової діяльності Ватрослава Ягича

Славістика, в тому числі й одна з її складових – україністика, як комплексне вчення і навчальний предмет, в Європі другої половини XIX століття була відносно молододу наукою. Одну з перших кафедр слов'янської філології створено в 1849 році у Віденському університеті на чолі із Ф. Міклошичем. Славістичні центри почали виникати також у Берліні, Санкт-Петербурзі, Києві та Харкові. Праці Й. Добровського, В. Копітара, П. Шафарика та Ф. Міклошича спричинилися до розвитку нових напрямків мовознавства, літературознавства, історії культури, палеографії, етнографії, фольклору усіх слов'янських народів.

У складі „патріархів славістики” був і Ватрослав Ягич – відомий філолог-славіст, випускник Віденського університету, учень Ф. Мі-

³ D. Dorošenko, *Vatroslav Âgič pro ukraïns'ku movu i pro nazvu „ukraïnci”* [v:] „Zapiski istorično-filologičnogo viddilu UAN”, kn. 10, 1927, s. 264-280.

⁴ Напр., J. Dzendzelivs'kij, *Listi ukraïns'kih včeninoh do V. Âgiča* (A. Petruševič, A. Krim's'kij, Ê. Timčenko, O. Makovej) [w:] *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, kn. 41, Novi Sad 1991, s. 165-185.

⁵ Напр., V. Frančuk, *Ukraïns'ka i bilorus'ka movi v pedagogičnij diâl'nosti Vatroslava Âgiča* [w:] *Volin'-Žitomir'shina*, vip. 10, 2003, s. 117-124.

⁶ T. Maňkov's'ka, *Problemi lingvoukraïnistiki v naukovij spadšini Vatroslava Jagiča*, Ternopil' 2007.

⁷ Див.: https://de.wikisource.org/wiki/Archiv_f%C3%BCr_slavische_Philologie, [11.03. 2019].

клошича, академік Загребської, Петербурзької та інших зарубіжних академій наук, автор численних праць, серед яких епохальна „Історія слов'янської філології” (СПб., 1910)⁸. Ще одним науковим досягненням В. Ягича стало заснування та видання часопису „Archiv für slavische Philologie” в 1876 р., коли вчений очолював новостворену кафедру слов'янських мов і літератур у Берлінському університеті (1874–1880). Новий журнал швидко, за словами М. Фасмера, став провідним органом славістики в Європі аж до 1929 р.⁹

Відновлюючи традиції слов'янської філології у стінах Університету імені Фрідріха-Вільгельма, В. Ягичеві йшлося про те, щоб створити в Берліні справжню славістичну наукову професуру, мати можливість друкувати славістичні праці в часописах Пруської академії наук, закупувати славістичні книжки для Королівської Бібліотеки, організувати наукові стажування у слов'янських країнах тощо¹⁰. Одним із шляхів до здійснення цих задумів хорватського науковця і був власне видавничий проект під назвою „Archiv für slavische Philologie”, завдяки якому Берлін – поряд із Віднем і Прагою – став у другій половині XIX століття ще одним центром славістики в Європі¹¹.

У квітні 1875 року В. Ягич писав у листі до І. Срезневського: „Я знайшов видавця, який готовий підтримати журнал слов'янської філології, звісно, німецькою або французькою мовами, але за змістом тільки стосовно слов'янських мов і літератур. Я хочу назвати його „Archiv für slavische Philologie”, тому що цей орган повинен містити, окрім оригінальних статей, також переклади з усіх слов'янських нарід

⁸ J. Dzendzelivskij, *Vatroslav Jagić* [v:] *Ukrains'ka mova. Enciklopediâ*, pid red. V. Rusaniv's'koġo ta in., Kiïv 2007, s. 845; Ĭ. Arbužova, Ĭ. Ajženštok, *Jagić Vatroslav* [v:] *Slavânovêdêniê v dorêvolûcionnoj Rossii. Bibliografičêskij slovar'*, Moskva 1979, s. 377-380; *Jagić Vatroslav* [in:] *Slawistik in Deutschland. Von den Anfängen bis 1945. Ein biographisches Lexikon*, Bautzen 1993, s. 186-189.

⁹ M. Vasmer, *Die slavische Philologie an der Friedrich-Wilhelms-Universität Berlin* [in:] *Materialien zur Geschichte der Slavistik in Deutschland*, t. 1, Berlin 1982, s. 11.

¹⁰ H. Burchardt, *W 175 rocznicę urodzin Vatroslava Jagicia* [v:] *Vatroslav Jagić i problemi slov'ânoznavstva. Zbirnyk naukovih prac'*, Kiïv 2015, s. 20.

¹¹ *Ibidem*, s. 24; M. Vasmer, *Vatroslav Jagić. Zur 100. Wiederkehrseines Geburtstages* [in:] „*Zeitschrift für slavische Philologie*”, b. XV, 1938, s. 259.

всього видатного з області філології. Таким чином, „Archiv” повинен був стати необхідним посібником для всіх тих, хто цікавиться слов’янською наукою, але не розуміє слов’янських мов. І я сподіваюся, що і для слов’ян таке діло не залишиться без користі”¹². Як показав час, вибір саме німецької мови як засобу міжнародного спілкування славістів був правильним, оскільки „слов’янознавчі дослідження стали доступними для освіченої громадськості, особливо в неслов’янських країнах. Але це також принесло користь представникам неслов’янських дисциплін у слов’янських країнах. ... Ягич надав німецькій статус наукової мови, яка об’єднала славістів зі сходу і заходу, а Берлін став центром слов’янської філології”¹³.

На думку В. Ягича, у часописі мали бути представлені проблеми тогочасного слов’янознавства, зокрема статті, присвячені етимологічно-граматичним питанням, критичні статті стосовно літературних пам’яток славістики, дослідження про народну поезію, казки, прислів’я тощо, додатки до науки про слов’янські старожитності стосовно різних культурно-історичних питань, ще не опубліковані тексти з мови та її історії, бібліографічні огляди (виписки зі слов’янських наукових журналів), листування вчених тощо¹⁴.

Майже одразу від моменту виходу у світ (1876 р.) „німецько-панславістичний”, за висловом В. Ягича¹⁵, часопис став відомим і популярним не тільки серед слов’янського наукового світу, але також у Німеччині, Англії, Франції¹⁶. За оцінкою І. Франка, „душею того видавництва був і єсть доси проф. Ягич. ... Певна річ, характер того всеслав’янського журналу в значній мірі залежав від особистих наукових інтересів, поглядів і уподобань самого проф. Ягича, який осо-

¹² *Pis'ma Ī. V. Jagiča k russkīm učonim* (1865–1886), pod red. V. Vinogradova i G. Bloka, Moskva – Leningrad 1963, s. 94.

¹³ H. Bräuer, *Jagičs Archiv für slavische Philologie* [in:] „Zeitschrift für slavische Philologie”, b. 39, h. 1, 1976, s. 3.

¹⁴ *Pis'ma Ī. V. Jagiča...*, s. 94–95; H. Burchardt, *Op. cit.*, s. 24; W. Kupiszewski, *V. Jagič a językoznawstwo polskie* [w:] *Jagičev Zbornik. Zavod za znanost o književnosti*, Zagreb 1986, s. 134.

¹⁵ Із листа В. Ягича до П. Житецького: див. *Pis'ma Ī. V. Jagiča...*, s. 108.

¹⁶ S. Smirnov, *Akadèmik Ī. V. Jagič. K 150-lètiù so dnà roždènià* [v:] „Sovètskojè slavánovèdèniè”, nr 4, 1988, s. 79.

бливо в критичнім відділі завше найчастіше забирав голос у найріжнородніших питаннях слов'янської фільольогії¹⁷.

Роль щорічника „Archiv für slavische Philologie” в розвитку славістичної думки

Протягом 1876–1929 років вийшло друком 42 томи, 38 з яких до 1920 року редагував саме В. Ягич. До співпраці Ягич запросив найвідоміших славістів – А. Брюкнера, І. Бодуена де Куртене, І. Срезневського, О. Потебню, П. Житецького, О. Шахматова, К. Нігча, К. Михальчука, О. Огоновського, І. Франка та інших. На шпальтах „Архіву” велися наукові дискусії, автори друкували бібліографічні огляди, рецензії на праці зі славістики. Як зазначає дослідник В. Дем'янчук, до 1911 р. на сторінках журналу близько 30 монографій присвячено давньослов'янським, переважно давньо-церковно-слов'янським пам'ятникам, 20 публікацій – літературно-історичні та фольклорні студії; 15 – порівняльної граматики слов'янських мов; вийшло біля 100 рецензій на граматичні праці, 70 – на літературно-історичні, 20 – на етнографічні і 5 – на археологічні дослідження, опубліковано біля 40 некрологів¹⁸.

У сфері наукових зацікавлень В. Ягича перебували усі слов'янські мови, у тому числі й українська: „Україна для нього була невід'ємною і повноправною складовою слов'янського світу, тому всі прояви її національно-культурного життя, і мова перш за все, постійно були в полі зору хорватського славіста”¹⁹. Учений цікавився українознавчими студіями, охоче публікував наукові розвідки українських вчених-гуманітаріїв, писав рецензії на їхні праці, підтримував з ними дружні стосунки ще з часів свого викладання у Віденському університеті. У листі від

¹⁷ Цитата із праці І. Франка у „Літературно-науковому віснику” (1909 р.) за: R. Gorak, I. Gorak, *Malovidomi materiali: disertaciâ. Listi Vatroslava Âgiča do Īvana Franka* [v:] *Ukrâins'ke literaturoznavstvo, Īvan Franko. Stati i materiali, zbirnik nauk. prac'*, vip. 70, 2008, s. 19.

¹⁸ V. Dem'jančuk, *Gnat (Vatroslav) Jagić: (1838–1923). Korotkij naris jogo žittâ i naukovoi diâl'nosti* [v:] „Zapiski istorično-filologičnogo viddilu UAN”, kn. 4, Kiïv 1923, s. 15.

¹⁹ T. Man'kovs'ka, *Op. cit.*, s. 4.

10 лютого 1889 року до М. Драгоманова І. Франко, який захистив під керівництвом В. Ягича докторську дисертацію на тему „Повість про Варлаама та Йоасафа”²⁰, зазначає: „Недавно був один чоловічок (невідомо, про кого йдеться – О. Л.) відси в Відні у Ягича, і той завзивав через нього молодих людей русинів, щоби ішли на славистику, що він постарається про стипендії і. ін. Дуже він мене соблазнив, бо хоч я й не такий молодий (33 роки), та й все-таки не й такий ще старий, щоб не міг повчитися”²¹. На своїх славистичних семінарах у Віденському університеті В. Ягич закликав українських студентів „своїми студіями над пам’ятками доводити самостійність української мови”²². Відомо, що за сприяння Ягича фінансову допомогу на навчання здобули українські науковці Іван Зілинський, Іларіон Свенціцький, Іван Франко, учнями метра стали Омелян Огоновський, Іван Верхратський, Степан Смаль-Стоцький, Василь Щурат, Володимир Гнатюк, Зенон Кузеля, Осип Турянський, Олександр Колесса та інші²³. За спостереженнями Т. Маньковської, на слов’янському семінарі Віденського університету під керівництвом Ягича в різні роки славистику студіювали 25 українських студентів, переважно з Галичини та Буковини²⁴. Багато з них ставали дописувачами „Архіву”, розкриваючи на його сторінках важливі проблеми української мови, літератури та культури. Усі ці відомості можна почерпнути із численних листів його колишніх учнів.

На шпальтах „Архіву” „було вміщено близько 60 українознавчих ... статей та рецензій, половина з яких присвячена питанням української лінгвістики – фонології, граматики, лексикології та діалектології. ... Серед цих дописів – 29 рецензій, що знайомили читачів журналу з новими гідними уваги працями з українського мово- та літературознавства, етнографії, історії та палеографії в обох роз’єднаних частинах України і тим самим змушували замислюватися над здобутками та проблемами української філологічної науки”²⁵.

²⁰ І. Parhomenko, *Osoblivosti nimec’komovnoho originalu disertacii İvana Ākoviĉa Franka* [v:] *Vatroslav Jagić i problemi slov’anoznavstva. Zbirnyk naukovih prac’*, Kiiv 2015, s. 198.

²¹ І. Franko, *Zibrannâ tvoriv u 50-ti tomah*, t. 49, Listi (1886-1894), Kiiv 1986, s. 196.

²² І. Svěnciĉ’kij, *Vatroslavu Jaĉiću na viĉnu pamât’*, Lviv 1923, s. 11.

²³ І. Parhomenko, *Op. cit.*, s. 198.

²⁴ Т. Man’kova’ska, *Op. cit.*, s. 189-190.

²⁵ *Ibidem*, s. 155.

Праці засвідчували про дослідження акцентологічних особливостей української мови, її морфологічно-формотворчих явищ, питань історичної граматики, фонологічно-граматичних ознак діалектів Галичини та Угорської Русі, лексичних та етимологічних особливостей західноукраїнських діалектів.

Перший напрям формували дві праці К. Ганкевича „*Ein Beitrag zur Lehre vom kleinrussischen Accent*” / „Нарис про вчення про малоруський акцент” (1877, т. 2, с. 110-125)²⁶; „*Über den Accent der Verba im Kleinrussischen*” / „Про наголос у дієсловах у малоруській мові” (1877, т. 2, с. 289-296); розвідки І. Верхратського „*Ein weiterer Beitrag zur Betonung im Kleinrussischen*” / „Ще один нарис про наголос в малоруській мові” (1879, т. 3, с. 381-413) і Я. Гануша „*Über die Betonung der Substantiva im Kleinrussischen*” / „Про наголос іменників в малоруській мові” (1884, т. 7, с. 222-256, 325-386) з акцентології.

Другий напрям ілюстрували праці С. Смаль-Стоцького: „*Über die Wirkungen der Analogie in der Declination des Kleinrussischen*” / „Про дію аналогії у відмінюванні іменників у малоруській мові” (1885, т. 8, с. 194-246, 409-463; 1886, т. 9, с. 58-76) і „*Actio intensiva im Ukrainischen*” / „Вид інтенсивної дії в українській мові” (1915-1916, т. 36, с. 436-440) з граматики.

Про дослідження з історичної граматики свідчила публікація О. Колесси „*Dialektologische Merkmale des südrussischen Denkmals „Žitije sv. Savyu*” / „Діалектологічні риси південноруської пам'ятки „Житіє св. Сави” (1896, т. 18, с. 203-228, 473-523). Питання історичної фонології української мови на шпальтах часопису висвітлював також російський вчений О. Шахматов у статті „*Wie im Kleinrussischen die Palatalisation der Consonanten vor e und i verloren ging*” / „Як у малоруській мові зникла палаталізація приголосних перед e та i”) (1903, т. 25, с. 222-239).

Тему діалектів Галичини та Угорської Русі піднімають праці І. Верхратського „*Über die Mundart der galizischen Lemken*” / „Про наріччя галицьких лемків” (1892, т. 14, с. 587-612; 1893, т. 15, с. S. 46-74; 1894, т. 16, с. 1-41) і „*Die Mundart der Gegend von Uherci bei Lisko*” / „Наріччя району Уге'рці, біля Ліско” (1905, д. 27, № 513-526).

²⁶ Усі названі статті містять у дужках бібліографічну інформацію і походять з одного джерела, а саме: „*Archiv für slawische Philologie*”, т. 1-42, 1876-1929.

На особливу увагу заслуговують також надруковані в 17 та 19 томах „Архіву” (1895, 1897) статті норвезького славіста Олафа Брока під загальною назвою „*Zum Kleinrussischen in Ungarn*” / „До питань малоруської мови в Угорщині” із уточненням „*Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn*” / „Смудії зі словацько-малоруського мовного кордону” (1895, т. 17, с. 321-416; 1897, т. 19, с. 1-22).

Дослідженню лексичних та етимологічних особливостей західноукраїнських діалектів були присвячені праці І. Верхратського, серед яких розвідка цього філолога „*Woher stammt der Name „Бойки“?*” / „Звідки походить назва “Бойки”?” (1894, т. 16, с. 591-594).

Не можна обійти увагою статті Р. Стоцького „*Beiträge zur ukrainischen Wortforschung*” / „Нариси з дослідження української лексики” (1914, т. 35, с. 349-354), К. Ганкевича: „*Ein Beitrag zur Volksetymologie im Kleinrussischen*” / „Нарис з народної етимології в малоруській мові” (1888, т. 11, с. 478-480) і О. Калужняцького, хоча з більшим етнографічним акцентом, „*Die Zeitrechnung und die Monatsnamen der Huzulen*” / „Літочислення і назви місяців у гуцулів” (1905, т. 27, с. 269-273).

В. Ягич вважав О. Потебню „чи не найвидатнішим представником слов'язознавчої науки кінця XIX століття”²⁷. Саме Потебня став одним із перших дописувачів журналу, до кого хорватський славіст звернувся із проханням надіслати наукові матеріали для друку. У своїх спогадах В. Ягич пише: „Необхідність мати співробітника для „Архіву” спонукала мене звернутися в Росії до людини, що постійно займалася російською, особливо українською мовою, із суто науковим спрямуванням, точно дотримуючись філологічного методу. Це був Потебня. Я зацікавився його філологічними, точніше лінгвістичними роботами, коли ще був у Загребі та Одесі”²⁸. Між двома фахівцями почалося листування, у ньому дослідники обговорювали мовознавчі проблеми, які хвилювали тогочасну славістику. В одному з листів Ягич, пропонуючи Потебні написати рецензію на працю О. Кочубинського „До питання про взаємні стосунки слов'янських наріч” (Одеса,

²⁷ Т. Ман'ковська, *Op. cit.*, s. 99.

²⁸ За: О. Ляптева, *Из истории языкознания. Письма В. Ягича к А. А. Потебне* [v:] „Voprosi jazykoznanija”, nr 2, 1960, s. 102; V. Frančuk, *Maú za čest' nazivati svoím učitelem* [v:] „Vsesvit”, nr 9, 1988, s. 178 (переклад з російської мови Т. Маньковської).

1877), зазначає: „Ви повірите мені, якщо я відверто скажу, що нікого в Росії, крім Вас, не вважаю компетентним судити про ці тонкі, але важливі питання... Мені було б дуже приємно і втішно вважати Вас учасником мого журналу, основанийого з чистої любові до слов'янської науки, науковий напрямок якого, я сподіваюся, Вас хоча б трішки задовольняє”²⁹. Співпраця активно тривала і наслідком цього стала публікація на сторінках „Archiv für slavische Philologie” двох статей О. Потебні „Über einige Erscheinungsarten des slavischen Palatalismus” / „Про деякі види явищ слов'янського палаталізму” (1879, т. 3, с. 358-381, 594-637), а також „Zur Frage nach dem ursprünglichen Lautwerth der slavischen Nasalvocale” / „До питання про первісне фонетичне значення слов'янських носових голосних” (1879, т. 3, с. 614-637). Роком раніше вийшла рецензія В. Ягича на дисертаційне дослідження харківського науковця „Из записок по русской грамматике”: „Potebnja A. Aus den Memorien über die russische Grammatik” (1877, т. 2, с. 164-168).

Важливою частиною часопису „Archiv für slavische Philologie” було рецензування славістичних новинок. Уже в першому томі (1876 р.) вміщено ґрунтовний аналіз праці П. Житецького „Нарис звукової історії малоруського наріччя” (Київ, 1876). В. Ягич не тільки докладно розкрив результати дослідження та висловив свої критичні зауваження³⁰, але й узагальнив стан української мовознавчої науки кінця ХІХ століття.

Ягич і Житецький мали можливість особисто познайомитися в Києві, і ця зустріч стала основою для міцних і тривалих наукових контактів між двома науковцями. Ягич високо цінував роботу свого українського колеги, він писав: „Уже 1874 року, на київському археологічному конгресі, трапилося мені нагода бачити, зустрічатися та говорити з Павлом Гнатовичем Житецьким, одним з небагатьох тоді українців, що мали волю й сміливість займатися українською мовою. Ми всі знаємо, яким важким було тоді становище українських учених, як В. Антоновича, М. Драгоманова та ін. Житецький вельми живо на-

²⁹ Pis'ma Ī. V. Jagiča..., *Op. cit.*, s. 121-122.

³⁰ Про це див.: Т. Маґковська, *Op. cit.*, s.131-136. Сам текст рецензії В. Ягича міститься: V. Jagič, Žitěckij P. *Očěrk zvukovoj istorii malorusskogo narěčija*. (Grundriss einer Lautgeschichte des kleinrussischen Dialektes) [w:] „Archiv für slavische Philologie”, b. 2, 1877, s. 348-363.

писав коротку, ніби нарис, історію української мови. Ця книжка стала приводом, щоб поговорити про неї в другому томі мого Архіву і до початку листування між мною та Житецьким³¹.

У щорічнику опубліковано рецензії на українознавчі студії, завдяки яким формувався позитивний образ лінгвістичних досліджень про українську мову. Це, наприклад, огляди А. Брюкнера праць І. Верхратського „*Materialen zu einem südrussischen Wörterbuch*” / „Знадоби до словаря южноруського” (1879, т. 2; с. 161-164) та О. Огоновського „*Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache*” / „Студії в царині руської мови” (1882, т. 6, с. 105-110); відгук А. Бонкала на дослідження С. Смаль-Стоцького „*Beiträge zur ukrainischen Wortforschungen*” / „Нариси з українського словотвору” (1915, т. 36, с. 464-475) та ін.

Висновки

Підбиваючи підсумки розгляду основних лінгвоукраїнознавчих розвідок, розміщених на шпальтах журналу „*Archiv für slavische Philologie*”, вважаємо, що найповніше на його сторінках були представлені праці з діалектології кінця XIX – початку XX століття. Звісно, український сегмент часопису представлений набагато ширше, оскільки включає в себе також літературознавчі та етнографічні праці, відомості про які, як і про інші слов'янські мови та літератури, можна почерпнути зі „Загального покажчика” „Архіву”, де за відповідними рубриками описана вся бібліографія видання³².

На завершення статті наведемо цікавий факт з наукового життя І. Франка, коли він, перебуваючи в 1892 році у Відні на навчанні, пише в листі до своєї дружини О. Франко (Хорунжинської): „Хотів би я просити тебе ще о одну книжку, що є у мене ... книжка, котрої мені треба, неоправлена, нова (з 1892 року) і стоїть, мабуть, в тій новій шафі, в котрій Петрусько збив скло. Окладка сіра, а на окладці титул „*Archiv für*

³¹ Цит. за: Т. Man'kov's'ka, *Op. cit.*, s. 132, яка почерпнула ці відомості із: V. Frančuk, *Op. cit.*

³² *Archiv für slavische Philologie. Gesamtinhaltsverzeichnis*. Bearbeitet von Kurt Günther, Berlin 1962, s. 88.

slavische Philologie, Supplementband. А далі є титул інший (докладно його не тямлю) і автор книжки Pastrnek³³. На час написання цього листа з моменту виходу першого номеру „Archiv für slavische Philologie” минуло вже 16 років, протягом яких журнал був важливим науковим виданням. Попереду залишилося, як ми вже знаємо, ще майже тридцять років активної діяльності В. Ягича на ниві слов’янознавства.

Література

- Arbuzova Ī., Ajzenštok Ī., Jagić Vatroslav [v:] *Slavânovédèniè v dorêvolúcionnoj Rossii. Bibliografičeskij slovar’*, Moskva 1979, s. 377-380.
- Voznák M., *Profesor Ágič pro ukraïns’ku filologiu* [w:] „Nedìlá”, Ľviv 1912, č. 1, s. 7; č. 2, s. 5-7; č. 6, s. 5-6.
- Gorak R., Gorak Ī., *Malovidomi materiali: disertaciâ. Listi Vatroslava Ágiča do Īvana Franka* [v:] *Ukraïns’ke literaturoznavstvo, Īvan Franko. Statti i materiali, zbirnik nauk. prac’*, vyp. 70, 2008, s. 3-34.
- Demãnčuk V., *Gnat (Vatroslav) Jagić: (1838–1923). Korotkij naris jogo žittâ i naukoivoi diâl’nosti* [v:] „Zapiski ištòrično-filologičnogo viddilu UAN”, kn. 4, Kiiiv 1923, 22 s.
- Dorošenko D., *Vatroslav Ágič pro ukraïns’ku movu i pro nazvu „ukraïnci”* [w:] „Zapiski ištòrično-filologičnogo viddilu UAN”, kn. 10, Kiiiv 1927, s. 264-280.
- Dzendzelivskij J., *Listi ukraïns’kih včènih do V. Ágiča (A. Petruševič, A. Krims’kij, Ê. Timčenko, O. Makovej)* [w:] *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, kn. 41, Novi Sad 1991, s. 165-185.
- Dzendzelivskij J., *Vatroslav Jagić* [v:] *Ukraïns’ka mova. Enciklopediâ*, pid red. V. Rusanivskogo ta in., Kiiiv 2007.
- Franko Ī., *Zibrannâ tvoriv u 50-ti tomah*, t. 49, Listi (1886-1894), Kiiiv 1986.
- Frančuk V., *Maû za čest’ nazivati svoim včitelem* [v:] „Vsesvit”, nr 9, 1988, s. 176-179.
- Laptêva O., *Îz istorii âzikoznania. Pis’ma V. Jagiča k A. A. Potebnê* [v:] „Voprosi âzikoznania”, nr 2, 1960, s. 102-110.
- Man’kovsk’ka T., *Problemi lingvoukraïnistiki v naukovij spadšini Vatroslava Jagiča*, Ternopil’ 2007.
- Parhomenko Ī., *Osoblivosti nimec’komovnego originalu disertaciï Ivana Ákoviča Franka* [v:] *Vatroslav Jagić i problemi slov’ânoznavstva. Zbirnyk naukovih prac’*, Kiiiv 2015, s. 198-215.

³³ Ī. Franko, *Op. cit.*, s. 367.

- Pis'ma Ī. V. Jagiča k russkim učonim* (1865–1886), pod rēd. V. Vinogradova i G. Bloka, Moskva – Leningrad 1963.
- Smirnov S., *Akadēmik Ī. V. Jagič. K 150-letiu so dnâ roždēniâ* [v:] „Sovětskojē slavânovēdēniē”, nr 4, 1988, s. 79-80.
- Svēncic'kij Ī., *Vatroslavu Jagiču na vičnu pamât'*, L'viv 1923.
- Šurat V., *Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen (Die Kultur der Gegenwart. Berlin u. Leipzig)* [v:] „Zapiski NTŠ”, t. 86, L'viv 1908, s. 213-219.
- Franco I., *Zibrannâ tvoriv u 50-ti tomah*, t. 49, Listi (1886-1894), Kiiv 1986.
- Frančuk V., *Maû za čest' nazivati svoim včitelem* [v:] „Vsesvit”, nr 9, 1988, s. 176-179.
- Frančuk V., *Ukrain'ska i bilorus'ka movi v pedagogičnij diâl'nosti Vatroslava Āgiča* [w:] *Volin'-Žitomir'sina*, vip. 10, 2003, s. 117-124.
- Archiv für slawische Philologie*, b. 1-42, 1876-1929.
- Archiv für slavische Philologie. Gesamtinhaltsverzeichnis*. Bearbeitet von Kurt Günther, Berlin 1962.
- Bräuer H., *Jagičs Archiv für slavische Philologie* [in:] „Zeitschrift für slavische Philologie”, b. 39, h. 1, 1976, s. 1-9.
- Burchardt H., *W 175 rocznicę urodzin Vatroslava Jagicia* [v:] *Vatroslav Jagić i problemi slov'anoznavstva. Zbirnyk naukovih prac'*, Kiiv 2015, s. 18-26.
- Jagič Vatroslav* [in:] *Slawistik in Deutschland*. Von den Anfängen bis 1945. Ein biographisches Lexikon, Bautzen 1993, s. 186-189.
- Jagič V., *Žiteckij P. Očërk zvukovoj istorii maloruskogo narēčiâ*. (Grundriss einer Lautgeschichte des kleinrussischen Dialektes) [in:] *Archiv für slavische Philologie*, b. 2, 1877, s. 348-363.
- Kupiszewski W., *V. Jagić a językoznanstwo polskie* [w:] *Jagičev Zbornik*. Zavod za znanost o književnosti, Zagreb 1986, s. 133-140.
- Vasmer M., *Die slavische Philologie an der Friedrich-Wilhelms-Universität Berlin* [in:] *Materialien zur Geschichte der Slavistik in Deutschland*, t. 1, Berlin 1982, s. 11-17.
- Vasmer M., *Vatroslav Jagić. Zur 100. Wiederkehrseines Geburtstages* [in:] „Zeitschrift für slavische Philologie”, b. XV, 1938, s. 259.

Резюме

У статті висвітлено низку праць із питань історії та розвитку української мови, що виходили друком у німецькомовному слов'янознавчому часописі „Archiv für slavische Philologie” протягом 1876–1929 років у Берліні. Ініціатором і засновником журналу став відомий хорватський науковець Ватрослав

Ягич (1838–1923), який, обійнявши у 1875 році посаду керівника кафедри слов'янських мов і літератур Берлінського університету, вирішив таким чином об'єднати усіх славістів як зі слов'янських, так і неслов'янських країн. У зв'язку з цим В. Ягич співпрацював із найвідомішими тогочасними дослідниками слов'янських мов і літератур, в тому числі й українськими мовознавцями: О. Потебнею, П. Житецьким, І. Верхратським, С. Смаль-Стоцьким, К. Ганкевичем та ін.

З'ясовано, що серед таких напрямків українського мовознавства, як акцентологія, історична граматика, фонетика, морфологія, словотвір, найбільш широко на шпальтах „Archiv für slavische Philologie” були представлені теми, пов'язані із дослідженням західноукраїнських діалектів. Важливу роль відігравали також бібліографічні огляди, які знайомили читачів із найцікавішими новинками з усього славістичного світу.

Ключові слова: історія славістики, Ватрослав Ягич, „Archiv für slavische Philologie”, українське мовознавство XIX – початку XX століття.

Ukrainian Language in “Archiv für slavische Philologie” (1875–1929)

Summary

A number of publications on the history of Ukrainian language published in the Berlin-based journal “Archiv für slavische Philologie” in 1876–1929 are analysed. A Croatian scholar Vatroslav Jagić (1838–1923), appointed in 1875 a head of the chair of Slavic languages and literature at the Berlin University, established the “Archiv für slavische Philologie” to bring Slavists from all around Europe together. Professor Jagić cooperated with numerous researchers of Slavic languages and cultures. Among them were Oleksandr Potebnia, Pavlo Zhytetsky, Ivan Verkhratsky, Stepan Smal-Stocki, Kostiantyn Hankevych, and others. The article shows that publications in “Archiv für slavische Philologie” on accentology, historical grammar, phonetics, morphology of Ukrainian language were dominated by the topics related to the West Ukrainian dialects. Bibliographical surveys on the recent publications in Slavic studies in various languages played an important role as well.

Key words: the history of Slavic studies, Vatroslav Jagić, “Archiv für slavische Philologie”, Ukrainian linguistics in 19th – beginning of the 20th centuries

Лазаренко Олеся – кандидат філологічних наук, лекторка української мови, Європейський університет Відріна, Франкфурт-на-Одері (Німеччина), lazarenko.olesia@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3121-1594>

Взаємодія форми та змісту термінів на позначення препозитивних частин слова в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX – поч. XX ст.)

Проблема ретроспективного вивчення термінів на позначення препозитивних частин слова в пам'ятках української мови вже привертала увагу дослідників. Поняття, кваліфіковані в словотворі та морфеміці як „префікси”, у різні періоди розвитку українського мовознавства аналізували у своїх дослідженнях І. Огієнко, Н. Москаленко, В. Німчук, В. Захарчин, Р. Коца, Л. Пена, Д. Якимович-Чапран й ін¹.

Однак терміни на позначення префіксів у галицьких шкільних граматиках української мови другої пол. XIX – поч. XX ст. все ще малодосліджені. Тому мета статті – розкрити особливості добору форм термінів на позначення препозитивних частин слова та наповнення їх змістом в граматичних працях зазначеного періоду. Спробуємо дати відповіді на питання, які терміни використовували автори граматик на позначення частин слова перед коренем або основою, з якими частинами мови пов'язували форму термінів, як вдосконалювали їхні дефініції.

¹ І. Огієнко, *Історія української граматичної термінології* [v:] *Zapiski ukraïns'kogo naukovoï tovaristva v Kiïvi*, kn. 1, Kiïv 1908, s. 94-129; N. Moskalenko, *Naris istoriï ukraïns'koï gramatičnoï terminologii*, Kiïv 1959, s. 150-153; V. Nimčuk, *Movoznavstvo na Ukraïni XIV – XVII st.*, Kiïv 1985, s. 66, 86, 127; V. Zaharčîn, *Ukraïns'ka movoznavča terminologîâ kin. XIX – poč. XX st.*: avtoref. dis...kand. filol. nauk, Kiïv 1995; R. Koca, *Z istoriï ponâttâ „prefiks”* [v:] „Lingvistični studii”, vip. 23, 2011, s. 48-52; L. Pena, *Lingvistični termini u „Gramatici ukraïns'koï (rus'koï) movi” S. Smal'-Stoc'kogo ta F. Ğartnera* [v:] „Naukovi zapiski Vinnic'kogo deržavnogo pedagogičnogo universitetu im. M. Kocubins'kogo. Seriâ: Filologîâ”, vip. 11, 2009, s. 40-44; Idem, *Pitannâ slovotvoru u „Gramatici ukraïns'koï (rus'koï) movi” S. Smal'-Stoc'kogo ta F. Ğartnera*, „Lingvistični studii”, za red. A. Zagnitka, vip. 23, 2011, s. 67-71; D. Ākimovič-Āpран, *Leksika na poznačennâ naukovih ponâtt' z movoznavstva u pam'âtkah ukraïns'koï movi XVI–XVII st.*: avtoref. dis...kand. filol. nauk, L'viv 2009.

Джерелами наукової розвідки є граматики М. Осадци (1862), П. Дячана (1865), Г. Шашкевича (1865), О. Партицького (1873), О. Огоновського (1889), С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1893), В. Козовського та І. Огоновського (1894), О. Поповича (1894), які містили новий розділ „Словотвір”. Він і засвідчує про увагу мовознавців до структури слова.

Методи аналізу – описовий, зіставний, елементи історичної реконструкції.

У граматичній традиції XIV – XVII ст. *префікси* ототожнювали з *прийменниками*². Таку ж тенденцію мовознавці простежують і в граматичних працях XVIII – XIX ст.³ Проте для XIX ст. вже характерна чітка диференціація *прийменників* на дві групи, зважаючи на таку орфографічну ознаку, як написання зі словом окремо та разом. Саме ті, що писалися разом, виконувала функцію *префіксів* з погляду сучасного мовознавства⁴.

Предлогъ. Перший із термінотворців другої пол. XIX – поч. XX ст. М. Осадца (1862) не дає визначення префікса, хоча ілюстративний матеріал в його граматиці переконує в тому, що автор бачить у структурі слова словотвірні форманти перед коренем, хоча й не називає їх: *со-вѣ-тъ, от-вѣ-тъ* тощо⁵.

Пояснюючи творення складних слів („слѡвъ зложєныхъ”) грама-тист виокремлює „*предлоги*”, як „*отдѣльни*” (написані зі словом окремо), так і „*не отдѣльни*” (написані зі словом разом). Усі вони, за його концепцією, є засобом творення таких слів: *радѣдъ, нѡтъма, прекрасный, неладѣ, нероба*⁶. Тому „*предлоги*” в М. Осадци виконують функцію *префіксів*. Правда, словотворчий засіб грама-тист позначає тим же ж терміном, що й службову частину мови – *предлогъ*⁷. Міркування М. Осадци логічне, оскільки переважна більшість префіксів сучасної української мови та інших слов’янських мов, генетично

² V. Nimčuk, *Op. cit.*, s. 66, 86, 127.

³ R. Kosa, *Op. cit.*, s. 49.

⁴ *Ibidem*, s. 49.

⁵ M. Osadca, *Gramatika ruskogo āzika*, L’viv 1862, s. 34.

⁶ *Ibidem*, s. 204.

⁷ *Ibidem*.

пов'язані з прийменниками⁸. Мовознавці навіть простежують певну закономірність: що молодший *префікс*, то виразніший зв'язок його з прийменником⁹. *Предлоги* в ролі словотворчих формантів, на думку М. Осадци, змінюють значення слова¹⁰.

Частка. Обґрунтування препозитивних частин слова подає і грамати́ка Г. Шашкевича (1865). Ці частини граматист називає *частками*. Так, у словах *заслуга*, *написати* тощо елементи *за-*, *на-* – це *частки*. Автор вказує на ознаки цих елементів: 1) вони мають чітко закріплене за собою місце у слові; 2) не існують поза словом („неотдільні”); 3) незмінні (навіть, якщо змінюється слово); 4) їх кількість у слові не є обмеженою¹¹.

Г. Шашкевич акцентує увагу на словах, що містять по дві препозитивні частини, наприклад: *по-за-в'язувати*, *воз-об-новити*, *не-пере-станно*, *по-вы-ломлювати* тощо. Елементи *по-за-*, *воз-об-*, *не-пере-*, *по-вы-* він називає *подвійними частками* (*частка подвійна*)¹². З погляду сучасної лінгвістичної науки елементи *по-* у вищенаведених прикладах – це формотворчі *префікси*, які служать для утворення видових форм дієслова¹³, інші *за-*, *воз-об-*, *не-пере-*, *вы-* – словотворчі (дериваційні), „додавання яких до слова спричиняє зміну його лексичного значення”¹⁴. Граматист ще не розмежовує їх.

Можемо простежити поступ у граматичному описі української мови: Г. Шашкевич диференціює слова, утворені за допомогою *частки* (тобто префікса), та „слова сложені”. До останніх він зараховує

⁸ V. Il'in, *Prefiksi v sučasnij ukrains'kij movi*, Kiiв 1953, s. 5; S. Bevzenko, *Īstorichna morfologiā ukrains'koi movi*, Użgorod 1960, s. 364.

⁹ V. Gorpinič, *Sučasna ukrains'ka literaturna mova. Morfemika. Slovtvir. Morfonologiā*, Kiiв 1999, s. 44.

¹⁰ M. Osadca, *Op. cit.*, s. 204.

¹¹ G. Šaškevič, *Mala grammatika āzika ruskogo osnovana na pidstavi čitanok dlā III i IV otrādu škol' golovnih v Cisarstvi Avstrii upotreblāemih āko dopomočna kniga dlā učiteliv i preparandiv*, Viden' 1865, s. 14-15.

¹² *Ibidem*, s. 15.

¹³ N. Klimentko, Ė. Karpilovs'ka, *Slovtvirna morfemika sučasnoi ukrains'koi literaturnoi movi*, Kiiв 1998, s. 39.

¹⁴ L. Vakarūk, S. Panc'о, *Ukrains'kij slovtvir u terminah*, Ternopil' 2007, s. 139.

ті, в яких на місці префікса стоїть „дрґгоє якоє слово” (інше слово): *благо-родный, перво-образный, осмо-гранный, добро-творити, высоко-сердіє* тощо¹⁵. Мовознавець чітко розрізняє *члстки* та *прийменники* (*предложники*). *Члстки* творять нові слова, а основна функція *прийменників*, за концепцією Г. Шашкевича, – „означити”, в якому відношенні слова перебувають між собою в певному контексті¹⁶.

Приставка. Сучасником Г. Шашкевича був П. Дячан, „Методична граматика” якого теж вийшла 1865 р. Він позначає препозитивні частини слова використаним із граматики Й. Левицького (1850)¹⁷ терміном *приставка*¹⁸. Частини слова, відомі сьогодні як префікси, П. Дячан, як і М. Осадца, генетично пов’язує з „*приложниками*” (так граматист називає *прийменники*), які служать для творення складних слів: „Найбольше есть слѣвъ, сложенныхъ зъ приложникѣвъ роздѣльныхъ и нероздѣльныхъ... Такі приложники называются приставкою”¹⁹. У його розумінні це, наприклад, похідні від твірного *хѣдъ*: *вхѣдъ, захѣдъ, прихѣдъ, дохѣдъ, всхѣдъ, обхѣдъ, выхѣдъ, перехѣдъ* і ін. Структурні елементи *в-, за-, при-, до-, вс-, об-, вы-, пере-* в зазначених прикладах – *приставки*²⁰. *Приставки*, за концепцією П. Дячана, мають зафіксоване місце у структурі слова – стоять на його початку²¹.

Тлумачення М. Осадци та П. Дячана щодо префіксів використав у своїй граматиці й О. Партицький (1873). Цей мовознавець теж бачить генетичний зв’язок препозитивних частин слова з „*прийменниками*” (це термін О. Партицького) та виокремлює ще одну функцію „*прийменників*” – словотворчу. Слова, утворені за допомогою „*прийменників*”, О. Партицький кваліфікує як складні („*зложени*”), а „*прийменники*” на їх початку називає *приставками*: „*Прийменники на передѣ зложеньхъ*

¹⁵ G. Šaškevič, *Op. cit.*, s. 15.

¹⁶ *Ibidem*, s. 12.

¹⁷ Ī. Levickij, *Gramatika āzika rusckogo v Galicij, rozložena na pitanā i otpondi*, Peremišl’ 1850, s. 56.

¹⁸ P. Dāčan, *Metodična gramatika āzika malo-ruskogo*, L’viv 1865, s. 14.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

слівъ зовѣть сѧ приставками”²² отже, використовує термін, який функціонує у граматиці Й. Левицького (1850) та П. Дячана (1865).

Термін *приставка* на позначення препозитивних частин слова продовжує функціонувати в граматиці С. Смаль-Стоцького та Ф. Ґартнера (1893)²³, оскільки ці вчені вважали його вдалим і зрозумілим для школярів²⁴. Щодо використання в шкільних підручниках наукової лексики, запозиченої з граматик класичних мов, автори „Рускої граматики” мали чітку позицію: „Не бачимо найменшої причини, щоб так запалювати ся дуже до латинських (грецких)... термінів; бо ж вони в значній части зовсім недорічні... , а для новітших граматичних понять там нічого не найдемо”²⁵. Один із способів творення нових слів С. Смаль-Стоцького та Ф. Ґартнера полягав у тому, щоб „до старого пня приставити спереду *приставки*”²⁶. Так, додавши до слова *статити* „*приставки*” *в-*, *на-*, *при-* тощо, можна утворити нове, наприклад, *пристатити*²⁷. *Приставка* як компонент слова реалізувала такі ознаки: 1) чітко закріплене за собою місце у слові (стоїть перед коренем); 2) є засобом творення нових слів. Граматисти вважали, що *приставки* можуть бути окремими словами²⁸, а, отже, як і укладачі граматик-попередниць, теж бачили генетичний зв'язок передкореневих афіксів зі службовими частинами мови. Очевидно, у цьому причина нечіткого розмежування *приставковання* і *зложення*, тобто префіксації та словоскладання. С. Смаль-Стоцький та Ф. Ґартнер вважали, що на них не доцільно особливо акцентувати увагу, оскільки „в практиці се не має ваги”²⁹. Така аргументація граматистів виправдана принципами укладання шкільної граматики, задекларованими С. Смаль-Стоцьким і Ф. Ґартнером у праці „Про плян науки рускої мови в гімназіях” (1890). Учені зазначали, що з особливостями структури слова учнів

²² О. Partickij, *Gramatika âzika ruskogo dlâ užitku v školah lûdovih v Galičini*, L'viv 1873, s. 122.

²³ S. Smal'-Stockij, F. Ğartner, *Ruska grammatika*, L'viv 1893, s. 47.

²⁴ Idem, *Pro plân nauki ruskoj movi v ĝimnaziâh*, Ğernivci 1890, s. 6.

²⁵ *Ibidem*, s. 7.

²⁶ S. Smal'-Stockij, F. Ğartner, s. 47.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, s. 48.

²⁹ *Ibidem*.

гімназії варто лише ознайомити та показати це на „кількох добірних примірах”³⁰, ставлячи за основну „практичну ціль”, а тому не бачили необхідності „запускати ся ані в історію мови, ані... в порівнюванє мов...”³¹. (У цих словах сьогодні проглядається ідея розмежування шкільної формальної та наукової теоретичної граматики).

Наступники С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, В. Коцовський та І. Огоновський (1894), теж називали препозитивні частини слова *приставками* (*по-*, *роз-* тощо)³² і вже традиційно виводили походження префіксів із прийменників, правда, ще нечітко диференціюючи обидва поняття³³. Можливо, вони, як і їхні попередники (С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер)³⁴, не бачили в цьому потреби, оскільки готували свій підручник для школярів четвертого класу.

Термін *приставка* фіксувала й граматика О. Поповича³⁵. Визначення цього поняття автор не подав, але з його граматичного викладу дізнаємося, що за допомогою структурних частин на зразок: *ви-*, *від-*, *до-*, *зі-*, *по-*, *під-*, *об-*, *при-*, *пере-* тощо, які додають „спереду” до слова, творяться „слова зложені”, тобто складні³⁶.

За нашими спостереженнями, запропонований галицькими граматистами термін *приставка* продовжував ще довго функціонувати у східноукраїнських граматиках поч. ХХ ст., зокрема П. Залозного (1906)³⁷, Г. Шерстюка (1907)³⁸, І. Нечуя-Левицького (1913)³⁹.

³⁰ S. Smal'-Stockij, F. Ġartner, *Op. cit.*, s. 8.

³¹ *Ibidem*.

³² V. Kocovskij, Ġ. Ogonovskij, *Metodična gramatika ruskoj movi dlâ IV klâsi škol 5- i 6-klâsivih*, L'viv 1894, s. 15.

³³ *Ibidem*, s. 70.

³⁴ Зауважимо, що шкільна граматики С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера стала теоретичним джерелом „Методичної граматики” В. Коцовського та І. Огоновського (див.: Ġ. Ogienko, *Op. cit.*, s. 115; V. Buzins'ka, G. Maksimčuk, *Profesor S. Smal'-Stoc'kij i rozvitok literaturnoj movi u Galičini ta Bukovini* [v:] *Ukraïns'ka filologîa: školi, postati, problemi*, L'viv 1999, s. 9).

³⁵ O. Popovič, *Gramatika dlâ škol narodnih (Do čitanki dlâ 3 i 4 roku nauki)*, Viden', 1894, s. V.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ P. Zaloznij, *Korotka gramatika ukraïns'koj movi*, č. 1, Poltava 1906, s. 6.

³⁸ G. Šerstûk, *Korotka ukraïns'ka gramatika dlâ škol*, č. 1, Poltava 1907, s. 7.

³⁹ Ġ. Nečuj-Levič'kij, *Gramatika ukraïns'kogo âzika. Dlâ dvoch nižeih klasiv gimnazij ta dlâ dvochklassnih i tr'ohklassnih škol*, č. Ġ. *Etimologîa*, Kïiv 1914, s. 9, 38, 83, 129.

Припона. Граматичний опис О. Огоновського (1889) зберігає назву *припона*. Це був новий термін на позначення препозитивних частин слова. У розумінні автора *припони* постають як словотворчі засоби, що додаються „перед пнемъ” (основою): *за-вис-ть* (*вид*), *не-чес-ть* (*чѣт*), *по-нес-ти*, *в-про-вад-и-ти* (*вед*), *по-роз-ношувати* (*нес*)⁴⁰. Отже, препозитивні щодо кореня афікси в наведених прикладах (*за-*, *не-*, *по-*, *в-про-*, *по-роз-*) – це в О. Огоновського відповідники сучасних префіксів. Мовознавець підкреслив ознаки цих елементів: 1) мають чітко закріплене за собою місце у слові; 2) є засобом творення нових слів; 3) їх кількість у слові не є обмеженою.

У дужках до ілюстрацій префіксації граматист подає елементи на зразок: *вид*, *чѣт*, *вед*, *нес*, маючи, очевидно, на увазі давні корені, від яких утворилися наведені для прикладу спрефіксовані слова. Цей факт свідчить про заглиблення автора граматики в історію форм слова.

Правда, на думку деяких мовознавців, український термін *припона* О. Огоновського був невдалою і малозрозумілою вузькодialeкотною калькою латинського відповідника, який означає „прикріплювати, прибавати спереду”⁴¹. Назву *припона* як загальноновживане слово подає „Малоруско-німецький словар” Є. Желехівського та С. Недільського, який вийшов у світ дещо раніше, ніж праця О. Огоновського (1886)⁴². Очевидно, автор „Граматики руского языка для шкѣлъ середнихъ” намагався використати найбільш точний з сучасних йому українських відповідників.

Генезис препозитивних частин слова О. Огоновський теж пов’язує з прийменниками. Він поділяв думку Ф. Міклошича про походження прийменників від займенників, хоча і не був категоричним, оскільки виникнення прийменників *до*, *за*, *со* вважав нез’ясованим⁴³. О. Огоновський ставив *припони* „перед пнемъ”⁴⁴ (основою), тобто приєднував не до цілого слова, а до його частини. У цьому граматист був однодумцем із попереднім кодифікатором української мови Г. Шашкевичем.

⁴⁰ О. Ogonovskij, *Gramatika ruskogo âzika dlâ škol seređnih*, L’viv 1889, s. 51.

⁴¹ N. Moskalenko, *Op. cit.*, s. 152.

⁴² Ě. Źelehovskij, S. Nedil’skij, *Malorusko-nimeckij slovar*, L’viv 1886, s. 754

⁴³ E. Ogonowski, *O przyimkach w języku starosłowiańskim, ruskim i polskim*, 1877, s. 16.

⁴⁴ О. Ogonovskij, *Op. cit.*, s. 51.

Praefixa. О. Огоновський вперше подав до українського терміна *припона* на позначення препозитивних частин слова латинський відповідник *praefixa*. Цей термін, але вже в українському орфографічному оформленні (*префікс*), пізніше використали у своїх граматиках Є. Тимченко (1907)⁴⁵, О. Курило (1925)⁴⁶, І. Нечуй-Левицький (паралельно до терміна *приставка*) (1914)⁴⁷.

Варто підкреслити, що на межі XIX – XX ст. для позначення препозитивних частин слова починають вживати термін *приросток*. Він функціонує у працях В. Охримовича (1900)⁴⁸ і А. Кримського (1901)⁴⁹. Згодом у XX ст. термін *приросток* активно використовують Є. Тимченко (1918)⁵⁰, В. Сімович (1819)⁵¹, О. Курило (паралельно з назвою *префікс* у праці „Уваги до сучасної української літературної мови” (видання 1921 та 1925))⁵², О. Синявський⁵³, термін функціонує в лінгвістичних дослідженнях періодичного видання „Рідна мова” (праці І. Ковалика⁵⁴ та Є. Грицака⁵⁵) тощо.

В українському мовознавстві термін *приросток* на позначення препозитивних частин слова, за словами Н. Москаленко, використовували тільки до 1946 р.⁵⁶ Правда, академічний тлумачний словник української мови (1970–1980) подає цей термін як синонім до *пре-*

⁴⁵ Ё. Timčenko, *Ukraïns'ka gramatika*, č. 1, Kiïv 1907, s. 9.

⁴⁶ O. Kurilo O., *Uvagi do sučasnoï Ukraïns'koï literaturnoï movi*, Kiïv 2008, s. 109, 110, 115, 118.

⁴⁷ Ĭ. Nečuj-Levič'kij, *Op. cit.*, s. 129.

⁴⁸ Ohrimovič V., *Pro nagolos v Ukraïns'ko-rosijs'kij movi* [v:] „Zapiski Naukovogo tovaristva im. T. Ševčenko”, t. 35, 1900, s. 9.

⁴⁹ A. Krim's'kij, *Pro našu literaturnu movu* [v:] „Literaturno-naukovij visnik”, t. XVI, kn. X, 1901, s. 132.

⁵⁰ Ё. Timčenko, *Ukraïns'ka gramatika (dlâ III i IV klâsi škil serednih)*, Kiïv 1918, s. 12.

⁵¹ V. Simovič, *Gramatika Ukraïns'koï movi dlâ samonavčannâ ta v dopomogu škil'nij nauci*, Kiïv-Lâjpcig 1919, s. 12.

⁵² O. Kurilo, *Počatkova gramatika Ukraïns'koï movi*, č. 1, L'viv-Vinnicâ 1921, s. 10-11; O. Kurilo, *Op. cit.*, s. 295.

⁵³ O. Sinâvs'kij, *Normi Ukraïns'koï literaturnoï movi*, L'viv 1941, s. 112.

⁵⁴ Ĭ. Kovalik, *Funkcii diêslivnih prirostkiv v Ukraïns'kij movi: semantiko-sintaksičnij naris* [v:] „Ridna mova”, č. 9, 1934, s. 393.

⁵⁵ Ё. Gricak Ё., *Neologizmi Josipa Lozins'kogo z polovini XIX storiččâ* [v:] „Ridna mova”, č. 11, 1937, s. 410.

⁵⁶ N. Moskalenko, *Op. cit.*, s. 154.

*фікс*⁵⁷. Академічне видання „Словотвір сучасної української літературної мови” (1979)⁵⁸ оперує тільки відповідником *префікс*, яким дотепер послуговується сучасне українське мовознавство.

Висновки. Автори галицьких шкільних граматики української мови другої половини ХІХ ст. – поч. ХХ ст. пов’язували препозитивні частини слова (префікси) з прийменниками, хоча і розуміли, що останні в ролі префіксів виконували зовсім іншу функцію: творили нове слово чи його форму.

Основним критерієм диференціації прийменника як засобу словотворення та частини мови була орфографічна ознака: власне прийменники – ті, що написані зі словом окремо, а прообрази префіксів – ті, що пишуться разом.

Форми одиниць на позначення препозитивних частин слова у граматах окресленого періоду змінювалися. Майже одночасно з’явилося декілька наукових назв (*предлогъ* (М. Осадца, 1862), *приставка* (П. Дячан, 1865; О. Партицький, 1873; С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер, 1893; В. Коцовський та І. Огоновський, 1894; О. Попович, 1894), *частка* (Г. Шашкевич, 1865), *припона* (О. Огоновський, 1889) і *praefixa* (О. Огоновський, 1889). Граматики використовували терміни з праць попередніх кодифікаторів української мови, запозичували їх з іншомовних джерел або запроваджували свої. Перевагу надавали відповідникові *приставка*.

Автори досліджуваних граматики удосконалювали зміст термінів, намагаючись наповнити його новими характеристиками щодо відповідних форм. Підтвердженням цього є поступове вдосконалення дефініцій, оскільки граматики виокремлювали в обґрунтованих поняттях дедалі більше ознак, відповідних теорії словотвору. Так, перший із них, М. Осадца, вказав на здатність препозитивних частин змінювати значення слова, а його наступники звернули увагу на чітко закріплене за префіксами місце у слові (Г. Шашкевич, П. Дячан, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер, О. Попович); неможливість існування поза словом; незмінність (навіть за умови, якщо слово і змінювало-

⁵⁷ *Префікс* [v:] *Slovník ukraïns'koï movi: v 11 t., t. 7*, za red. Ī. Bilodida, Kiïv 1976, s. 546.

⁵⁸ *Slovotvir sučasnoï ukraïns'koï literaturnoï movi*, za red. M. Žovtobrúha, Kiïv 1979, s. 19.

ся) (Г. Шашкевич), кількісний склад, акцентуючи на їх необмеженій кількості у слові (Г. Шашкевич, О. Огоновський); словотворчу функцію (О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер).

Однакові терміни на позначення препозитивних частин слова та послідовне виокремлення тих самих ознак поняття „префікс” у кількох граматиках свідчать про певну тяглість у формуванні грамагичної традиції, а нові ознаки і відповідники – про розвиток поглядів грамагистів, її представників.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні особливостей взаємодії форми та змісту термінів на позначення препозитивних частин слова у працях П. Залозного (1906), Г. Шерстюка (1907), Є. Тимченка (1907), А. Кримського (1907), В. Сімовича (1919).

Джерела

- Gricak Ê., *Neologizmi Josipa Lozins'kogo z polovini XIX storiččâ* [v:] „Ridna mova”, č. 11, 1937, s. 401-410.
- Dăčan P., *Metodična gramatika âzika malo-ruskogo*, L'viv 1865.
- Zaloznij P., *Korotka gramatika ukraïns'koï movi*, č. 1, Poltava 1906.
- Želehovskij Ê., Nedil'skij S., *Malorusko-nimeckij slovar*, L'viv 1886.
- Kovalik Ī., *Funkcii diêslivnih prirostkiv v ukraïns'kij movi: semantiko-sintaksičnij naris* [v:] „Ridna mova”, č. 9, 1934, s. 393-396.
- Kocovskij V., Ogonovskij Ī., *Metodična gramatika ruskoï movi dlâ IV klâsi škil 5-ï 6-klâsovih*, L'viv 1894.
- Krims'kij A., *Pro našu literaturnu movu* [v:] „Literaturno-naukovij višnik”, t. XVI, kn. X, 1901, s. 39-47.
- Kurilo O., *Počatkova gramatika ukraïns'koï movi*, č. 1, L'viv-Vinnicâ 1921.
- Kurilo O., *Uvagi do sučasnoï ukraïns'koï literaturnoï movi*, Kiïv 2008.
- Levickij Ī., *Gramatika âzika rusckogo v Galicii, rozložena na pitanâ i otgovidi*, Peremišl' 1850.
- Nečuj-Levič'kij Ī., *Gramatika ukraïns'kogo âzika. Dlâ dvoh nižčih klasiv gimnazij ta dlâ dvohklassnih ï tr'ohklassnih škol*, č. Ī. Etimologîâ, Kiïv 1914.
- Ogonovskij O., *Gramatika rusckogo âzika dlâ škil srednih*, L'viv 1889.
- Osadca M., *Gramatika rusckogo âzika*, L'viv 1862.
- Ohrimovič V., *Pro nagolos v ukraïns'ko-rosijs'kij movi* [v:] „Zapiski Naukovogo tovaristva im. T. Ševčenko”, t. 35, 1900, s. 9.
- Partickij O., *Gramatika âzika rusckogo dlâ užitku v školah lûdovih v Galicini*, L'viv 1873.

- Popovič O., *Gramatika dlá škil narodnih (Do čitanki dlá 3 i 4 roku nauki)*, Viden', 1894.
Prefiks [v:] Slovník ukraïns'koï movi: v 11 t., t. 7, za red. Ī. Bilodida, Kiïv 1976, s. 546.
 Sinávs'kij O., *Normi ukraïns'koï literaturnoi movi*, L'viv 1941.
 Simovič V., *Gramatika ukraïns'koï movi dlá samonavčannâ ta v dopomogu škil'nij nauci*, Kiïv-Lâjpcig 1919.
 Smal'-Stockij S., Ğartner F., *Pro plân nauki ruskoï movi v ĝimnaziáh*, Černivci 1890.
 Smal'-Stockij S., Ğartner F., *Ruska grammatika*, L'viv 1893.
 Timčenko Ê., *Ukraïns'ka gramatika (dlá III i IV klâsi škil serednih)*, Kiïv 1918.
 Timčenko Ê., *Ukraïns'ka gramatika*, č. 1, Kiïv 1907.
 Šaškevič G., *Mala grammatika âzika ruskogo osnovana na pidstavi čitanok dlá III i IV otrâdu škil golovnih v Cisarstvi Avstrii upotreblâemih âko dopomočna kniga dlá učiteliv i preparandiv*, Viden' 1865.
 Šerstúk G., *Korotka ukraïns'ka gramatika dlá školi*, č. 1, Poltava 1907.
 Ogonowski E., *O przyimkach w języku starosłowiańskim, ruskim i polskim*, 1877.

Література

- Bevzenko S., *Īstorična morfologiâ ukraïns'koï movi*, Užgorod 1960.
 Buzins'ka V., Maksimčuk G., *Profesor S. Smal'-Stoc'kij i rozvitok literaturnoi movi u Galičini ta Bukovini [v:] Ukraïns'ka filologiâ: školi, postati, problemi*, L'viv 1999, s. 7-9.
 Vakarúk L., Panc'o S., *Ukraïns'kij slovotvir u terminah*, Ternopil' 2007.
 Gorpinič V., *Sučasna ukraïns'ka literaturna mova. Morfemika. Slovotvir. Morfonologiâ*, Kiïv 1999.
 Zaharčín V., *Ukraïns'ka movoznavča terminologiâ kin. XIX – poč. XX st.: avtořef. dis....kand. filol. nauk*, Kiïv 1995.
 Īl'in V., *Prefiksi v sučasnij ukraïns'kij movi*, Kiïv 1953.
 Klímenko N., Karpilovs'ka Ê., *Slovotvirna morfemika sučasnoi ukraïns'koï literaturnoi movi*, Kiïv 1998.
 Koca R., *Z istorii ponâttâ „prefiks” [v:] „Lingvističnì studii”*, vip. 23, 2011, s. 48-52.
 Moskalenko N., *Naris istorii ukraïns'koï gramatičnoï terminologii*, Kiïv 1959.
 Nímčuk V., *Movoznavstvo na Ukraïni XIV – XVII st.*, Kiïv 1985.
 Ogiěenko Ī., *Īstoriâ ukraïns'koï gramatičnoï terminologii [v:] Zapiski ukraïns'kogo naukovogo tovaristva v Kiěvi*, kn. 1, Kiïv 1908.
 Pena L., *Lingvističnì termini u „Gramaticì ukraïns'koï (rus'koï) movi” S. Smal'-Stoc'kogo ta F. Ğartnera [v:] „Naukovì zapiski Vinnic'kogo deržavnogo pedagogičnogo universitetu im. M. Kocúbins'kogo. Seriâ: Filologiâ*, vip. 11, 2009, s. 40-44.

Pena L., *Pitannâ slovotvoru u „Gramaticî ukrâins'koï (rus'koï) movi” S. Smal'-Stoc'kogo ta F. Ġartnera*, „Lingvistični studii”, za red. A. Zagnitka, vip. 23, 2011, s. 67-71.

Slovotvir sučasnoï ukrâins'koï literaturnoï movi, za red. M. Žovtobrûha, Kiïv 1979.
 Ākimovič-Čapran D., *Leksika na poznačennâ naukovih ponât' z movoznavstva u pam'âtkah ukrâins'koï movi XVI–XVII st.*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk, L'viv 2009.

Резюме

У статті на основі маловивчених джерел кодифікації української мови другої пол. XIX – поч. XX ст. – граматик М. Осадци, Г. Шашкевича, П. Дячана, О. Партицького, О. Огоновського, С. Смаль-Стоцького та Ф. Ґартнера, В. Коцовського та І. Огоновського, О. Поповича – показано пошук форми та розвиток змісту термінів на позначення поняття „префікс”.

З'ясовано, що не було єдиного терміна на позначення цього граматичного поняття. Граматисти окресленого періоду надавали перевагу лінгвістичній номінації *приставка*; виводили генезис префіксів з применників, акцентуючи на новій функції останніх (творення нового слова або його форми); звернули увагу на кількісний склад препозитивних частин у складі слова та поступово наповнювали зміст поняття „префікс” новими ознаками.

Ключові слова: термін, термінологія, препозитивні частини слова, префікс, структура слова, граматики української мови.

Interaction of form and content of terms designating prepositive parts of a word in Halychyna grammar coursebooks of Ukrainian language (the second half of the nineteenth and early twentieth centuries)

Summary

Based on little-known sources of codification of the Ukrainian language of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries, namely the grammar books by M.Osadtsa, H.Shashkevych, P.Dyachan, O.Partytskyi, O.Ohonovskiy, S.Smal-Stotskiy, and F.Gartner, V.Kotsovskiy and I.Ohonovskiy, O.Popovych, the article demonstrates the search for form and the development of content of the terms designating the notion of 'prefix'.

It has been found out that there was no single term designating this grammatical notion. Grammarians of the period under discussion favoured the linguistic nomination *prystavka* (*prefix*) and deduced the genesis of prefixes from prepositions focusing on the new function of the latter (the creation of a new word or its form). They also paid attention to the quantitative composition of the prepositional parts of the word and gradually filled the meaning of the notion 'prefix' with new features.

Key words: term, terminology, prepositive parts of a word, prefix, structure of a word, grammar of the Ukrainian language.

Горда Оксана – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету „Львівська політехніка”, hordaoksana@gmail.com.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8120-9591>

Розвиток мовних компетенцій студентів на кафедрі україністики Варшавського університету

Українські студії за кордоном представлені в багатьох наукових осередках, серед яких одним із найстаріших, заснованим ще в 1953 році, є кафедра україністики Варшавського університету. Плекаючи традиції, дбаючи про продовження досліджень і навчання, кафедра змінюється згідно з новими тенденціями, відповідно до потреб і очікувань молодих adeptів українознавства¹. Тому сьогодні вже є підстави систематизувати один із аспектів досвіду роботи кафедри у формуванні методики викладання української мови в польськомовній аудиторії, зокрема розвиток мовних компетенцій студентів. Актуальність саме цього питання зумовлена потребою розвитку теорії та прикладних аспектів сучасної лінгводидактики щодо особливостей викладання української мови в різних університетах світу.

Важливо розкрити такі завдання: познайомити з програмами вивчення української мови (вони розроблені на кафедрі з урахуванням специфіки викладання української мови в Польщі), схарактеризувати створені викладачами кафедри підручники з української мови та пояснити запропоновані в кожному з них методичні підходи щодо формування мовних компетенцій студентів.

Сьогодні кафедра україністики Варшавського університету є структурною одиницею факультету прикладної лінгвістики. До 2012 р. випускники отримували диплом зі спеціальності „україністика”, починаючи з 2012 р. кафедра готує студентів за спеціальністю

¹ Див. *65-lecie Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego*, pod red. I. Mytnik, Warszawa 2018; I. Mytnik, *Jubileusz 65-lecia Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego* [w:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, nr 6, Warszawa 2018, s. 17-28.

„україністика з російською та англійською мовами” (з вибором спеціалізацій „мовознавець і перекладач” або „літературознавець і культуролог”). Із 2019/2020 навчального року запропоновано зміну програми, студенти вивчатимуть українознавчі предмети з розширенням тільки англійської мови, російську вони зможуть обирати як факультативну. Зросли пропозиції щодо предметів фахового мовлення, які дають випускникові значно більші можливості бути конкурентним на сучасному ринку праці.

На кафедрі україністики, як і в більшості структурних одиниць Варшавського університету, готують студентів за Болонською системою, тобто бакалаврів (трирічний цикл навчання) та магістрів (дворічний цикл). Зміни програми навчання, запроваджені в 2012 р., вимагали розширення викладацького складу кафедри, тому сьогодні на кафедрі працює 11 україністів, а також 4 викладачі англійської та 4 викладачі російської мов. Частина викладачів-україністів має додаткову освіту в галузі полоністики, русистики, англістики чи культурознавства. У склад кафедри входять 5 професорів і докторів габілітованих, 10 кандидатів наук і 4 викладачів. Останні нововведення програми 2019/2020 р. й подальших навчальних років передбачатимуть активну підготовку (на бакалавраті) та участь (на магістерських студіях) студентів у наукових дослідженнях, тому важливо зберігати та розвивати авторські підходи до викладання предметів, зокрема, мовознавчих, які матимуть вплив не тільки на досконале володіння українською мовою, але й сприятимуть розвитку наукових зацікавлень студентів. Вони вже неодноразово були співавторами дослідницьких і популяризаторських публікацій під керівництвом викладачів кафедри.

Підготовка бакалаврів включає широкий спектр теоретичних предметів, що для початківця, який вивчає українську „з нуля”, не є простим завданням². Такі дисципліни, як „Описова граматики укра-

² Співробітники кафедри україністики підготували низку статей про різні аспекти глотодидактики, в тому числі вивчення фахового мовлення, див. напр. І. Kononenko, I. Mitnik, *Izučenië ukraïnskogo, russkogo i anglijskogo âzïkov na kafëdrë ukraïnistiki Varšavskogo univërsitëta* [v:] *Fiolologičëskoë obrazovanë v sovrëmënnih isslëdovaniâh: lingvističëskij i mëtodičëskij aspëkti*, za rëd. M. Rusëckoj, Moskva 2017, s. 350-354; І. Kononenko, I. Mytnik, S. Romaniuk, *Kontekst kulturowy w glottodydaktyce języka ukraińskiego w Polsce* (w druku); G. Macúk, I. Mitnik, *Dinamika komunikativnoï kompetentnosti fahivcâ-ukraïnista v konteksti*

їнської мови – фонетика, морфологія, синтаксис”, „Граматики старослов'янської мови”, „Вступ до мовознавства/ літературознавства”, „Історія української літератури”, „Українська література XIX–XXI ст.” (з поділом на окремі курси), „Відомості про сучасну Україну”, „Українське культурознавство”, „Перекладознавство”, становлять основну базу предметів, вона залишається незмінною щодо форми, але, звичайно, передбачає оновлення наукового викладу. За програмою, частину теоретичних предметів студенти можуть вибирати, зокрема „Контрастивну граматику української та польської мов” чи „Прикладне мовознавство”, „Історію української мови” чи „Вибрані аспекти історичної граматики української мови”. Є дисципліни, запропоновані тільки для певної спеціалізації, як „Лексикологія та словотвір української мови” або „Вибрані аспекти лінгвістичних досліджень” (для мовознавців). Заняття з практичного вивчення української мови розширюють спеціалізовані курси, як-от: „Українська мова туризму”, „Українська мова бізнесу”, „Українська мова суспільної комунікації”, „Перекладацька майстерність”. Крім того, щоб завершити навчання, студентів потрібно скласти кілька предметів із загальноуніверситетського списку (за вподобанням, тому тут трапляються курси, не пов'язані з філологією, або такі, що стосуються її лише принагідно).

Для підготовки бакалаврів більше 900 годин присвячено практичному курсу вивчення української мови (враховуючи спеціалізовані заняття), близько 300 годин – англійській мові і 270 – російській (за додатковим вибором). Щоб отримати диплом бакалавра, випускник кафедри має знати українську мову на рівні С1, англійську – на рівні B2+. Основними труднощами для викладачів у досягненні цієї мети є неоднаковий рівень знань мов у тих, хто вступив вчитися на кафедру. Зазвичай студенти першого курсу – це поляки, які вивчають українську мову вперше, за невеликими винятками, без попереднього вивчення кирилиці (напр., російської мови, яку пропонують деякі середні школи Польщі). Більшість із них має хороші знання англійської мови. Крім того, на кафедру вступають громадяни України, які,

vimog sučasnego sociokulturnogo i politichnogo seredoviš Ukraïni ta Polši (u druku); Ā. Mitnik, *Vikladannā ukraïns'koï movi prava na kafedri ukraïnistiki Varšavs'kogo universitetu* [w:] “Teoriā i praktika vikladannā ukraïns'koï movi āk inozemnoi”, vip. 13, L'viv 2018, s. 60-68.

звичайно, володіють українською мовою, а російську знають різною мірою (значна частина з них розуміє усне російське мовлення, але не може читати й писати). Українські абітурієнти мають нижчий рівень знань англійської мови, тому кафедра пропонує групи диференційованого вивчення англійської та російської мов, й усе частіше – української, як на бакалавраті, так і на студіях другого ступеня. Усі випускники повинні захистити дипломну роботу, яку вони пишуть упродовж останнього року навчання. Починаючи з 2019/20 навчального року, усі види робіт студенти здійснюють українською мовою (раніше допускалося написання дипломної роботи польською мовою).

Другий цикл навчання – підготовка магістрів – охоплює базові навчальні предмети, що допомагають студентам реалізувати власні проекти, серед яких основним є написання дипломної роботи. Заняття проводять (залежно від предметів) польською, українською, англійською та російською мовами. Скажімо, „Українську та польську ономастику” читають українською мовою, а дисципліну „Авангард в європейському мистецтві та літературі 1900–1939 рр.” – англійською. На цьому етапі навчання з’являється більше спеціалізованих предметів, наприклад, „Соціолінгвістика”, „Психолінгвістика”, „Семантика української мови”, „Українська і польська ономастика”, „Напрямки розвитку сучасної лінгвістики”, „Спеціалізована лексикографія”, „Культура і стилістика української і польської мов”, „Перекладознавство”, „Українська діалектологія”. Крім практичних занять української мови загального характеру, введено такі предмети, як „Українська мова права”, „Українська мова бізнесу”, „Українська мова суспільної комунікації та ЗМІ” й відповідні предмети англійською мовою. На цьому етапі студенти вдосконалюють знання іноземних мов – української до рівня С2, англійської – до С1, російську мову вони можуть обирати як факультатив. Під час магістерських студій вивчення мови має слугувати знаряддям для здійснення самостійних (під керівництвом викладача) досліджень. Такими є: реалізація проектів, наприклад, досліджень про особливості функціонування мови в суспільстві на заняттях із соціолінгвістики; аналіз текстів ЗМІ з урахуванням їхніх мовних особливостей і тематичного спрямування, впливу на читача і под. під час вивчення тем із дисципліни „Українська мова суспільної комунікації та ЗМІ”, а також підготовка магістерських робіт, над яки-

ми студенти починають працювати вже з першого семестру I-го року навчання і аж до закінчення студій. Усі види робіт студенти виконують українською мовою.

За принципами Болонської системи, на другому етапі можуть навчатися бакалаври та магістри, які мають дипломи споріднених філологічних, а також інших спеціальностей. У цих студентів різний рівень володіння мовами, до того ж їм потрібно дати філологічну підготовку. Щоб упоратися з цим завданням, викладачі використовують насамперед різні методики з широким застосуванням комунікаційно-функціонального методу: студенти вчаться спілкуванню в реальних умовах, адже важливим аспектом вивчення кожної з мов є „занурення” в культурне середовище. Сприяють цьому сучасні можливості використання онлайн-засобів, мультимедійних технологій, а також безпосередня зустріч із мовцями-native-speakers (як викладачами, так і студентами-ровесниками). Крім того, на кожному занятті приділяється увага розвитку письмового мовлення, зокрема граматиці, стилістиці й культурі мовлення. Значна частина занять присвячена перекладам, тобто роботі з літературними, публіцистичними, науково-популярними та офіційно-діловими текстами.

Суттєвою проблемою вивчення української, російської та польської мов є інтерференція в усному та письмовому мовленні як студентів-українців, так і студентів-поляків. Йдеться про змішування фактів двох, а часом трьох мов. У зв'язку з цим на практичних заняттях викладачі намагаються приділяти увагу спільним / відмінним ознакам в орфоєпії, лексиці і граматиці цих трьох слов'янських мов. Так, у теоретичному курсі „Контрастивна граматика української та польської мов” нерідко проводяться паралелі з російською мовою, а заняття з культури і стилістики української та польської мов мають виразити відмінності між цими двома мовами.

Щоб досягнути високого потенціалу та одержати належні результати, необхідно постійно вдосконалювати та розробляти власні дидактичні матеріали для цільової аудиторії. Тому викладачі ведуть не тільки наукову та організаційну роботу, але й велику методичну роботу, що впливає на підвищення рівня знання мов, передусім української.

Співробітники кафедри видали низку підручників і навчальних посібників, які використовуються в процесі навчання української

мови як іноземної. Зокрема в 2006 р. вийшов підручник „Контрастивна граматика української та польської мов”; який написала І. Кононенко у співавторстві з В. Кононенком³. Підручник присвячено виявленню спільних та відмінних рис української та польської мов. Основну частину цього довідника становлять завдання для розвитку мовних компетенцій поляків, які вивчають українську мову, та українців, які вивчають польську мову. У підручнику широко використано тексти культури, які демонструють особливості духовної спадщини та специфіку мовних картин світу обох народів.

У 2012–2013 рр. вийшли два підручники з серії „Z ukraińskim na ty”⁴ для студентів, які оволоділи основами української мови (рівень B1). Авторський склад цих довідників великий: 7 осіб працювали над змістом 1-го тому, 9 авторів над 2-м томом. Саме це вплинуло на добірку різноманітного, але важливого з перспективи студента-початківця дидактичного матеріалу. Два підручники охоплюють загалом 23 модулі лексичної проблематики, яка широко доповнена граматичною та правописною складовою. У кожен модуль включено, крім текстів, завдання з граматики, стилістики, орфографії, акцентології української мови. За першу частину кожного заняття служить основний текст, з яким пов’язана низка вправ, за другу – вправи, що охоплюють різні рівні мовної системи. Добірка текстів різноманітна, в її складі літературні зразки української та світової класики (наприклад, фрагменти з творів В. Нестайка, Є. Гуцала, О. Вишні, Г. Тютюнника, О. Довженка, І. Вихованця, А. Костецького, В. Шевчука, Л. Дереша, А. Ліндгрена, А. Мілна, А. де Сент-Екзюпері й ін.). Крім того, завдання включають публіцистичні тексти, зокрема статті, інтерв’ю, підручники, тому студент знайомиться з різними стилістичними реєстрами української мови. Запропоновані вправи допомагають студентам скласти іспит із української як іноземної, адже завдання укладені за зразками екзаменаційних. Оскільки ілюстративний матеріал підручника пов’язаний

³ V. Kononenko, I. Kononenko, *Kontrastivna gramatika ukraińs’koï ta pol’s’koï mov*, Київ 2006, 2010.

⁴ S. Delura, I. Kononenko, I. Mytnik, S. Romaniuk, M. Saniewska, E. Wasiak, M. Zambrzycka, *Z ukraińskim na ty*, cz.1, Warszawa 2013; S. Delura, Jeż M., Kononenko, I. Mytnik, S. Romaniuk, A. Samadowa, M. Saniewska, E. Wasiak, M. Zambrzycka, *Z ukraińskim na ty*, cz. 2, Warszawa 2014.

з польсько-українськими та українсько-польськими перекладами, то це становить додатковий виклик у роботі з текстами на початковому етапі вивчення іноземної мови.

У 2014 р. вийшов підручник „Україна – Польща. Dialog kultur”⁵ для продовження вивчення української на вищому рівні С1. Добірка із 12 тем має на меті представити різні аспекти суспільно-культурного життя українців у зіставленні з польськими реаліями. Насамперед, кожна тема є двобічним зображенням порушеного питання, розкриваючи його з української і польської перспективи. Наприклад, тема „Політика” містить тексти про Ю. Тимошенко, українські політичні партії, а з іншого боку – про З. Бжезінського й польську політичну сцену. Такий підхід послідовно витриманий у наступних частинах (історія – тексти про княгиню Ольгу й Казимира Великого; література – творчість Лесі Українки і Я. Івашкевича; музика – гурт „Океан Ельзи” та Кая; театр – відомості про М. Заньковецьку, С. Крушельницьку і „Teatr 6. Piętro”; кіно – постаті С. Параджанова, А. Вайди і А. Холланд; малярство – здобутки М. Приймаченко, К. Білокур і Є. Новосільського; мода та її представники – модельєри О. Караванська і М. Зень; телебачення та його зірки – А. Мазур і Т. Ліс; спорт – тексти про Я. Клочкову і Р. Кубіцу; космос – відома астронавтка Г. Стефанишин-Пайпер і астроном М. Копернік; наука – постаті Т. Гундорової і Л. Бальцеровича). Звичайно, кожна тема максимально розбудована, тому містить багато завдань до текстів і додаткових вправ, що стосуються різних мовних і мовленнєвих навичок (граматичні, орфографічні, стилістичні завдання, письмові роботи, теми для дискусій, а також вправи на переклад). Особливістю підручника є долучений до нього професійно записаний аудіодиск, адже вироблення правильних фонетичних та орфоепічних навичок у студентів є неабиякою проблемою в польськомовному середовищі.

Важливим дидактичним виданням є навчальний посібник, що сприяє фаховій підготовці присяжних перекладачів, – „Ukraiński język prawny i prawniczy” (ч. 1), його автори О. Борис, М. Єж, І. Митнік⁶. До-

⁵ O. Antoniów, S. Romaniuk, O. Synczak, *Ukraina – Polŝa: Dialog kultur*, Warszawa 2014.

⁶ O. Borys, M. Jeŝ, I. Mytnik, *Ukraiński język prawny i prawniczy*, cz. 1, Warszawa 2016.

відник призначений для студентів-старшокурсників, які володіють українською мовою на високому рівні, у ньому вони знайомляться з українською термінологією цивільного та сімейного права, а також з лексикою, пов'язаною із захистом прав людини (частково в зіставленні з польськими відповідниками, наприклад, у вправах на переклад). Запропоновані вправи спрямовані на набуття та вдосконалення навичок розуміння змісту, що передається, та відповідних лексичних ресурсів, вивчення подібностей і відмінностей, що впливають зі специфіки правової системи України та Польщі, а також юридичної термінології обох мовних систем. Велику увагу приділено розвитку вміння перекладати спеціалізовані тексти з української мови на польську та навпаки.

Упродовж наступних років викладачі кафедри активно поповнювали дидактичну базу, оновлювали ті матеріали, з якими працювали раніше, осучаснювали їхній підбір так, щоб студентам, які вивчають українську, було цікаво заглиблюватися у світ не тільки чужого слова, але й культури чи загалом функціонування суспільства. Саме тому рік за роком (у 2017 – 2018 рр.) вийшли 2 наступні підручники для студентів 2-го року магістерської програми. Перший з них, „Українською без табу” (автори С. Романюк та М. Саневська⁷), це підручник, який розкриває сучасну суспільну проблематику, зокрема відносини *батьки-діти*, виховання загалом, порозуміння на осі *молодь-старші особи*, питання трансплантації, неповносправності чи військової загрози та безпеки, проблеми надмірного засмічення довкілля та моралі (іншими словами, підібрані такі теми, які спонукають студента думати про те, що можна зробити, щоб життя було кращим у різних його виявах). Підручник сприяє роздумам студентів, розвиває їхні вміння дискутувати, переконувати, ставитися з розумінням до інших за допомогою складних мовних конструкцій, якими може похвалитися той, хто володіє іноземною мовою на рівні C2. Тому студенти отримують завдання підвищеної складності, які охоплюють вправи на повторення усіх рівнів мови та на переклад.

За такою ж структурою побудований підручник „Українською про культуру”, співавторами якого, крім мовознавців (С. Романюк і М. Са-

⁷ S. Romaniuk, M. Saniewska, *Ukrains'kouï bez tabu*, Warszawa 2017.

невська), стала також культурознавець К. Якубовська-Кравчик⁸. Він містить схожі граматичні завдання, побудовані на добірці зовсім інших текстів, що порушують різні аспекти культурно-мистецького життя українців, розповідають про його видатних представників, але при цьому також вимагають від студента критичного мислення, аналізу, адже мистецтво не може існувати відірвано від суспільства. Саме тому тексти, на основі яких побудовані завдання з мови на найвищому рівні С2, торкаються музики, дизайну, малярства, літератури, а з іншого боку – проблеми митця в суспільстві, життєвих виборів, можливостей та жіночої долі, впливу ЗМІ на людину, питань еміграції чи емоцій, пов'язаних із коханням, суперництвом, втратою тощо. Ця праця зумовила в 2018 р. появу ще одного підручника для студентів, які вивчають українське культурознавство. Так, підручник „Культура і традиції українців: з минулого в сучасність” (автори – К. Якубовська-Кравчик, С. Романюк, М. Замбжицька)⁹, окрім лекцій із української культури, містить ще й завдання з мови. Це, здебільшого, вправи на засвоєння і повторення фахової лексики, а також завдання на переклад (тобто під час роботи з цим посібником студенти поглиблюватимуть знання з української мови).

На кафедрі видано низку двомовних словників навчального типу. У 2008 р. вийшов „Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів” І. Кононенко та О. Співака¹⁰. Матеріалом для словника слугували як лексичні, так і фразеологічні міжмовні омоніми та пароніми. Великим накладом вийшов „Польсько-український тематичний словник”¹¹. У цьому лексикографічному довіднику слова та стійкі словосполучення розподілено за 30 тематичними блоками, які поділяються на лексико-граматичні групи. Кожний блок містить приклади використання тематичної лексики в типових реченнях.

⁸ K. Jakubowska-Krawczyk, S. Romaniuk, M. Saniewska, *Ukrains'kou pro kul'turu*, Warszawa 2018.

⁹ K. Jakubowska-Krawczyk, S. Romaniuk, M. Zambrzycka, *Kul'tura i tradicii ukrainciv: z minulogo v suchasnist'*, Warszawa 2018.

¹⁰ I. Kononenko, O. Spivak, *Ukrains'ko-pol's'kij slovník mižmownih omonimiv i paronimiv*, Kiiv 2008.

¹¹ I. Kononenko, I. Mytnik, E. Wasiak, *Słownik tematyczny polsko-ukraiński*, Warszawa 2010, 2015.

Співробітники кафедри підготували до друку також польсько-російський словник¹², побудований за таким же принципом. Згадані словники широко використовуються на практичних заняттях з української та російської мов. Цього року заплановано також видання польсько-англійського тематичного словника, перш за все, довідник адресований студентам, він міститиме лексичні теми, реалізовані у процесі вивчення англійської мови в університеті.

Наукові інтереси мовознавців кафедри україністики пов'язані з різними напрямками лінгвістики. Значною мірою аспекти досліджень збіжні з навчальними предметами. Зокрема, це тритомник „Тенденції розвитку української лексики та граматики”¹³, монографії І. Кононенко „Прикметник у слов'янських мовах”, „Українська та польська мови: контрастивне дослідження / *Język ukraiński i polski: studium kontrastywne*”¹⁴, монографії І. Митнік „Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII w.”, „Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku” і „Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej XVI–XVII wieku”¹⁵, монографії С. Романюк „Struktura kategorii temporalności we współczesnym języku ukraińskim”, „Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010–2014. Analiza lingwistyczna”¹⁶, а також публікації: А. Кизиńska „Ekwiwalencja w tłumaczeniu tekstów prawnych i prawniczych. Polskie i brytyjskie prawo spadkowe”, „Polskie i angielskie terminy

¹² А. Antoniuk, І. Kononenko, W. Mela-Cullen, І. Mytnik, J. Roguska, А. Szafernakier-Świrko, E. Wasiak, *Słownik tematyczny polsko-rosyjski*, Warszawa 2019.

¹³ *Tendencii rozvitku ukraińs'koï leksiki ta gramatiki*, за ред. І. Кононенко, І. Митнік, S. Romanúk, Varšava – İvano-Frankiv's'k, t. 1, Warszawa 2014; *Tendencii rozvitku ukraińs'koï leksiki ta gramatiki*, за ред. І. Кононенко, І. Митнік, S. Romanúk, Varšava – İvano-Frankiv's'k, t. 1, Warszawa 2015; *Tendencii rozvitku ukraińs'koï leksiki ta gramatiki*, за ред. І. Кононенко, І. Митнік, S. Romanúk, Varšava- İvano-Frankiv's'k, t. 1, Warszawa 2016.

¹⁴ І. Кононенко, *Прикметник у слов'янських мовах*, Київ 2009; Idem, *Ukraińs'ka i pol's'ka movi: kontrastivne doslidžennâ / Język ukraiński i polski: studium kontrastywne*, Warszawa 2012, 2017.

¹⁵ І. Mytnik, *Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII w.*, Warszawa 2010; Idem, *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*, Warszawa 2017; Idem, *Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej XVI–XVII wieku*, Warszawa 2017.

¹⁶ S. Romaniuk, *Struktura kategorii temporalności we współczesnym języku ukraińskim*, Wydawca: Katedra Ukrainistyki UW, Warszawa 2012; Idem, *Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010-2014. Analiza lingwistyczna*, Warszawa 2016.

nieprzystające. Prawo rodzinne i spadkowe”¹⁷, P. Nagórka „Tezaurus enologii (polsko-angielski)”¹⁸, A. Szafernakier-Świrko „Niekóre wyznaczniki bazy kognitywnej współczesnych Polaków i Rosjan”¹⁹ та ін.

Проаналізовані завдання переконливо засвідчують, що вивчення української мови (як основної), англійської та російської мов (як додаткових) на кафедрі україністики Варшавського університету базується на методично обґрунтованих та науково-теоретичних засадах, які передбачають урахування контрастивного підходу, пошуків оптимальних методів навчання та дидактичного матеріалу.

Література

- Kononenko V., Kononenko I., *Kontrastivna gramatika ukraïns'koï ta pol's'koï mov*, Kïiv 2006, 2010.
- Kononenko I., *Prikmetnik u slov`ans'kih movah*, Kïiv 2009.
- Kononenko I., *Ukraïns'ka i pol's'ka movi: kontrastivne doslidžennâ / Język ukraïński i polski: studium kontrastywne*, Warszawa 2012, 2017.
- Kononenko I., Mitnik I., *Îzučënië ukraïnskogo, russkogo i anglijskogo âzikov na kafëdrë ukraïnistiki Varšavskogo univërsitëta* [v:] *Fiologičëskoë obrazovanië v sovremënnih issledovaniâh: lingvističëskij i metodičëskij aspëkti*, za rëd. M. Rusëckoj, Moskva 2017, s. 350-354.
- Kononenko I., Spivak O., *Ukraïns'ko-pol's'kij slovník mižmovnih otonimiv i paronimiv*, Kïiv 2008.
- Macúk G., Mitnik I., *Dinamika komunikativnoï kompetentnosti fahivcâ-ukraïnista v kontekstï vimog sučasnoho sociokul'turnogo i političnoho seredoviš Ukraïni ta Polši* (u druku).
- Mitnik I., *Vikladannâ ukraïns'oï movi prava na kafedri ukraïnistiki Varšavs'kogo universitetu* [v:] “Teoriâ i praktika vikladannâ ukraïns'koï movi âk inozemnoï”, vip. 13, L'viv 2018, s. 60-68.

¹⁷ A. Kizińska, *Ekwiwalencja w tłumaczeniu tekstów prawnych i prawniczych. Polskie i brytyjskie prawo spadkowe*, C. H. Beck, Warszawa 2015; Idem, *Polskie i angielskie terminy nieprzystające. Prawo rodzinne i spadkowe*, C. H. Beck, Warszawa 2018.

¹⁸ P. Nagórka, *Tezaurus enologii (polsko-angielski)*, Linguistic Modeling, Warszawa 2013.

¹⁹ A. Szafernakier-Świrko, *Niekóre wyznaczniki bazy kognitywnej współczesnych Polaków i Rosjan*, Warszawa 2017.

- Tendencii rozvitku ukrains'koï leksiki ta gramatiki*, za red. Ī. Kononenko, Ī. Mitnik, S. Romanũk. Varšava- Īvano-Frankivs'k, t. 1, Warszawa 2014.
- Tendencii rozvitku ukrains'koï leksiki ta gramatiki*, za red. Ī. Kononenko, Ī. Mitnik, S. Romanũk. Varšava – Īvano-Frankivs'k, t. 1, Warszawa 2015.
- Tendencii rozvitku ukrains'koï leksiki ta gramatiki*, za red. Ī. Kononenko, Ī. Mitnik, S. Romanũk. Varšava – Īvano-Frankivs'k, t. 1, Warszawa 2016.
- Antoniuk A., Kononenko I., Mela-Cullen W., Mytnik I., Roguska J., Szafernakier-
-Świrko A., Wasiak E., *Słownik tematyczny polsko-rosyjski*, Warszawa 2019.
- Antoniw O., Romaniuk S., Synczak O., *Ukraina – Polša: Dialog kultur*, Warszawa 2014.
- Borys O., Jeż M., Mytnik I., *Ukraiński język prawny i prawniczy*, cz. 1, Warszawa 2016.
- Delura S., Kononenko I., Mytnik I., Romaniuk S., Saniewska M., Wasiak E., Zambrzycka M., *Z ukraińskim na ty*, cz.1, Warszawa 2013.
- Delura S., Jeż M., Kononenko I., Mytnik I., Romaniuk S., Samadowna A., Saniewska M., Wasiak E., Zambrzycka M., *Z ukraińskim na ty*, cz. 2, Warszawa 2014.
- Jakubowska-Krawczyk K., Romaniuk S., Saniewska M., *Ukrains'koũ pro kul'turu*, Warszawa 2018.
- Jakubowska-Krawczyk K., Romaniuk S., Zambrzycka M., *Kul'tura i tradicii ukraińciv: z minulogo v sučasnist'*, Warszawa 2018.
- Kizińska A., *Ekwiwalencja w tłumaczeniu tekstów prawnych i prawniczych. Polskie i brytyjskie prawo spadkowe*, Warszawa 2015.
- Kizińska A., *Polskie i angielskie terminy nieprzystające. Prawo rodzinne i spadkowe*, Warszawa 2018.
- Kononenko I., Mytnik I., Romaniuk S., *Kontekst kulturowy w glottodydaktyce języka ukraińskiego w Polsce* (w druku).
- Kononenko I., Mytnik I., Wasiak E., *Słownik tematyczny polsko-ukraiński*, Warszawa 2010, 2015.
- Mytnik I., *Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII w.*, Warszawa 2010.
- Mytnik I., *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*, Warszawa 2017.
- Mytnik I., *Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej XVI–XVII wieku*, Warszawa 2017.
- Mytnik I., *Jubileusz 65-lecia Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, Warszawa 2018, s. 17-28.
- Nagórka P., *Tezaurus enologii (polsko-angielski)*, Warszawa 2013.
- Romaniuk S., *Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010–2014. Analiza lingwistyczna*, Warszawa 2016.
- Romaniuk S., *Struktura kategorii temporalności we współczesnym języku ukraińskim*, Warszawa 2012.

Romaniuk S., *Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010-2014. Analiza lingwistyczna*, Warszawa 2016.

Romaniuk S., Saniewska M., *Ukraińskość bez tabu*, Warszawa 2017.

Szafernakier-Świrko A., *Niektóre wyznaczniki bazy kognitywnej współczesnych Polaków i Rosjan*, Warszawa 2017.

65-lecie Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, pod red. I. Mytnik, Warszawa 2018.

Резюме

Статтю присвячено принципам вивчення української, російської та англійської мов на кафедрі україністики Варшавського університету, формуванню та поглибленню комунікативної компетентності студентів-україністів, з урахуванням фахового мовлення та перекладацьких умінь, запрезентовано глотидактичні напрацювання співробітників кафедри.

Ключові слова: навички, комунікативна компетентність, методика навчання, фахова лексика.

Language competence development of the Ukrainian Department students at the University of Warsaw

Summary

The article is devoted to the principles of teaching the Ukrainian, Russian and English languages at the Ukrainian Studies Department at the University of Warsaw. It discusses the ways of training and enhancing students' communicative competences with regard to the development of their ability to give a professional speech and use translation skills in practice. Moreover, the paper presents the Department's publications on glottodidactics.

Key words: skills, communicative competence, teaching methods, specialist language.

Кононенко Ірина – доктор габілітований, кафедра україністики Варшавського університету, kononenko@wp.pl

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7637-3271>

Митнік Ірена – доктор габілітований, , кафедра україністики Варшавського університету, iwmytnik@uw.edu.pl

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9748-3314>

Романюк Світлана – доктор габілітований, кафедра україністики Варшавського університету, s.romaniuk@uw.edu.pl

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0569-7663>

Розділ II

**Теоретичні аспекти лінгвістичної
реконструкції *мова – суспільство***

Зміст поняття *форми існування мови* в соціолінгвістиці (на матеріалі української та японської мов)

Зміст поняття *форми існування мови* залишається не до кінця з'ясованим у соціолінгвістичних дослідженнях. Дискусійними залишаються питання, що вважати *формами існування мови* та як їх відокремити від інших мовних угруповань. А. Загнітко зауважує, що із соціолінгвістичного погляду власне лінгвістичний підхід до визначення мовних підсистем недостатній, оскільки він не дає відповіді на питання, кого, які шари населення слід вважати носіями певної підсистеми¹. Ми ж припускаємо, що визначення особливостей цього поняття шляхом зіставлення семантики терміна *форми існування мови* з відповідниками в інших мовах є одним із можливих вирішень проблеми, адже міжмовне зіставлення семантики співвідносних понять сприяє виявленню універсальних ознак у семантичній структурі мовних одиниць та слугує засобом виявлення унікальних рис національного світосприйняття. Тому в статті розкриємо зміст поняття *форми існування мови* в українській та японській мовах, використавши зіставний аналіз. Сформульована мета зумовлює виконання таких завдань: 1) описати семантичну структуру термінів, які використовуються на позначення поняття *форми існування мови*; 2) визначити спільні та відмінні семантичні ознаки підпорядкованих понять ядерної категорії. За матеріал дослідження послужили соціолінгвістичні терміни, відібрані методом суцільної вибірки із лінгвістичних словників та соціолінгвістичних праць української та японської мов.

Для виокремлення семного складу термінів застосовуємо прийом компонентного аналізу, зокрема *методуку ступінчатої ідентифікації*

¹ А. Zagnitko, *Sučasni lingvistični teoriji*, Donečk 2006, s. 265.

ції, яка полягає у тлумаченні термінів через трансформації дефініцій: послідовному зведенні термінологічних одиниць через ідентифікатори до слів із максимально узагальненим характером, це дає змогу виявити повний набір семантичних ознак (компонентів, сем) терміна (див. праці Є. Кузнєцова², М. Фабіан³, А. Ляшук⁴). Спільні семантичні ознаки та їхня повторюваність у значеннях термінів дозволяють виокремити парадигматичні відношення між усіма термінами.

Терміни на позначення поняття *форми існування мови* в українській та японській мовах

Основними критеріями виокремлення форм існування мови в українській мові вважають: 1) матеріальну спільність словника, звукового ладу, граматики, що забезпечує зрозумілість для всього народу; 2) певну системність та самостійність структури; 3) принципний розподіл сфер використання; 4) розбіжність у комунікативних можливостях⁵. Однак проблема принципів визначення форм існування мови викликає дискусію. Зокрема це стосується термінологічного визначення цієї категорії, на позначення якої використовують й інші терміни: *мовне утворення, підсистема, компонент соціально-комунікативної системи, ідіом, субкод* тощо.

Спершу розглянемо поняття *мова* в обох мовах. В українській соціолінгвістиці поняття *мови* як системи позначають терміном *мовний код*, під яким розуміють сукупність мовних ресурсів нації⁶ або сукупність мовних засобів, що використовуються з комунікативною метою⁷.

² Ё. Кузнєцова, *Léksikologija russkogo ázika: Učeb. posobiè dlâ filol. fak. un-tov.*, Moskva 1989.

³ М. Fabian, *Etiketna leksika v ukrains'kij, anglijskij ta ugarskij movah*, Užgorod 1998.

⁴ А. Ляшук, *Semantična struktura leksiki na poznačennâ ponât' prava ukrains'koï ta anglijskoï mov: Monografiâ*, Kirovograd 2008.

⁵ О. Selivanova, *Lingvistična enciklopediâ*, Poltava 2011, s. 760.

⁶ А. Zagnitko, Ї. Kudrejko, *Sociolingvistika: predmetno-ponâttèvij aparat* [v:] „Visnik Lvivskogo universitetu, nr 46, 2009, s. 21.

⁷ L. Antoškina, G. Krasov's'ka, P. Sigeda, O. Suhomlinov, *Sociolingvistika: navčalnij posibnik*, Donečk 2007, s. 42.

До мовних кодів зараховують будь-які мовні утворення: літературну мову, діалекти, стильові різновиди мов тощо. Для позначення як мови загалом, так і будь-якого територіального чи соціального її різновиду, використовують також термін *ідіом*.

Поряд з термінами *мовний код* та *ідіом* вживається термін *субкод*, який називає різновид, або *підсистему*, якогось загального коду, комунікативний засіб меншого обсягу, більш вузької сфери використання і меншого набору функцій, ніж *код*⁸. Утім розмежування поняття субкод як гіпоніма терміна *код* не є до кінця з'ясованим. Так, літературну мову вважають субкодом як підсистему національної мови, але кодом, коли мова йде, наприклад, про письмовий чи усний варіанти літературної мови.

Субкоди, або підсистеми мови, в науковому контексті частіше позначають терміном форми існування мови (Л. Масенко⁹, Г. Мацюк¹⁰, О. Селіванова¹¹, А. Загнітко¹²). Зокрема, „форми існування мови – зрозумілий усім носіям різновид функціонування мови, що передбачає системну організацію й комунікативно-прагматичну орієнтацію, відповідні до потреб певної сфери спілкування чи застосування”¹³. Таким чином, інтегральним семантичним компонентом значення терміна форми існування мови є ‘різновид функціонування мови’.

В японській соціолінгвістичній традиції типологія форм існування теж не має загальноприйнятих принципів виокремлення. Основними характеристиками форм існування вважають єдність фонологічної, лексичної, граматичної структури, спільність для всього етносу¹⁴, а також єдність соціальних і територіальних ознак та ситуативну сферу використання¹⁵.

⁸ А. Zagmitko, *Op. cit.*, s. 257.

⁹ L. Masenko, *Narisi iz sociolingvistiki*, Kiiv 2010.

¹⁰ G. Macúk, *Prikladna sociolingvistika. Pitannâ movnoi politiki: Navčal'nij posibnik*, Lviv 2009.

¹¹ O. Selivanova, *Op. cit.*

¹² A. Zagmitko, *Op. cit.*

¹³ O. Selivanova, *Op. cit.*, s. 759.

¹⁴ *Ouyou gengogaku jiten (Kenkyusha dictionary of applied linguistics)*, pod red. I. Koike, S. Ide, Tokyo 2003, s. 134.

¹⁵ *Shakai gengogaku no tenbou*, pod red. S. Sanada, Tokyo 2006, s. 12.

Поняття мови як абстрактної системи усієї сукупності слів в японській мові передає термін *gengo*. Окрім цього, на позначення мови послуговуються терміном *gengo koodo* (коротко *koodo*). Подібно до української мови, термін *gengo koodo* вживається не лише для позначення мови, але і мовних різновидів: літературної мови, діалектів, стилів, реєстрів тощо.

Різновиди мови вужчої сфери використання, які об'єднуються у групи на основі певних соціальних та територіальних чинників, в японській мові називають *gengo henshu* (коротко *henshu*)¹⁶. Водночас термін *gengo henshu* постає абсолютним синонімом одиниць *gengo hen'i* та *gengo no baraeti*¹⁷, вживання яких відзначається меншою функціональністю в соціолінгвістичному контексті.

Таким чином, спільною для української та японської соціолінгвістичних традицій є думка про те, що форми існування мови виникають внаслідок соціально-територіальної диференціації мови.

Спільні та відмінні семантичні ознаки підпорядкованих понять ядерної категорії *форми існування мови* в українській та японській мовах

На особливості міжмовної відповідності змісту поняття *форми існування мови* в українській та японській мовах вказують також одиниці, які вступають у гіперо-гіпонімічні відношення із відповідниками *форма існування мови* – *gengo henshu*. Внаслідок зіставлення підпорядкованих понять ядерної категорії *форма існування мови* виокремлено відношення міжмовної симетрії (повна семантична відповідність), відносної міжмовної симетрії (часткова семантична невідповідність) та міжмовної асиметрії (невідповідність семантики одиниць, або термінологічні лакуни).

Міжмовна симетрія. Термін *літературна мова* характеризує „головну загальнонародну, кодифіковану й регламентовану, культурно обро-

¹⁶ I. Masuda, *Shakai gengogaku*, Tokyo 1997, s.12.

¹⁷ *Shakai gengogaku*, pod red. S. Sanada, K. Shibuya, M. Jinnouchi, S. Sugito, Tokyo 2004, s. 9.

блену форму існування мови, що забезпечує певні сфери спілкування народу та здебільшого отримує широку стилістичну диференціацію¹⁸. Семантику одиниці *літературна мова* розкривають семи ‘уніфікованість’, ‘кодифікованість’, ‘загальноприйнятність’, ‘суспільна сфера використання’, які відрізняють її від усіх інших форм існування мови. Терміном-дублетом одиниці *літературна мова* постає термін *стандарт*. Водночас японський відповідник *hyoujungo* позначає різновид мови, що має унормовану форму та особливі функції в державі, ним послуговуються в більшості суспільних сфер (політика, освіта, медіа тощо)¹⁹.

Семантичну структуру відповідників розкриває опозиція спільних диференційних компонентів: ‘gengo kihan’ – ‘мовна норма’, ‘загальноприйнятність’ – ‘shakaiteki ken’i’ ‘суспільний авторитет’. Еквівалентні компоненти ‘gengo kihan’ – ‘мовна норма’, називаючи сукупність правил вживання мовних засобів, вказують на унормованість і кодифікованість цього мовного варіанту та його особливу функцію мовного стандарту у державі. Диференційні семи (укр. ‘загальноприйнятність’ та яп. ‘shakaiteki ken’i’ ‘суспільний авторитет’) вказують на те, що літературною мовою повинні володіти усі носії мови. У визначенні японської одиниці зафіксовано ознаку ‘koushiki no ba’ ‘офіційна сфера’, яка відсутня в семантиці українського відповідника. Натомість до дефініції українського терміна *літературна мова* входить компонент ‘суспільна сфера використання’. Однак, як зауважує Л. Масенко, центральним у визначенні літературної мови є саме поняття норми, яке протиставляє його усім іншим видовим найменуванням мовних різновидів, де ознака мовної норми відсутня²⁰. На основі цього вважаємо терміни *літературна мова* та *hyoujungo* міжмовними відповідниками.

Сема ‘форми існування мови’ відображається у значенні відповідників *діалект* та *hougen*, які позначають сукупність мовних засобів для побутового спілкування на певній обмеженій території чи в межах певної соціальної групи. В обох мовах відповідники *діалект* і *hougen* формують тотожні гіпонімічні парадигми із одиницями

¹⁸ O. Selivanova, *Op. cit.*, s. 325.

¹⁹ *Ouyou gengogaku jiten*, *Op. cit.*, s.177.

²⁰ L. Masenko, *Op. cit.*, s. 41.

територіальний діалект – *chiiki hougen*, *соціальний діалект* – *shakai hougen*. Значення цих когіпонімів протиставляється за допомогою опозиції тотожних диференційних сем ‘територія’ – ‘chiiki’, ‘соціальна група’ – ‘shakai shuudan’ відповідно.

В українській соціолінгвістичній системі термін *соціальний діалект* постає абсолютним синонімом одиниці *соціолект*, реалізуючи тотожне значення: „сукупність мовних засобів, властивих окремим соціальним групам населення (професійним, віковим, статевим тощо)”²¹. На відміну від *територіальних діалектів*, *соціолекти* не охоплюють фонетичної та граматичної систем мови, а тому деякі мовознавці (зокрема О. Селіванова) пропонують не зараховувати їх до форм існування мови, кваліфікуючи як додаткові лексичні підсистеми соціальної диференціації мови для певних форм існування.

Натомість японські мовознавці відповідник *shakai hougen* відносять до категорії *gengo henshu форми існування мови*. Вони вважають, що цей різновид функціонування мови виникає в процесі використання мови різними видами соціальних груп, утворених на основі спільних професійних, вікових, гендерних тощо інтересів, і характеризується певними функціональними особливостями ведення спілкування, а також використанням специфічних не лише лексичних, а й синтаксичних засобів²². Поряд з терміном *shakai hougen* послугуються також терміном – *shuudango* (дослівно „мова спільноти”)²³. Основною характеристикою цього поняття є ознака ‘*nakama ishiki*’ ‘групова свідомість’: мова соціальних груп виникає тоді, коли між членами певної спільноти з’являється настільки міцний взаємний зв’язок, що сприяє відчуттю групової свідомості²⁴.

Отже, формально-семантична структура термінів *діалект* і *hougen* та їх гіпонімів, актуалізуючи синтагмозначення родових понять, емпліцитно засвідчує спільну ідею диференціації мовної системи, в основі якої лежить географічний та соціальний критерії.

²¹ О. Selivanova, *Op. cit.*, s. 329.

²² *Shakai gengogaku*, pod red. S. Sanada, K. Shibuya, M. Jinnouchi, S. Sugito, Tokyo 2004, s. 26.

²³ *Shakai gengogaku*, pod red. S. Ide, M. Kawano, H. Tanaka, O. Mizutani, Tokyo 2006, s. 268.

²⁴ T. Koyano, *Wakamonogo wa shudango ka* [w:] „Nihongaku”, nr 10, 2006, s.14-24.

Семантичний компонент ‘форма існування мови’ є інтегральним для українських синонімів *інтердіалект* і *койне*. Обидва терміни використовуються стосовно наддіалектної побутової форми існування мови, створеної на основі суміші територіальних діалектів для забезпечення соціальних потреб різних груп населення певного регіону²⁵. В японській мові тотожне значення реалізує термін *koinee*²⁶ (спільні семи: ‘діалект’ – ‘hougen’, ‘спільна мова’ – ‘kyoutsuugo’, ‘кілька діалектів’ – ‘fukusu no hougen’, ‘соціальна спільнота’ – ‘shakai shuudan’).

Відносна міжмовна симетрія. Іншою формою існування мови є народно-розмовна мова. На відміну від літературної мови, народно-розмовна мова не є нормативною та кодифікованою підсистемою і застосовується лише в побутовій сфері. Поряд з терміном *народно-розмовна мова* на позначення невнормованої форми існування мови, якою послуговуються в побуті, функціонують абсолютні синоніми *народно-побутова мова*, *побутово-розмовна мова*²⁷.

Термін *народно-розмовна мова* близький за семантикою до терміна *kyoutsuugo*, що номінує різновид мови, який використовують як засіб комунікації з метою взаєморозуміння в одномовному суспільстві²⁸. Термін відображає сукупність невнормованих мовних засобів, якими послуговуються в побутовій сфері, про що свідчать семантичні компоненти ‘komunikeeshon no shudan’ ‘засіб комунікації’, ‘tsuujiau kotoba’ ‘мова для взаємопорозуміння’, ‘douichi gengo nai’ ‘в межах однієї мови’. З точки зору структурних особливостей *kyoutsuugo* наближається до літературного стандарту *hyoujungo* та містить елементи окремих діалектів, а тому, функціонуючи як альтернатива між *hyoujungo* і *hougen*, є зручним засобом у спілкуванні носіїв територіально віддалених діалектних варіантів²⁹. Однак термін *kyoutsuugo* розкриває й інше значення: третя мова (чи мовний різновид), який використовується для спілкування між носіями різних мов (мовних

²⁵ O. Selivanova, *Op. cit.*, s. 329.

²⁶ *Shakai gengogaku no tenbou*, *Op. cit.*, s. 107.

²⁷ A. Zagnitko, *Op. cit.*, s. 22; O. Selivanova, *Op. cit.*, s. 326.

²⁸ *Shakai gengogaku*, pod red. S. Ide, M. Kawano, H. Tanaka, O. Mizutani, Tokyo 2006, s. 11.

²⁹ *Jiten nihon no tagengo shakai*, pod red. S. Sanada, H. Shouji, Tokyo 2005, s. 294.

різновидів)³⁰. Таким чином, у першому значенні термін *kyoutsuigo* позначає різновид однієї мови, а у другому – іншу мову, що постає як функціональний статус мови. Тому семантична подібність, а не тотожність компонентів дозволяють нам вважати терміни *народно-розмовна мова* і *kyoutsuigo* частковими міжмовними відповідниками.

На основі тотожної семи укр. ‘тип соціальної групи’ – яп. ‘shudan no shuugi’ в обох мовах виокремлюють типи соціальних діалектів.

Серед різновидів соціальних діалектів в українській мові виділяють таку термінологічну парадигму, як: *арго, жаргон, сленг. Жаргон* виникає серед груп людей, об’єднаних спільністю професійних інтересів чи однакових захоплень, серед яких помітно виділяються *професійні* та *вікові жаргони*, зокрема *молодіжний жаргон*. У широкому значенні поняття *арго* відображає мову замкненої соціальної або професійної групи, незрозумілої для інших. У вужчому розумінні термін *арго* репрезентує таємну мову кримінальної субкультури: злочинців, шахраїв, зебраків тощо, котрою послуговуються з метою передачі інформації обмеженому колу носіїв. Поняття *сленг*, яке виникло на основі таємної мови *арго*, характеризується емоційно забарвленою лексикою фамільярного стилю і використовується переважно стосовно мови молодіжної субкультури³¹.

Водночас спостерігаємо нечітке розмежування термінів *молодіжний жаргон* і *сленг*, кожен з яких вживається для номінації різновиду соціального діалекту, притаманного молодіжній віковій групі. У розширеному вживанні термін *жаргон* відповідає не лише *сленгу*, але формує відношення подібності із цілим термінорядом *загальний жаргон, жаргонізована лексика, жаргонна лексика, жаргонізована розмовна мова* тощо, кожен з яких позначає мовлення соціальних груп, об’єднаних певними інтересами. На думку Л. Ставицької, чітка демаркаційна межа між жаргоном і сленгом відсутня³².

У зіставленні з українською видовою парадигмою соціальних діалектів в японській мові спостерігаємо певні відмінності, які різ-

³⁰ *Ouyou gengogaku jiten, Op. cit.*, s. 348.

³¹ *Ukrains'ka mova: Enciklopediâ, Kïiv 2007*, s. 151; L. Stavic'ka, *Argo, žargon, sleng: Sociâl'na diferenciaciâ ukraiñs'koï movi, Kïiv 2005*, s. 22.

³² L. Stavic'ka, *Op. cit.*, s. 40-44.

няться деталізацією функціональних характеристик конкретної соціальної групи.

Сема 'shokugyouteki shuudan' 'професійна спільнота' об'єднує низку термінів подібних за семантикою: *gyouikai yougo* та *shokubago*. Обидва терміни позначають типи соціальних різновидів мови, які базуються на функціональному використанні у професійній діяльності й семантично уподібнюються до значення української одиниці *професійний жаргон*. Термін *gyouikai yougo* репрезентує поняття мови, якою володіє група людей, об'єднаних спільною професією або зацікавленнями у певній фаховій сфері (наприклад, медики, економісти, журналісти). Значення цього терміна формують компоненти 'shokugyou' 'професія' та 'kotoba' 'мова'. Близькими за семантикою є термін *shokubago*, котрий маркує не просто мову професійної спільноти, а спеціальну лексику, поширену серед людей певного місця праці чи вузької спеціалізації (газетярів, рибалок, тощо)³³. До того ж, деякі мовознавці об'єднують поняття *seigyougo* і *shokubago* узагальнюючим терміном *shokugyougo* – *фахова мова, або професіоналізми*³⁴.

На основі семи 'himitsu hoji suru shuudan' 'прихована спільнота' термін *shakai hougen* *соціальний діалект* вступає у гіпонімічні відношення із лексемою *ingo*, що позначає мовлення певних соціальних груп з метою приховання певної інформації³⁵. У початковому значенні цей різновид соціальних діалектів співвідносили із антисоціальними групами (крадії, злодії, мафія тощо). Сьогодні ж термін *ingo* стосується особливостей мови будь-якої замкненої соціальної або фахової групи, незрозумілої для людей іншої сфери, що свідчить про його тожність із терміном *арго*.

Ще одним типом соціальної підсистеми японської мови є *zokugo*. Термін *zokugo*, а також його іншомовний дублет *surangu*, розкриваючи зміст неофіційного мовлення фамільярного стилю³⁶, відповідають значенню української одиниці *сленг*. В обох мовах загальноприй-

³³ Jiten nihon no tagengo shakai, *Op. cit.*, s. 272

³⁴ *Shakai gengogaku*, pod red. S. Sanada, K. Shibuya, M. Jinnouchi, S. Sugito, Tokyo 2004, s. 26.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Gendai gengogaku jiten (Seibido's Dictionary of Linguistics)*, pod red. H. Tanaka, Tokyo 2008, s. 350; *Shakai gengogaku no tenbou, Op. cit.*, s. 12.

нятою є думка, що соціальна підсистема *сленг* походить від таємної лексичної системи *арго*, яка на певному етапі втратила свою секретну функцію і стала відомою широкому колу людей. Еквіваленти *сленг* – *zokugo* (*surangu*) відзначається розважальним змістом, оскільки в основі цього соціолекту часто лежить принцип мовної гри, притаманної живому неофіційному спілкуванню, і, на відміну від інших соціальних діалектів, це є найбільш динамічна мовленнєва підсистема, що постійно змінюється та оновлюється. Саме тому українські та японські дослідники характеризують *сленг* як молодіжну лексику.

Іншим прикладом відносної міжмовної симетрії у складі української та японської соціолінгвістичних терміносистемах є те, що японське поняття *gengo henshu форми існування мови*, окрім соціально-територіальної ознаки диференціації мови, пов'язує із соціальним контекстом та роллю мовця у ньому. Услід за М. Халлідеєм, котрий детермінував поняття *register* в англійській мові, в японській терміносистемі сформувалось поняття *shiyouiki henshu*, що відображає форму мови, зумовлену типовою ситуацією спілкування³⁷. Тотожне значення функціонального варіанту мови розкривають терміни-дублети *gengo shiyouuki* та *rejisutaa*³⁸.

Критеріями виокремлення цього мовного різновиду вважають такі параметри комунікації, як: *ba* „сфера, або поле, спілкування”, *youshiki* „манера спілкування”, *yakuwari kankei* „рольові відношення”. Категорія *ba* охоплює типову ситуацію, зумовлену темою та метою спілкування; *youshiki* передбачає засоби та способи комунікації (наприклад, стилеві характеристики спілкування, письмовий чи усний спосіб передачі інформації тощо); поняття *yakuwari kankei* характеризує відношення мовця до свого співрозмовника³⁹.

В українському мовознавстві подібний за зовнішньою формою термін *регістр* асоціюють із функціональним стилем і розглядають як категорію мовної комунікації. Однак, на відміну від регістру, функціональні стилі охоплюють загальноприйняті стилістичні норми і не відображають змісту соціальних ролей, типи спілкування, тому ці по-

³⁷ I. Masuda, *Op. cit.*, s. 20.

³⁸ *Ouyou gengogaku jiten, Op. cit.*, s. 237.

³⁹ *Ibidem*.

няття ототожнювати не варто⁴⁰. У праці А. Загнітка „Сучасні лінгвістичні теорії”⁴¹ зафіксовано, що поняття *регістр* відповідає поняттю *форма існування мови*, однак у працях інших мовознавців підтвердження цієї думки не знайдено.

Міжмовна асиметрія. В українській соціолінгвістиці близьким до поняття *народно-розмовна мова* вважають поняття *просторіччя*, яке розглядають, як: а) один із структурно-функціональних різновидів загальнонародної мови, який не має територіальних чи вузько соціальних обмежень і разом з діалектами та жаргонами протистоїть літературній мові, її розмовній мові, це – усно-розмовне мовлення осіб, незнайомих у потрібному обсязі з літературними нормами; б) додаткову лексичну підсистему народно-розмовної мови⁴²; в) різновид *койне* стосовно української та російської мовних систем, що не має аналогів в інших національних мовах⁴³. Разом з народними говорами та жаргонами просторіччя складає усну некодифіковану мову – *народно-розмовну мову*⁴⁴. Відповідно термін *просторіччя* постає як вдове поняття відносно більш узагальненого – *народно-розмовна мова*.

Однак питання про виокремлення цієї категорії серед українських форм існування мови залишається надалі дискусійним. Мовознавці схиляються до думки, що поняття *просторіччя* запозичене з російської соціолінгвістичної традиції, де використовується стосовно російської мовної підсистеми, специфічної для російської національної мови, а тому недоцільне в українському мовознавстві, протиставляючи йому існуючі поняття *народно-розмовна мова* та *розмовна мова* як мовлення, що перебуває поза літературною нормою⁴⁵. У межах японської соціолінгвістичної терміносистеми одиниць із подібною семантикою не виявлено.

Поняття територіального діалекту в українській терміносистемі передбачає ієрархічне підпорядкування понять *наріччя* – *говір* – *говірка*.

⁴⁰ О. Selivanova, *Op. cit.*, s. 615.

⁴¹ А. Zagnitko, *Op. cit.*, s. 257.

⁴² О. Selivanova, *Op. cit.*, s. 326.

⁴³ А. Zagnitko, *Op. cit.*, s. 276.

⁴⁴ *Українська мова: Енциклопедія*, *Op. cit.*, s. 558.

⁴⁵ L.Masenko, *Op. cit.*, s. 60; L. Stavic'ka, *Op. cit.*, s. 59.

Так, найбільшою діалектною одиницею є *наріччя*, що становить сукупність близьких за визначальними рисами *говірок*, об'єднаних у *говори*⁴⁶. Японська мова не містить відповідників на позначення цих понять.

В системі японської мови зафіксовано поняття *неоhougen* (від англ. *neodialect*), що, розкриваючи зміст нової змішаної мовної системи, яка формується внаслідок контактування діалектів із мовним стандартом, вступає в родо-видові відношення із терміном *hougen*. Цим мовним варіантом, як правило, послуговуються нові мешканці певних територій, котрі не володіють досконало ані літературною мовою, ані місцевим діалектом⁴⁷. Процес формування *неоhougen* схожий із *koinee*: обидва відбуваються в умовах контакту і взаємного впливу мовних варіантів однієї мови, на що вказують спільні семи 'hougen' 'діалект', 'sesshoku suru' 'контактувати'. Однак у створенні *неоhougen* участь беруть літературна мова та діалектні різновиди, в результаті чого з'являється новий діалект, а у випадку *koinee* спостерігається збагачення мовних варіантів змішуванням діалектів, що перетворюються на койне.

Термінологічного відповідника одиниці *неоhougen* в українській мові поки не зафіксовано, однак з метою поповнення термінологічної бази української соціолінгвістики пропонуємо перекладати його як *неодіалект* (шляхом калькування з англійської).

Висновки

Відсутність єдиного підходу до трактування змісту соціолінгвістичного поняття *форми існування мови* зумовлює необхідність його характеристики. За допомогою зіставного аналізу семантики співвіднесених термінів української та японської мов розкрито специфіку категорії *форми існування мови* у двох мовах. У ході аналізу виявлено спільні та відмінні ознаки в семантичній структурі термінів, які розкривають зміст цього поняття.

Терміни-відповідники: укр. *форми мовного існування* та яп. *gengo henshu* як нейтральні назви, що найчастіше використовуються на по-

⁴⁶ *Ukrains'ka mova: Enciklopediâ, Op. cit., s. 150-151.*

⁴⁷ *Shakai gengogaku no tenbou, Op. cit., s. 109.*

значення поняття форми існування мови, демонструють подібність змісту, але не відносяться до повних міжмовних еквівалентів. В обох мовах різновиди функціонування мови базуються на соціально-територіальній диференціації, про що свідчить подібність значення термінів *літературна мова – hyoujingo, діалект – hougen, інтердіалект (койне) – koinee*, які утворюють розгалужену гіпонімічну парадигму відповідників форм *мовне існування та gengo henshu*. На часткову невідповідність між двома мовами вказує той факт, що, на відміну від української мови, в японській мові поняття *gengo henshu* передбачає також функціонально-ситуативну диференціацію, в основі якої лежить соціальний контекст та роль мовця в ньому. В обох мовах зафіксовано термінологічні лакуни, які є свідченням міжмовної асиметрії семантики. Причина такої асиметрії полягає в особливостях мовних картин світу, зумовлених різним типом мислення, соціополітичною та культурною дійсністю в Україні та Японії.

Література

- Antoškina L., Krasov'ska G., Sigeda P., Suhomlinov O., *Sociolingvistika: navčal'nij posibnik*, Donečk 2007.
- Fabian M., *Etiketna leksika v ukraїns'kij, anglijskij ta ugoriskij movah*, Užgorod 1998.
- Kuzněcova È., *Lěksikologiã russkogo ãzika: Učeb. posobiè dlã filol. fak. un-tov.*, Moskva 1989.
- Lâšuk A., *Semantična struktura leksiki na poznačennã ponãt' prava ukraїns'koi ta anglijskoї mov: Monografiã*, Kirovograd 2008.
- Macúk G., *Prikladna sociolingvistika. Pitannã movnoi politiki: Navčal'nij posibnik*, L'viv 2009.
- Masenko L., *Narisi iz sociolingvistiki*, Kiiv 2010.
- Selivanova O., *Lingvistična enciklopediã*, Poltava 2011.
- Selivanova O., *Sučasna lingvistika. Naprãmi ta problemi*, Poltava 2006.
- Stavič'ka L., *Argo, žargon, sleng: Sociãl'na diferenciaciã ukraїns'koi movi*, Kiiv 2005.
- Ukraїns'ka mova: Enciklopediã*, Kiiv 2007.
- Zagnitko A., *Sučasni lingvistični teorii*, Donečk 2006.
- Zagnitko A., Kudrejko Ĭ., *Sociolingvistika: predemetno-ponãttěvij aparat [v:] „Visnik Lvivskogo universitetu”*, nr 46, 2009, s. 16-26.
- Gendai gengogaku jiten (*Seibido's Dictionary of Linguistics*), pod red. H. Tanaka, Tokyo 2008.

- Jiten nihon no tagengo shakai*, pod red. S. Sanada, H. Shouji, Tokyo 2005.
- Koyano T., *Wakamonogo wa shudango ka* [w:] „Nihongaku”, nr 10, 2006, s. 14-24.
- Masuda I., *Shakai gengogaku*, Tokyo 1997.
- Ouyou gengogaku jiten (Kenkyusha dictionary of applied linguistics)*, pod red. I. Koike, S. Ide, Tokyo 2003.
- Shakai gengogaku*, pod red. S. Ide, M. Kawano, H. Tanaka, O. Mizutani, Tokyo 2006.
- Shakai gengogaku*, pod red. S. Sanada, K. Shibuya, M. Jinnouchi, S. Sugito, Tokyo 2004.
- Shakai gengogaku no tenbou*, pod red. S. Sanada, Tokyo 2006.

Резюме

У статті здійснено зіставний аналіз соціолінгвістичних термінів на позначення поняття *форми існування мови* на матеріалі української та японської мов. Виявлено спільні і відмінні ознаки семантики зіставляваних одиниць, які відображаються в міжмовних відношеннях *міжмовної симетрії, відносної міжмовної симетрії та міжмовної асиметрії*. Встановлено, що в японській соціолінгвістичній традиції, на відміну від української, форми існування мови виокремлюються на основі не лише соціально-територіальних, а й функціонально-ситуативних чинників. Зіставлення семантичного змісту соціолінгвістичних термінів-відповідників української та японської мов дозволило уточнити понятійно-термінологічний апарат соціолінгвістики.

Ключові слова: соціолінгвістика, термін, форми існування мови, міжмовна симетрія, міжмовна відносна асиметрія, міжмовна асиметрія.

The content of the *language variety* concept in sociolinguistics (in Ukrainian and Japanese languages)

Summary

The article presents the results of contrastive semantic analysis of sociolinguistic terms denoting the concept *language variety* in Ukrainian and Japanese languages. A contrastive study of the terminological units deduces the following types of interlingual relations: *full correspondence, partial correspondence and full non-correspondence*. The analysis results showed that the core terms *форми мовного*

існування – gengo henshu and some of their hyponyms reveal *partial correspondence* illustrated by similarity, though not identity, of the semantics. In contrast to Ukrainian Sociolinguistics, *language varieties* in Japanese Sociolinguistics are based not only on socio-territorial characteristics but also on situational features. Contrasting semantic structures of corresponding units allowed to clarify conceptual and terminological apparatus of Sociolinguistics.

Key words: Sociolinguistics, term, language variety, full correspondence, partial correspondence, full non-correspondence.

Дзябко Юлія – кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасної англійської мови філологічного факультету Ібарацького християнського університету, yuliya.dzyabko@hotmail.com.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6006-4773>

Мова пропаганди у спектрі сучасної лінгвістики

Проблематика дискурсивних досліджень про мову агресії (напр., див.: S. Romaniuk¹) засвідчує, що в сучасних умовах українська лінгвістика повинна зосереджуватися на мультидисциплінарному підході до вивчення суспільних явищ. Цей підхід уже реалізують праці з лінгвонаціології (Я. Радевич-Винницький²), етногеографії (Р. Лозинський³), юрислінгвістики чи соціолінгвістики. Тому актуальність нашого дослідження визначена потребою розвитку методології сучасної лінгвістики про нові ознаки, поняття чи явища суспільного життя. Виокремимо кілька аспектів, які, на нашу думку, є перспективними і можуть стати основою для ширшого опрацювання.

Важливість сучасних студій, які б ураховували надбання мовознавчих наук із їхньою проекцією на певні суспільні явища, не вимагає пояснення. У такому ключі працюють як українські, так і закордонні дослідники. Згадаймо хоча б дослідження про мову політики чи мову ідеології (О. Руда⁴; Г. Мацюк⁵, М. Мацюк⁶), розкриття явищ „мова

¹ S. Romaniuk, *Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010–2014. Analiza lingwistyczna*, Warszawa 2016.

² А. Радевич-Винницький, *Sociolingvistika i lingvonaciologija: ukraiński variant vzaëmodii* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 3, 2012, s. 31-37.

³ R. Lozinskiy, *Geografija i movoznavstvo: naprâмки ta problemi vzaëmodii* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 3, 2012, s. 23-31.

⁴ O. Ruda, *Movne pitannâ âkob `ëkt manipulativnih strategij u sučasnomu ukraiński'komu političnomu diskursi*, Київ 2012, s. 58.

⁵ G. Macúk, *Rozvitok teorii sociolingvistiki: formuvannâ зміstu ponâttâ „mova vorožneči” âk formi diskursivnoï diskriminacii* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 3, 2014, s. 111-123.

⁶ M. Macúk, *Movna skladova nacional'noi ideologii* [v:] „Den”, 3.12.2005.

дискримінації” чи „мова агресії” (І. Kamińska-Szmaj⁷, М. Głowiński⁸), аналіз мови популізму, трактування мови ворожнечі (Г. Мацюк⁹; М. Nowicka¹⁰). Розгляд згаданих явищ в історичному контексті, насамперед тлумачення поняття новомови чи в подальшому її розвитку – мови тоталітаризму, яскраво виявляється у працях польських дослідників (напр., J. Sadowski¹¹, М. Głowiński¹²).

Підкреслимо, що теоретичну базу нашого аналізу становлять не лише згадані, але й інші, не цитовані тут дослідження, натомість вибрані нами мали найбільший вплив на вибір та обґрунтування проблеми. Джерела, на які спираються сформульовані у статті тези, становлять приклади конструкцій, які можна кваліфікувати як пропагандистські – їхній аналіз становитиме другу частину роботи. У ній запропоновано короткий лінгвістичний аналіз вибраних фрагментів публіцистичних текстів із урахуванням позалінгвістичних чинників, що увиразнюють повідомлення (наприклад, зображення – світлина, графіка тощо). Застосована методологія (не тільки мовознавча, але й, для прикладу, соціологічна та ін.) сприяє тому, що аналізоване явище вдається „охопити” з різних боків, описати його якнайповніше. Скажімо, учений М. Райсигль пропонує застосовувати політолінгвістичний аналіз, в основі якого поєднання методик риторики, політології і лінгвістики, а особливо КАД (критичний аналіз дискурсу)¹³.

Далі звернемося до визначення ключових понять цієї статті і детальніше зупинимося на терміні *newspeak*, запозиченому з англійської мови і вживаному за Дж. Оруеллом¹⁴. Термін має український

⁷ I. Kamińska-Szmaj, *Agresja językowa w życiu publicznym*, Wrocław 2007.

⁸ M. Głowiński, *Nowomowa i ciągi dalsze*, Kraków 2009.

⁹ G. Macúk, *Op. cit.*, 2014, s. 111.

¹⁰ M. Nowicka, *Dyskurs o dyskursie, czyli o mowie wrogości mową wrogości [w:] To oni są wszystkim winni... Język wrogości w polskim dyskursie publicznym*, pod red. X. Bukowskiej i B. Markowskiej, Warszawa 2013, s. 117-135.

¹¹ J. Sadowski, *Między Pałacem Rad i Pałacem Kultury. Studium kultury totalitarnej*, Kraków 2009.

¹² M. Głowiński, *Op.cit.*

¹³ M. Riesigl, *Analiza retoryki politycznej [w:] Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, red. R. Wodak, M. Krzyżanowski, Warszawa 2011, s. 158-160.

¹⁴ G. Orwell, *Rok 1984*, tłum. z ang. T. Mirkowicz, Warszawa 2014.

та польський відповідники *новомова*, *powotowa* чи, за словами одного з дослідників описуваного явища, *język propagandy komunistycznej*, *quasi-język* (тобто мова комуністичної пропаганди, квазі-мова) (М. Głowiński¹⁵). Доповнимо, що М. Гловінські вбачає схожість між новомовою і мовою сучасних політиків у країнах колишнього соціалістичного блоку¹⁶. На думку фахівців, мова офіціозу була мовою пропаганди, пор.: „Після Жовтневої революції 1917 року була створена особлива мова – мова радянського офіціозу, мова радянської пропаганди. Виникла нова реальність – з’явилися нові слова” (О. Корчагіна¹⁷). Є. Карпіловська теж пише про мову радянського офіціозу (він „обмежував свободу суспільного життя і думки”¹⁸), виокремлюючи антитермін *мова нового мислення*. Цей відповідник, „як вираження нового мислення суспільства”, протиставлений термінові *новомова* (ця одиниця є негативно зарядженою, бо належала до апарату примусу¹⁹). Від новомови бере початок власне мова пропаганди – поняття, на відміну від першоджерела, надзвичайно актуальне й таке, що вимагає детального вивчення. Тільки вірне розуміння того, хто і в який спосіб до нас промовляє, що при цьому намагається передати, в який спосіб і для чого хоче нас переконати, допоможе зрозуміти інтенції мовця і наслідки тієї інформації, яку ми від нього отримуємо.

Пам’ятаємо, що мова пропаганди передусім стосується публічних дискурсів, зокрема медійного (ЗМІ) та політичного, однак „Словник української мови” вклав ще й в неї і релігійний (стаття „Пропаганда”²⁰). Розрізняємо різні напрямки пропаганди, залежно від переслідуваних цілей: *негативну* (маніпуляція) і *позитивну* (має шляхетну мету повторення інформації). Визначення терміна знаходимо в СУМі: „пропаганда – це поширення і постійне, глибоке та детальне роз’яс-

¹⁵ М. Głowiński, *Op. cit.*, s. 221.

¹⁶ *Ibidem*, s. 211-212.

¹⁷ О. Korčagina, *Movni mehanizmi manipulacii svidomistû čitačiv (na materialah gazet Vorosilovgrads’koï oblasti (Lugans’koï oblasti) 1938–1953 rr.* [v:] „Tele- ta radiožurnalistika”, vip. 9, č. 1, 2010, s. 37.

¹⁸ Ё. Karpilovs’ka, *Obraz deržavi u movi vidkritogo suspil’stva: novomova či mova novogo mislennâ?* [v:] „Movi ta kul’turi u novij Ėvropi: kontakti i samobutnist’”, Kii 2009, s. 128.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Stattâ „Propaganda”* [v:] *Slovník ukraïns’koï movi*, t. 8, Kii 1977, s. 246.

нення яких-небудь ідей, поглядів, знань // Ідейний вплив на широкі маси або певні групи людей, що носить політичний або релігійний характер; // Система засобів масового поширення ідей, поглядів і т. ін.; // у сполуч. із сл. бюро, відділ. Складова частина назви певних відділів державних і громадських установ”²¹. „Тлумачний словник сучасної української мови” практично повторює: „Пропаганда – поширення і постійне глибоке та детальне роз’яснення яких-небудь ідей, поглядів, знань; // Ідейний вплив на широкі маси або певні групи людей, що має політичний або релігійний характер; // Система засобів масового поширення ідей, поглядів і т. ін.”²².

У текстах, які можна кваліфікувати як такі, що відносяться до пропагандистських, переважає емоційна аргументація, залучаються міцні та невишукані епітети, що значною мірою знижує рівень політичного спілкування. Крім того, керівники партій, партійні діячі ображають один одного за допомогою інвектив, дискредитують суперників і принижують їх в очах виборців²³ (І. Kamińska-Szmaj 2007, 23). У такий спосіб, за умови послідовного накопичення недостовірної інформації, маніпулювання нею, впливу на адресата формується ширша структура – мова певної ідеології. Її частиною є пропаганда, яку дефініюємо як комплекс семіотичних засобів, що містить вербальну складову, але не зводиться виключно до неї.

Мова ідеології служить за механізм досягнення ідеологічних і політичних цілей, її слід розглядати в ширшому контексті ідеологічного дискурсу як реальний вияв самої ідеології і політичної діяльності людини: „У структурі української національної ідеології мові належить засадниче місце. Мова є однією з основних ознак національної ідентичності і її втрата означатиме смерть нації”²⁴.

Як слушно зауважує В. Кулик, політична пропаганда може розчинятися у звичному інформаційно-розважальному дискурсі²⁵,

²¹ *Ibidem*.

²² *Velikij tumačnij slovník sučasnoï ukráins’koï movi*, red. V. Busel, Kiïv, Īrpin’ 2009, s. 1162.

²³ I. Kamińska-Szmaj, *Op. cit.*, s. 23.

²⁴ M. Macúk, *Op. cit.*, 2005.

²⁵ V. Kulik, *Diskurs ukráins’kih medij: identičnosti, ideologii, vladni stosunki*, Kiïv 2010, s. 330.

і в цьому полягають труднощі її вловлення та подальшого розуміння / трактування. Крім цього, прояви пропаганди можуть бути як з боку влади, так і з боку опозиції, адже (за О. Гайворонським) „у будь-якому інформаційному продукті головне – це сама інформація і спосіб її інтерпретації, тоді як мова – це лише інструмент”²⁶.

Пропагандистський зміст віднайдемо в публічному дискурсі, передусім у дискурсі ЗМІ (ТБ чи радіо-програми; виступи осіб, пов’язаних із політикою чи медіями, тобто експертів, консультантів; реклама (політична, соціальна), інформаційні білборди, рекламки та ін.). Звичайно, найвиразніше цей зміст виявляється в політичному дискурсі, тобто у виступах політиків різних рівнів із різною метою (заохочення голосувати, інавгураційна промова, виступи в Верховній Раді чи інших радах; інформування про свою роботу під час зустрічей із виборцями, брошури-агітки та ін.).

Наведемо приклади типових конструкцій, в яких нескладно встановити зміст, що кваліфікують як пропаганду:

(1) *„Логіка офіційної Москви впирається в особисті бажання і уявлення про реальність, і цілком може бути ірраціональною – як мотивація алкоголіка. З точки зору оточуючих, він займається саморуйнуванням. З точки зору самого хворого, він живе так, як хоче” (Не переоцінюйте Кремль, „Українська правда”, 30.05.2015).* У цьому прикладі офіційність інформації порівнюється з особистими бажаннями, таким чином нівелюється її значимість, крім того, нераціональність доповнено нетиповим порівнянням – з *мотивацією алкоголіка*. Дії обговорюваного офіційного адресанта комунікації визначено як руйнівні, його самого порівнюють із *хворим*. За допомогою такого опису знижується значимість інформації, навіть якщо вона справді не відповідає дійсності, пропагуються у завуальований спосіб думки про неправдивість не тільки одного, вибраного повідомлення, але й, можливо, інших, „офіційних”, адже у вступі наголошено на тому, що таке формулюванні типове для *логіки Москви*.

(2) *Я знаю позицію президента. Я знаю, що президент ішов на вибори з програмою. І серед програмних засад президента України був на-*

²⁶ О. Gajvorons'kij, *TB potribna pravil'na istorična propaganda*, Kіiv 2015, <http://m.day.kiev.ua/uk/blog/suspilstvo/tb-potribna-pravilna-istorichna-propaganda>, [1.10.2018].

прям на європейську інтеграцію, на стандарти (...) я думаю, що преса, яка мала довгий час, відколи Янукович у великій політиці, багато замовлень на компромати проти нього, вже писала такі несусвітні речі, що я не знаю, що ще можна вигадати, щоб нашкодити іміджу Януковича. Як бачите, він з усім цим упорався. Бо бруд не прилипає до нього, на щастя. Він робить свою справу, робить упевнено, йде впевнено (Герман про Януковича, Медведчука і перстень, Радіо Свобода, 14.08.2013). У цьому прикладі пропагування власних ідей і поглядів має створити позитивний образ обговорюваного адресата; думку вдало утверджує нагромадження дієслів (знаю, думаю – з перспективи мовця; робить, йде (впевнено) – з перспективи того, про кого говориться). Крім того, слухачеві дають можливість самостійно переконатися (як бачите), використано також зрозумілі адресатові порівняння (до нього не прилипає бруд) і, можливо, те, що найяскравіше дозволяє кваліфікувати повідомлення як пропагандистське – це зображення в негативному образі тих, хто проти, хто не підтримує особи, про яку йдеться (їх попередньо звинувачено в замовленні компроматів).

(3) Реклама: *Вона – працює. Вони заважають.* У ній виразна антитеза *вона – вони*. Доречно згадати дослідження Н. Кутузи про важелі впливу політичної реклами на свідомість адресата, зокрема маніпулятивні прийоми, позитивацію і негативацію як сугестивні чинники, чорний піар чи маніпулятивні стратегії²⁷. Теж дотримуємося думки, що „сучасний масово-інформаційний простір здійснює потужний вплив на свідомість і підсвідомість суспільства”, а адресат отримує часто вдало зманіпульовану інформацію, що впливає на його дезорієнтацію і в результаті – хибні судження (див.: Кутуза²⁸). Погоджуємося з потребою детального вивчення впливів на мовця за допомогою рекламних повідомлень.

(4) Використання вербальних і невербальних компонентів повідомлення (наприклад, в агітках кандидатів на окремі посади, в рекламі, в оформленні газетних і журнальних матеріалів та ін.) найчастіше використовується в електронних медіях. Наведемо приклад оформлення титульної сторінки відомого в Україні тижневика.

²⁷ N. Kuzuza, *Reklamnij ta PR-diskurs: aspekti vplivu*, Kіiv 2015, s. 51-115.

²⁸ *Ibidem*, s. 6.

За умови вмiлого використання слова й образу можна пропагувати iдеї, що вимагають детального пояснення. Донесення до свiдомостi читача iнформацiї, яку адресант вважає потрiбною, можливе шляхом виразного пропагування iдеї вiдповiдальностi за вчинки з вказiвкою на винуватця (той, хто утожнюється з орлом, з кубанською чи танкiстською шапкою, тобто з вiйськовим силовим розв'язанням). Мовне оформлення – це тiльки питання *Хто воює по той бiк*, вiдповiдь на яке зображено на малюнку з вербальною складовою *Донбас* (конкретизована територiя вiйськових дiй).

Проте вiдразу варто вказати, що не завжди вдається встановити наявностi пропагандистського змiсту повiдомлення. Проблема зi встановленням цього явища є тодi, коли повiдомлення вмiло зауважено, подано так, щоб закладений прихований змiст таким i залишився. Складностi полягає в тому, щоб виявити складники пропаганди та зрозумiти її наслiдки. Це вимагає не тiльки вiдповiдного знання мови, але й розумiння суспiльного та полiтичного (часто й iсторичного) контекстiв дослiджуваного ареалу (цiлої краiни, рiгiону чи, ска-

жімо, Східної Європи), залучення знань і теоретичних напрацювань суміжних із лінгвістикою дисциплін.

Саме тому вважаємо, що дослідження проявів пропаганди вимагає замість аналізу текстів вивчення дискурсу як комплексу семіотичних засобів, які включають вербальну складову, але не зводяться виключно до неї. Перспективним є дослідження дискурсу із урахуванням інтердисциплінарного (мультидисциплінарного) підходу, такого, що його пропонує, наприклад, критичний аналіз дискурсу (КАД) на основі виявлення діалектичних залежностей між дискурсом (охоплює мову та інші форми семіозу, наприклад, мова тіла чи зображення) з іншими елементами суспільних дій (див.: E. Chiapello, N. Fairclough²⁹).

Вербальна та невербальна складові описаного аналізу мають і повинні взаємодоповнювати одна одну, отож мультидисциплінарність досліджень є перспективою встановлення ролі і значення мови в житті суспільства. Разом з тим, перспективою вважаємо і мультимодальний аналіз дискурсу (не лише текстів – писаних та усних, але й ілюстрацій, зображень, відеоряду, виборчих плакатів та ін.). Звідси завдання лінгвістичного аналізу вбачаємо у враховуванні всіх засобів впливу: від інтонації до правил побудови повідомлення, від фонетики до риторики з особливим урахуванням лексики та фразеології. Водночас важливим є вміння зрозуміти приховані елементи – подвійне значення, евфемію, гру слів тощо. Тому аналіз на рівні дискурсу полягає також у вивченні різних стратегій (явних і прихованих), способів аргументації чи їхньої перспективи, схем побудови повідомлень та ін. (про це: R. Wodak³⁰).

У підсумку зазначимо, що характеристика мови пропаганди перспективна й актуальна сьогодні, коли це питання є частиною дослідження мови ідеології чи ідеології в цілому і стосується як провладних дискурсів (ЗМІ чи політичного), так і опозиційних. Дослідження мови пропаганди повинно здійснюватися за максимального врахування різновекторних методів чи підходів і відбуватися із залучен-

²⁹ E. Chiapello, N. Fairclough, *Nowa ideologia zarządzania. Podejcie transdyscyplinarne krytycznej analizy dyskursu i nowe socjologii kapitalizmu* [w:] *Krytyczna Analiza Dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. Duszak, N. Fairclough, Kraków 2008, s. 372.

³⁰ R. Wodak, *Dyskurs populistyczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego* [w:] *Krytyczna Analiza Dyskursu...*, s. 185-215.

ням методології не тільки мовознавства, але й інших наук – соціології, психології, політології, дискурсології тощо.

Література

- Velikij tľumačnij slovník sučasnoï ukráins'koï movi*, red. V. Busel, Kiïv, Írpin' 2009.
- Gajvorons'kij O., *TB potribna pravil'na ístoríčna propáganda*, Kiïv 2015, <http://m.day.kiev.ua/uk/blog/suspilstvo/tb-potribna-pravilna-istorichna-propaganda>, [1.10.2018].
- Karpilovs'ka È., *Obraz deržavi u movi vidkritogo suspil'stva: novomova či mova novogo mislennâ?* [v:] „Movi ta kul'turi u novij Êvropi: kontakti i samobutnist'”, Kiïv 2009, s. 128.
- Korčagina O., *Movni mehanizmi manipuláciï svidomistû čitačiv (na materialah gazet Vorošilovgrads'koï oblasti (Lugans'koï oblasti) 1938–1953 rr.* [v:] „Tele- ta radiožurnalistika”, vip. 9, č. 1, 2010, s. 37-42.
- Kulik V., *Diskurs ukráins'kih medij: ídentičnosti, ideologíï, vladni stosunki*, Kiïv 2010.
- Kutuza N., *Reklamnij ta PR-diskurs: aspekti vplivu*, Kiïv 2015.
- Lozins'kij R., *Geografíâ i movoznavstvo: naprámkij ta problemi vzaémodij* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 3, 2012, s. 23-31.
- Macúk G., *Rozvitok teoríï sociolingvistiki: formuvannâ zmístu ponáttâ „mova vorožneči” âk formi diskursivnoï diskrimináciï* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 3, 2014, s. 111-123.
- Macúk M., *Movna skladova nacional'noï ideologíï* [v:] „Den”, 3.12.2005.
- Radevič-Vinnic'kij Â., *Sociolingvistika i lingvonaciologíâ: ukráins'kij variant vzaémodij* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 3, 2012, s. 31-37.
- Ruda O., *Movne pitannâ âk oběkt manipulâtivnih strategij u sučasnomu ukráins'komu političnomu diskursi*, Kiïv 2012.
- Slovník ukráins'koï movi*, t. 8, Kiïv 1977.
- Chiapello E., Fairclough N., *Nowa ideologia zarządzania. Podejście transdyscyplinarne krytycznej analizy dyskursu i nowej socjologii kapitalizmu* [w:] *Krytyczna Analiza Dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. Duszak, N. Fairclough, Kraków 2008, s. 373-405.
- Głowiski M., *Nowomowa i ciągi dalsze*, Kraków 2009.
- Kamińska-Szmaj I., *Agresja językowa w życiu publicznym*, Wrocław 2007.
- Nowicka M., *Dyskurs o dyskursie, czyli o mowie wrogości mową wrogości* [w:] *To oni są wszystkiemu winni... Język wrogości w polskim dyskursie publicznym*, pod red. X. Bukowskiej i B. Markowskiej, Warszawa 2013, s. 117-135.

- Orwell G., *Rok 1984*, Tłum. z ang. T. Mirkowicz, Warszawa 2014.
- Riesigl M., *Analiza retoryki politycznej* [w:] *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*, red. R. Wodak, M. Krzyżanowski, Warszawa 2011, s. 158-160.
- Romaniuk S., *Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010–2014. Analiza lingwistyczna*, Warszawa 2016.
- Sadowski J., *Między Pałacem Rad i Pałacem Kultury. Studium kultury totalitarnej*, Kraków 2009.
- Wodak R., *Dyskurs populistyczny: retoryka wykluczenia a gatunki języka pisanego* [w:] *Krytyczna Analiza Dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. Duszak, N. Fairclough, Kraków 2008, s. 185-215.

Резюме

У статті розглядаються аспекти вивчення мови пропаганди, з особливим урахуванням надбань лінгвістики. Звернено увагу на поняття „мова ідеології”, „мова ворожнечі” тощо. Питання вважаємо особливо актуальним, зважаючи на реалії сьогочасної України.

Ключові слова: мова пропаганди, мова ідеології, публічний дискурс, політична пропаганда.

Propaganda language in the spectrum of modern linguistics

Summary

The article deals with aspects of the study of the language of propaganda, with special regard to the achievements of linguistics. The attention is paid to the concept of “language of ideology”, “language of hostility”, etc. We consider the question to be deeply relevant, given the realities Ukraine faces.

Key words: the language of propaganda, the language of ideology, public discourse, political propaganda.

Романюк Світлана – доктор габілітований, кафедра україністики Варшавського університету, s.romaniuk@uw.edu.pl
 ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0569-7663>

Zusammengesetzte Indefinitpronomen im Ukrainischen

Zusammengesetzte Indefinitpronomen als Kategorie

Traditionell betrachtet man Pronomen als geschlossene Wortart¹. Das stimmt jedoch in Hinblick auf die Gruppe der Indefinitpronomen nicht: Neben den sog. „traditionellen“ – in Grammatiken kodifizierten – Indefinitpronomen wie ukr. *хтось, хто-небудь* etc. sind in den slavischen Sprachen als Ergebnis laufender Grammatikalisierungsprozesse zahlreiche Ausdrücke der Indefinitheit entstanden, die aus mehreren orthografischen Wörtern bestehen können. Sie enthalten ein Interrogativum wie *хто* (formale Seite) und drücken in ihrer Hauptfunktion indefinite Referenz aus (funktionale Seite). Ein Beispiel für ein solches zusammengesetztes Indefinitpronomen (ZIP) ist *казна-хто*:

- (1) – *Ото якби ти не гасав казна-де, то не задавав би дурних запитань, – сказав він* (В. Рутківський. Джури і підводний човен, 2011)².

Die Entwicklung von ZIP ist kein ukrainisches Spezifikum. Ergebnisse derselben Prozesse sind in allen slavischen Sprachen zu finden: russ. *неведомо хто*, poln. *co by nie było*, tschech. *zřídka kdo*, slovak. *hocikto*; niedersorb. *chto wě kak*, sloven. *redko kaj* usw. Diese Einheiten werden jedoch

¹ M. Dolenko, I. Dacuk A. Kvašuk, *Sučasna ukraïns'ka mova*, Kïv 1974.

² Die Beispiele wurden in diesem Artikel aus drei Sprachkorpora genommen: aus dem neuen GRAC-Korpus (<http://uacorporus.org>), aus dem Korpus mova.info (<http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209>) und aus dem ukrainischen Teil des Parallelskorporus des NKRJa (ruscorporu.ru).

in Grammatikhandbüchern und in Studien zur Indefinitheit nur wenig beachtet. Die erste ukrainische Arbeit, die en bloc dieser Frage gewidmet wurde, ist meines Wissens nach Artikel von Dzendzelivs 'kij³.

Für solche Einheiten wurden – vor allem in der Russistik – verschiedene Termini vorgeschlagen. Der Terminus „zusammengesetzte Indefinitpronomen“ (ZIP, *составные местоимения*⁴) scheint am zutreffendsten zu sein, weil er auf die morphosyntaktische Struktur, auf die Fähigkeit sogenannte Reihen (wie *бозна-хто, бозна-що, бозна-який, бозна-де, бозна-скільки* usw.) zu bilden und vor allem auf die Funktion hinweist. Es ist interessant, dass die Kodifizierungsgrade der ZIP im Ukrainischen und Russischen sehr verschieden sind. Obwohl die ZIP in der Russistik relativ gut erforscht sind, bleiben sie in der Peripherie der sprachlichen Kodifizierung: In den meisten Grammatiken werden in Bezug auf die Indefinitpronomen nur die „traditionellen“ Reihen um *-то, -либо, -нибудь, кое-* erwähnt. In der ukrainischen Sprachwissenschaft zeigt sich eine andere Situation: Die Indefinitpronomen wurden als selbstständige Gruppe ziemlich spät bearbeitet⁵, daher ist die Gruppe der Indefinitpronomen nicht so stark wie im Russischen abgegrenzt. In manchen Grammatiken sind zwar nur „traditionelle“ Reihen zu finden, wie die um *аби, будь-, небудь-, де-, -сь*⁶, allerdings werden diese in anderen Werken durch Reihen mit Modifikatoren wie *казна-, хтозна-, бозна-,* oder *хоч* erweitert⁷. Viele Autoren nennen die am häufigsten verwendeten Einheiten und Kollokationen und weisen darauf hin, dass auch weitere ähnliche Pronomen existieren⁸.

³ J. Dzendzelivs 'kij, *Pronominalizaciâ v ukraïns'kij movi* [v:] *Ukr. mova v šk.*, nr 1, 1955, s. 14-20.

⁴ O. Ermakova, *Sostavnye mestoimeniâ v russkom âzyke* [v:] *Slovar'. Grammatika. Tekst*, Moskva 1996, s. 195.

⁵ Vgl. Ī. Dudko, *Zajmennikove viražennâ kategorii označenosti-neoznačenosti v ukraïns'kij movi*, Kïiv 2011, s. 35.

⁶ Vgl. beispielsweise M. Žovtobruĥ, O. Voloh, S. Samijlenko, Ī. Slin 'ko, *Īstorična gramatika ukraïns'koï movi*, Kïiv 1980, s. 185.

⁷ Vgl. beispielsweise L. Bulahovs 'kij, *Kurs sučasnoï ukraïns'koï literaturnoï movi: Vstup. Leksika. Fonetika. Morfologiâ. Nagolos*, Kïiv 1951, s. 336-337.

⁸ Vgl. Ī. Bilodid, *Sučasna ukraïns'ka literaturna mova*, Kïiv 1969, s. 275-276; S. Samijlenko, *Narisi z istoriĥnoï morfologii ukraïns'koï movi*, Kïiv 1970.

In folgenden Abschnitten werden die Struktur solcher Einheiten und Quellen der Indefinitmarker vorgestellt und ein Überblick über Probleme der Gruppenabgrenzung der ZIP, ihres Bestandes und ihrer Bedeutung gegeben.

Struktur der ZIP

ZIP haben eine binäre Struktur: Sie bestehen aus einer **k*-Wurzel⁹ und einem Indefinitmarker – dem sogenannten Modifikator (Terminus von Bondareva¹⁰): *бозна-хто/що/чий* etc. Die vor- und nachstehenden Elemente werden dabei oft als Affixe bzw. Affixoide¹¹ betrachtet, die den „traditionellen“ Affixen wie ukr. *аби-*, *-небудь* oder *-сь* ähnlich sind. Der Terminus „Modifikator“ ist aber meiner Ansicht nach zutreffender: Die beschriebenen Elemente bilden keine homogene Gruppe. Nur ein Teil dieser Gruppe weist die Merkmale von Affixen auf.

Nach ihrer Struktur lassen sich ZIP in zwei Gruppen aufteilen:

1) ZIP, deren Modifikator vor einer **k*-Wurzel steht, werden als Ergebnisse von Sluicing betrachtet¹². Unter Sluicing versteht man einen elliptischen Prozess, bei dem ein von einem Matrixprädikat abhängiger Nebensatz ausgelassen wird. Es verbleibt lediglich das Fragepronomen:

(2) *Він робить, але бог знає, що він робить.* → *Він робить бог знає що.*

2) ZIP, deren Modifikator nach einer **k*-Wurzel steht, werden als unvollständige indirekte Relativ- und Fragesätze interpretiert¹³; z.B. ZIP *що завгодно*:

⁹ A. Isačenko, *O sintaksičeskoj prirode mestoimenij* [v:] *Problemy sovremennoj filologii*, Moskva 1965, s. 159-166. Mit diesem Terminus bezeichnet Isačenko den Wortstamm eines Interrogativpronomens.

¹⁰ G. Bondareva, *Sostavnyje mestoimeniâ v russkom âzyke*: dis....kand. filol. nauk, Voronež 2010.

¹¹ Vgl. O. Ermakova, *Op. cit.*

¹² Vgl. Â. Testelec, E. Bylinina, *O nekotoryh konstrukciâh so značeniem neopredelennyh mestoimenij v russkom âzyke: amal'gamy i kvazirelativy. Doklad k seminaru „Teoretičeskaâ semantika“ IPPI RAN, 15.04.2005*, 2005.

¹³ Vgl. A. Isačenko, *Op. cit.*, s. 161; Â. Testelec, E. Bylinina, *Op. cit.* u.a.

- (3) *Ви можете сказати, все, що вам завгодно.* → Скажи що завгодно, але не мовчи.

Im Ukrainischen existiert ein Modifikator *будь*, der beide Positionen einnehmen kann:

- (4) а. *На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, непередбачених законом.* (Конституція України, 1996–2011)
 б. *<...> в гімназії нема жадного вбогого гімназиста, котрому чим-будь не запоміг би Горovenко <...>.* (Ю. Горovenко. Хроніка з смутного часу, ohne Jahr)

Quellen der Grammatikalisierung von Modifikatoren

Haspelmath¹⁴ demonstriert eine Klassifikation von Modifikatoren nach Quellen ihrer Grammatikalisierung, die sechs Typen enthält:

I) ZIP des ‘*dunno*’-Typs stammen von einer Klausel mit der Bedeutung ‘ich weiß nicht’. Zu dieser Gruppe gehören zahlreiche ukrainische Modifikatoren: *казна-*, *біс (його) зна* etc.:

- (5) *Не виключено, що навіть у недалекому майбутньому референдум буде використовуватися для легалізації хтозна-якого політичного режиму, хтозна-якої мови або союзу* (В. Мусіяка. *Fata morgana* народного суверенітету // Дзеркало тижня, 2012)

II) Zum ‘*want/pleases*’-Typ gehören beispielsweise die Reihe auf *хоч*:

- (6) *Чистісіньке приворот-зілля, від нього хоч хто зійде з ума!* (О. Гончар. *Твоя зоря*, 1988)

III) ‘*it may be*’-Typ beinhaltet in seiner Struktur eine Form des Verbs ‘sein’. Dazu gehört der vor- (7) oder nachstehende Modifikator *будь*:

- (7) а. *<...> антидержавні сили в Севастополі можуть організувати провокацію будь-якого масштабу, проте масштаб визначать не вони.* (І. Лосєв. *Закон із „секретом“*, 2009)

¹⁴ M. Haspelmath, *Indefinite pronouns*, Oxford 1997, p. 130-141.

IV) Die Modifikatoren des 'no matter'-Typs werden von der Konstruktion 'es ist egal' abgeleitet. Zu dieser Gruppe gehört die Reihe um *байдуже*:

- (8) *І байдуже хто вона – агентка Москви, проститутка Шангаю, лангстерка Чікаго, яке це має значення, коли вона вже в мені, в моїй крові, моїх мислях і звільнитись від цього вже немає сили.* (У. Самчук. На твердій землі, 1966)

V) *Scalar focus* Partikeln können auch zu Modifikatoren grammatikalisiert werden. Solche Gruppe bilden die Reihen um *леда* (9) und *ледве*:

- (9) *Ми люди прості, нас леда-хто обдурить.* (І. Франко. Перехресні стежки, 1900)

VI) Als letzte Gruppe nennt Haspelmath Indefinitmarker, die der ehemaligen 'oder'-Konjunktion (wie russ. -*либо*) entsprechen. Im modernen Ukrainischen sind keine solchen Modifikatoren zu finden.

Das ukrainische Material zeigt aber, dass Haspelmaths Klassifikation durch weitere Typen erweitert werden muss. Erstens fehlen Modifikatoren, die auf quantitative Bezeichnungen (*багато*, *мало*) zurückgehen:

- (10) *Ізраїльський досвід <...> може багато чого наснавчити.* (І. Лосєв. Як вони виборювали свою країну і мову..., 2009)
- (11) *Винна людина мало коли визнає свою вину...* (М. Матіос. Вирвані сторінки з автобіографії, 2010)

Zweitens sind Modifikatoren zu finden, die sich aus einer **k*-Wurzel entwickelt haben:

- (12) *Декому спало на думку, що «Іван Лютий» і Іван Дем'янюк це одна й та ж сама особа.* (І. Лосєв. Дивна справа Дем'янюка, 2009)

Drittens sind solche Modifikatoren zu finden, die auf Ausdrücke der Notwendigkeit (*треба*) zurückgehen:

- (13) *Я охоче дам кому треба всі посвідчення, арештуйте мене і ведіть.* (В. Винниченко. Божки, 1991)

Abgrenzung

Die Gruppe der neuen zusammengesetzten Pronomen ist nicht stark begrenzt: ZIP als Kategorie befinden sich zwischen zwei Polen einer Skala¹⁵. An dem einen stehen die Kollokationen der Art *бог знає / Бог святий зна що*, die offensichtlich aus mehreren Wortformen bestehen und die in Teile zu zerlegen sind. Am anderen stehen die reinen Wortformen, wie *казна-що* oder *невідь який*. Laut den Kriterien, die Mel'čuk¹⁶ vorschlug, sind diese Einheiten echte Wortformen: Ihre Modifikatoren sind nicht autonom, das heißt, sie können nicht selbstständige Ausdrücke bilden. Ihr Trennbarkeitsgrad ist anderen pronominalen Präfixen ähnlich: *невідь хто – невідь до кого* wie *абищо – аби до кого*. Zwischen diesen Polen steht eine Reihe von interpretationsbedürftigen Fällen. Beispiele wie *що завгодно, ледве хто, багато який* und andere haben parallele, mehr oder wenige autosemantische Wortformen, die einen Ausdruck bilden können. Die autosemantischen Formen weisen aber beträchtliche Unterschiede in ihrer Bedeutung auf.

Orthografische Varianten sind in der ukrainischen Rechtschreibung etabliert, wo zum Beispiel eine Reihe um *невідь* entweder mit einem Bindestrich oder getrennt geschrieben werden darf. Ein interessantes Problem im Ukrainischen ist auch die gleichzeitige Existenz des Modifikators *кат знає* und seiner grammatikalisierten Form *казна-*. Die Analyse des GRAC-Korpus ergibt folgende Varianten des Modifikators:

- (14) *казнащо, казна-що, казна що, катзна-що, казнає-що, ка-зна-що, кат зна що, кат знає що.*

Bestand der Gruppe

Verschiedene Forscher ordnen den Modifikatoren unterschiedliche Mengen von Einheiten zu. Dies wird damit begründet, dass die Entwicklung der neuen zusammengesetzten Pronomen ein dynamischer Prozess

¹⁵ Vgl. S. Sokolova, *Dinamičeskie processy v sisteme mestoimennyh slov sovremennoho rus-skogo ŗzyka*: dis.....kand. filol. nauk, Moskva 2007, s. 105-107.

¹⁶ I. Mel'čuk, *Kurs obšej morfologii*, bd. 1, Moskva, Wien 1997, s. 195-217.

ist und nicht alle derartigen Einheiten den gleichen Status haben, was im Abschnitt 4 dieses Artikels gezeigt wurde.

Die vollständigste Liste der ukrainischen Modifikatoren ist in der Arbeit von Dudko¹⁷ zu finden:

- (15) präfigierte M.: *де, аби/неаби, рідко, будь-, хоч- (хоть-, хоць-) / хоч (би), бозна-, казна-, хтозна, чортзна-, батьказна-, чорт(и)батьказна-, бісизна-, невідомо, невідь, не знати, багато, мало, бог знає, байдуже;*
- (16) postfigierte M.: *-будь, -небудь, завгодно, хочеш, попало, б (то) не був, б (то) не було.*

Da die Liste ohne bestimmte methodologische Prozedur erstellt wurde, ist sie jedoch auch erweiterungsbedürftig.

Eine Methode, die theoretisch bessere Ergebnisse liefern soll, ist eine Extraktion von Modifikatoren aus Korpusmaterial. Ergebnisse einer solchen Prozedur sind im Folgenden angeführt. Für die Suche nach Modifikatoren wurde das neue GRAC-Korpus benutzt. Dieses Korpus ist dem Zweck besonders angemessen, weil es einerseits groß genug ist (es enthält 291 917 160 Tokens), andererseits morphologische annotiert ist, sowie passende Suchfunktionen anbietet: Das Korpus basiert auf NoSketchEngine.

Da bei den Modifikatoren verschiedene Schreibweisen (zusammen oder mit Viertelgeviertstrich bzw. getrennt) möglich sind, wurden zwei Funktionen der NoSketchEngine für die Suche benutzt. Für die Modifikatoren des ersten Typs wurde das Korpus nach Einheiten der Art (17) für präfigierte und (18) für postfigierte Modifikatoren abgefragt. Sodann wurde die Funktion „Frequenz der Wortformen“ benutzt, die alle möglichen Wortformen mit ihren Frequenzinformationen liefert.

- (17) *.*xmo* (18) *xmo.**

Die Suche nach Modifikatoren, die durch Leerzeichen geschrieben werden bzw. geschrieben werden können, ermöglicht das Werkzeug „Kollokationen“. Für die präfixalen Modifikatoren wurden Konkordanzanzen mit

¹⁷ Ī. Dudko, *Neoznačeni zajmenniki v ukraïns'kij movi: istoriâ ta sučasnij stan* [v:] *Naukovij časopis NPU imeni M. P. Dragomanova*, nr 6, 2010, s. 104-111.

Abfragen nach allen Interrogativpronomen analysiert. Da die Modifikatoren aus mehreren orthografischen Wörtern bestehen und zusätzlich durch Präpositionen nach links verschoben werden können, wurde die Kandidaten für Kollokationen – Wortformen – mit dem Abstand -3–0 für präfigierte Modifikatoren und mit dem Abstand 0–2 für postfigierte ZIP gesucht. NoSketchEngine erlaubt die Sortierung von Ergebnissen nach mehreren statistischen Modellen. Für die Suche nach Modifikatoren liefern die MI- und T-score-Modelle die besten Ergebnisse.

Meine Liste der Modifikatoren (19–20) enthält 34 präfigierte und 11 postfigierte Einheiten statt 19 verschiedenen präfigierten und 7 postfigierten Einheiten in Dudkos Liste (einschließlich traditioneller Indefinitpronomen in beiden Fällen). Die zwei postfigierten Elemente *б (то) не був* und *б (то) не було*, die die Dudkos Liste enthält, wurden dabei in meiner Analyse als Modifikatoren der ZIP nicht bestätigt.

(19) präfigierte M.: *аби/неаби; багато; байдуже; біс(ы) (його) зна/біси-зна; біс батька зна; богвість; бозна/божна/бозна/бог святий зна; будлі; будь; вгадай; де/да; дідько зна; казна/катзна/казнає/ка-зна/кат зна/кат знає; коє/кой; леда/ледь; ледве; лихий зна; мало; не знати/не-знати-; невідомо; невідь/невіть; незвісно; незрозуміло; непойми; непонятно; рідко; страх; хоч; хрін зна; хтозна/хтойзна/хто (його) зна; чорт батька; чорт зна/чортзна/чорт-зна; чортибатьказна/чорти-батька-зна; чорті;*

(18) postfigierte M.: *-сь/ся; небудь; то; будь; завгодно; треба; хочеш; хочете; потрібно; прийдеться; попало.*

Die korpusbasierte Liste stellt die ganze Vielfalt der Modifikatoren dar. Diese enthält unter anderem Modifikatoren, die für die russische Standardsprache charakteristisch sind (*богвість; коє/кой* (Beispiel 21); *непойми; непонятно; чорті*), dialektale Varianten, die aber in der Literatur gebräuchlich sind (*де/да* (Beispiel 22); *будлі*) und Modifikatoren mit Tabuwörtern (*хрін зна* (Beispiel 23)).

(21) *Тому коє-хто в Києві ризикує отримати на Миколая різочку, якою западні дяді боляче відмагають попи всіх наших заігравшихся політичних малюків.* (С. Опанасович. Facebook, 2017)

- (22) – *Чи їла ти дащо днесь? – Та нічого я не їла.* (Випарений піп, 1950–1990)
- (23) – *Спочатку доскажи історію, – прогнусавила офіціантка, консьержка чи хрін його зна хто.* (О. Ульяненко. Софія, 2008)

In der Gruppe der postfigierten Modifikatoren wurde eine Reihe (*треба, потрібно, прийдеться*) gefunden, deren Grammatikalisierungsquellen den modalen Ausdrücken entsprechen:

- (24) *Професор взяв з полицки Священний Кобзар і відкрив його де треба. – Ось послухай, що заповів нам Пророк, – сказав вчений.* (О. Шелковенко. Збірка, 2010)
- (25) *Цей маленький жвавий підліток, який ніби не був у дуже добрих стосунках зі своїми однокласниками, виявився незамінним у тих випадках, коли треба було <...> передати кому потрібно таємну інформацію.* (Г. Гордасевич. Степан Бандера: людина і міф, 2000)
- (26) *Вона не буде ходити по змінах на роботу і їсти що прийдеться.* (Н. Смик. Недоспівана мелодія..., 2016).

Bedeutung

In der Sprachwissenschaft folgen viele der Theorie über die zweiteilige Struktur der Pronominalbedeutung¹⁸. Diese besagt erstens, dass es eigentlich eine pronominale Bedeutungskomponente ist, die die logischen Untergruppen bestimmt. Zweitens haben Pronomen eine abstrakte Bedeutungskomponente (ontologische Kategorie), wie Belebtheit, Genus usw. Die Analyse der ZIP in slavischen Sprachen¹⁹ führt mich aber zu der Hypothese, dass für eine Beschreibung der Semantik von ZIP drei Ebenen zu

¹⁸ Vgl. S. Krylov, E. Padučeva, *Mestoimenie* [v:] *Lingvističeskij enciklopedičeskij slovar'*, pod red. V. Ārcevoj, Moskva 2002, s. 294.

¹⁹ R. Fisun, *Ob ispol'zovanii semantičeskogo kartirovaniâ v opisaniï mestoimennogo komponenta značeniâ russkih sostavnyh mestoimenij* [v:] *Filologičeskie nauki. Voprosy teorii i praktiki*, 11, bd. 2, 2016a, s. 148-158; Idem, *Semantische Besonderheiten zusammengesetzter Pronomen im Russischen, Ukrainischen und Polnischen*, Unveröffentlichte Masterarbeit, Regensburg 2016b.

unterscheiden sind: i) die ontologische Kategorie (ausgedrückt durch die *kWurzel), ii) die eigentlichen indefiniten Funktionen (ausgedrückt durch den Modifikator) sowie iii) weitere nichtpronominale Funktionen. Diese sind im Beispiel (27) aus dem Parallelkorpus Parasol zu erkennen: *казна-що* hat die deutsche Entsprechung *solchen Blödsinn*, was auf eine sog. „expressive“ Bedeutung hindeutet:

(27) UK – *Ти будеш надалі варнякати казна-що?*

DE „*Wirst du wieder solchen Blödsinn quatschen?*“

In diesem Artikelabschnitt werde ich die zweite Bedeutungskomponente – die eigentliche pronominale Bedeutung – der ZIP illustrieren.

6.1. Die eigentliche pronominale Bedeutungskomponente. Padučeva²⁰ unterscheidet fünf semantische Haupttypen resp. semantische Hauptfunktionen der Indefinitpronomen²¹. Alle diese Funktionen können auch die ZIP erfüllen.

1. Schwach bestimmte Pronomen sind durch einen solchen Referenztyp charakterisiert, bei dem der Referent für den Sprecher bekannt und für den Hörer unbekannt ist. Ein typischer Repräsentant dieser Gruppe ist die Reihe um *де-* (*дехто*). In diesen Kontexten sind solche ZIP wie die Reihen um *лихий зна* (28) und *багато* (29) möglich.

(28) – *Замість вигадувати лихий зна що, ви краще вилізли б зі своєї шарлуці та пішли подивитися у монастир, чому це нас так довго десь біля огорожі тримають.* (Б. Лепкий. Мотря, 1926)

(29) – *Звідки ви знаєте? – Багато що про вас знаю.* (О. Гончар. Берег любові, 1976)

2. Die zweite Gruppe bilden konkret-referierende unbestimmte Pronomen, bei denen zwar die Präsumtion der Existenz herrscht, der Referent

²⁰ E. Padučeva, *Snâtaâ utverditel'nost' i neveridiktal'nost' (na primere russkih mestoimenij otricatel'noj polârnosti)* [v:] *Russian Linguistics*, 2 (39), 2015, s. 129-162; Idem, *Russkie mestoimeniâ svobodnogo vybora* [v:] *Russian Linguistics*, 3 (42), 2018, s. 291-319.

²¹ Als sechster Typ unterscheidet Padučeva auch die Negativpronomen. Da mit Negativpronomen eine ganze Reihe von komplizierten Fragen verbunden ist, die im Rahmen dieses Artikels leider nicht betrachtet werden können, schließe ich diesen Typ aus.

aber für die beiden Kommunikanten unbekannt bleibt. Solche Funktion kann beispielsweise die Reihe um *невідомо* (30) erfüllen:

- (30) *Пильне око помічало поміж буреломів вузьке, покручене павутиння стежок, протоптаних невідомо ким і коли.* (В. Рутківський. Джури-характерники, 2010)

3. Nach Padučeva²² bezeichnen die nicht-referierenden Pronomen (*non-specific indefinite, NSI*) keine individualisierten Objekte. NSI gehören zu den sogenannten existentialen NP, die nichtindividualisierte Objekte oder Mengen bezeichnen, die nicht dargestellt sind, weil diese Objekte oder Mengen aus ihren Klassen nicht gewählt worden sind. Solche NP bezeichnen Teilnehmer, die auf eine bestimmte Menge gleichartiger Vorgänge aufgeteilt sind, in den Kontexten des Konditionals (31), der Frage und des Vergleichsmaßstabs verwendet werden, oder es ermöglichen, über Objekte mit bestimmten Eigenschaften zu reden, ohne diese Objekte zu benennen²³, wie im Beispiel (32) (=10).

- (31) *<...> навіть якщо мало хто із знайомих може дозволити собі подібне.* (О. Левченко. Чужий світ, 1992)

- (32) *Ізраїльський досвід <...> може багато чого наснавчити.* (І. Лосев. Як вони виборювали свою країну і мову..., 2009)

4. Negative Polaritätselemente (*negative polarity items, NPI*) sind solche sprachlichen Elemente, die von spezifischen Kontexten lizensiert werden können. Vor allem gehören zu diesen Kontexten die direkte und indirekte Negation. Diese Elemente weisen aber selbst keine negative Semantik auf. In der Sprachwissenschaft herrscht kein Konsens bezüglich einer Liste der weiteren Kontexte, die NPI lizensieren. Im Ukrainischen können beispielsweise die Reihen um *будь* und *небудь* in verschiedenen Kontexten der indirekten Negation lizensiert werden, demzufolge sollen diese Reihen als Beispiele der NPI betrachtet werden: In (33) wird die Negation durch die Präposition *без* impliziert, und in (34) wird sie durch das Prädikat ausgedrückt.

²² Idem, *Vyskazyvanie i ego sootnesennost' s dejstvitel'nost'ju*, Moskva 1985, s. 94.

²³ *Ibidem*, s. 94.

- (33) *Двері на вихід відчинилися <...> без будь чийої допомоги.* (Л. Дереш. КУЛЬТ, 2002)
- (34) *Практично на всій території України в сільській місцевості тоді вже не існувало скільки-небудь великих запасів продовольства.* (О. Волков, Є. Лавренюк. Трагедія голоду 1933 року, 1996–2010)]

5. Haspelmath²⁴ folgend begründet Padučeva²⁵ eine Abgrenzung von speziellen Pronomen der freien Wahl (*free-choice*) innerhalb der Gruppe der Indefinitpronomen. Solche Pronomen verweisen auf eine Gruppe von Objekten, wobei der Hörer eines aus dieser Gruppe auswählen muss. Zu solchen *Free-choice*-Pronomen gehört im Ukrainischen die zusammengesetzte Reihe um *завгодно*:

- (35) *Отже, купуйте рушницю якої завгодно фабрики: для вас вона буде найкраща, і з таким боем, якого ніде не бачили і не чули.* (О. Вишня. Ружжо, 1945–1956)

Fazit

In diesem Artikel wurde die Gruppe der weniger grammatikalisierten und in puncto Kodifizierung marginal stehenden Indefinitpronomen der ukrainischen Sprache definiert. Strukturell weisen die ZIP keine wesentlichen Unterschiede zu den „traditionellen“ Indefinitpronomen auf. Da es aber um einen laufenden, dynamischen Prozess der Grammatikalisierung geht, ist für die Beschreibung dieser Gruppe der Begriff *Skala basal*: Die ZIP sind keine klar begrenzte Wortgruppe, sondern sie sollten eher als eine Kategorie konzipiert werden, die von verschiedenen Skalen geprägt wird: pronominal / nichtpronominal, Wortform / Kollokation, standardsprachlich / umgangssprachlich. Es wurde auch eine Skala in der orthografischen Hinsicht erwähnt (*казнащо* / *казна-що* / *казна що*).

²⁴ M. Haspelmath, *Op. cit.*, s. 90-92.

²⁵ E. Padučeva, *Russkie mestoimeniâ svobodnogo vybora* [v:] *Russian Linguistics*, 3 (42), 2018, s. 291-319.

Im Artikel wird auch eine korpuslinguistische Methode vorgeschlagen, die eine systematische Erfassung der Einheiten dieser Gruppe ermöglicht und das Ergebnis einer solchen Analyse dargestellt.

Literatur

- Fisun R., *Semantische Besonderheiten zusammengesetzter Pronomen im Russischen, Ukrainischen und Polnischen*, Unveröffentlichte Masterarbeit, Regensburg 2016b.
- Bondareva G., *Sostavnye mestoimeniâ v russkom âzyke: dis.....kand. filol. nauk*, Voronež 2010.
- Bulahovs 'kij L., *Kurs sučasnoï ukraïns'koï literaturnoï movi: Vstup. Leksika. Fonetika. Morfologiâ. Nagolos*, Kiïv 1951.
- Bilodid Ī., *Sučasna ukraïns'ka literaturna mova*, Kiïv 1969.
- Dolenko M., Dacûk Ī., Kvašuk A., *Sučasna ukraïns'ka mova*, Kiïv 1974.
- Dudko Ī., *Neoznačeni zajmenniki v ukraïns'kij movi: istoriâ ta sučasnij stan* [v:] *Naukovij časops NPU imeni M. P. Dragomanova*, nr 6, 2010, s. 104-111.
- Dudko Ī., *Zajmennikove viražennâ kategorii označenessi-neoznačenessi v ukraïns'kij movi*, Kiïv 2011.
- Dzdznelivs 'kij J., *Pronominalizaciâ v ukraïns'kij movi* [v:] *Ukr. mova v šk.*, nr 1, 1955, s. 14-20.
- Ermakova O., *Sostavnye mestoimeniâ v russkom âzyke* [v:] *Slovar'. Grammatika. Tekst*, Moskva 1996, s. 195-205.
- Fisun R., *Ob ispol'zovanii semantičeskogo kartirovaniâ v opisanii mestoimennogo komponenta značeniâ russkikh sostavnykh mestoimenij* [v:] *Filologičeskie nauki. Voprosy teorii i praktiki*, 11, bd. 2, 2016a, s. 148-158.
- Haspelmath M., *Indefinite pronouns*, Oxford 1997.
- Isačenko A., *O sintaksičeskoj prirode mestoimenij* [v:] *Problemy sovremennoj filologii*, Moskva 1965, s. 159-166.
- Krylov S., Padučeva E., *Mestoimienie* [v:] *Lingvističeskij ênciklopedičeskij slovar'*, pod red. V. Ârcevoj, Moskva 2002, s. 294-295.
- Mel'čuk I., *Kurs obšej morfologii*, bd. 1, Moskva, Wien 1997.
- Padučeva E., *Vyskazyvanie i ego sootnesennost' s dejstvitel'nost' ũ*, Moskva 1985.
- Padučeva E., *Implicitnoe otricanie i mestoimeniâ s otricatel'noj polârizaciej* [v:] *Voprosy âzykoznaniiâ*, 1, 2011, s. 3-18.
- Padučeva E., *Snâtaâ utverditel'nost' i neveridikal'nost' (na primere russkikh mestoimenij otricatel'noj polârnosti)* [v:] *Russian Linguistics*, 2 (39), 2015, s. 129-162.

- Padučeva E., *Russkie mestoimeniâ svobodnogo vybora* [v:] *Russian Linguistics*, 3 (42), 2018, s. 291-319.
- Samijlenko S., *Narisi z istoričnoi morfologii ukraïns'koï movi*, Kiïv 1970.
- Sokolova S., *Dinamičeskie processy v sisteme mestoimennyh slov sovremennogo russkogo âzyka*: dis.....kand. filol. nauk, Moskva 2007.
- Testelec Â., Bylinina E., *O nekotoryh konstrukciâh so značeniem neopredefelennyh mestoimeniï v russkom âzyke: amal'gamy i kvazirelâtivy. Doklad k seminaru „Teoretičeskaâ semantika” IPPI RAN, 15.04.2005*, 2005.
- Žovtobrûh M., Voloh O., Samijlenko S., Slin'ko Ĭ., *Īstorična gramatika ukraïns'koï movi*, Kiïv 1980.

Неозначені складені займенники в українській мові

Резюме

Стаття присвячена дослідженню групи не повністю граматикалізованих неозначених займенників, а саме, складених неозначених займенників (СНЗ), яким в граматичних довідниках і наукових роботах про неозначеність приділяється мало уваги. На українських прикладах розглядаються формальна і семантична структура цих елементів, джерела їхньої граматикалізації та питання розмежування цієї групи займенників. Крім того, автор пропонує корпусно-лінгвістичний метод, який уможливорює систематичне виявлення індикаторів неозначеності, і наводить результати такого аналізу.

Ключові слова: семантика, займенник, складені займенники, неозначені займенники, неозначеність.

Indefinite compound pronouns in Ukrainian

Summary

The article focuses on a group of not fully grammaticalized indefinite pronouns – the compound indefinite pronouns (ICPs). These ICPs enjoy little attention in grammar handbooks and research papers on indefiniteness. Based on the Ukrainian material, the formal and semantic structure of these items are examined as well as the source constructions for their grammaticalization and the problem of demarcation of the group. In addition, the corpus-linguistic method, which makes

possible a systematic detection of indefiniteness markers, is proposed along with the results of such an analysis.

Key words: semantics, pronoun, compound pronouns, indefinite pronouns, indefiniteness

Fisun Roman – M.A., wissenschaftlicher Mitarbeiter am Institut für Slavische Philologie der Ludwig-Maximilians-Universität München, Doktorand an der Universität Regensburg, fisun.roman@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3074-5172>

Фісун Роман – М.А., науковий співробітник Інституту слов'янської філології Університету Людвіґа-Максиміліана, м. Мюнхен; докторант Університету Регенсбург, fisun.roman@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3074-5172>

Розділ III

**Функціонування мови
в періоди соціополітичних змін**

Курс на українізацію церкви. Чому він був неефективним в Українській Народній Республіці (УНР) 1917–1918 рр.?

Розпад Російської імперії 1917 р. вперше зумовив появу в громадському дискурсі наративу „українізація всього суспільного життя”. Його вже почали аналізувати мовознавці (див. праці О. Данилевської, Ю. Прадіда, Ю. Шевельова та ін.) на підставі розкриття функцій української мови у сфері освіти, війська, державного адміністрування, однак дослідницькі питання про мову і церкву цього періоду залишилися поза увагою. Хто із політичних акторів безпосередньо брав участь в обговоренні українізації церковного життя, які перешкоди виникали на шляху до реалізації цих завдань, яких результатів вдалося досягнути? Відповіді на ці та подібні питання дозволять схарактеризувати взаємодію понять *мова – церква* в ширшому соціолінгвістичному контексті *мова – держава, мова – влада*.

Насамперед, важливо дослідити перші кроки суспільства у відродженні церкви і мови в ній упродовж першого періоду державотворення, тобто в Українській Народній Республіці (7 березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.). Для цього треба пояснити використання української мови в церковному вжитку до 1917 р. та проаналізувати перебіг офіційної політичної комунікації про українізацію церкви до 29 квітня 1918р., початку Української Держави гетьмана Павла Скоропадського.

Оскільки окреслений період вивчають історики, в основу лінгвосоціополітичного підходу ддя аналізу сформульованих вище двох завдань покладено ідеї та положення праць Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко, І. Власовського, В. Ульяновського та ін. про ситуацію в Україні. За джерельну базу служать документи, спогади політичних акторів, їхній епістолярій. Ці матеріали, розкриваючи роль мови в церкві, ще не введені в предметне поле історичної соціолінгвістики.

Методи аналізу: дискурс-аналіз, корелятивної соціолінгвістичної інтерпретації, мікроісторичного та факторного аналізу ситуацій, біографічний, case studies. Застосований у дослідженні принцип історизму дозволяє побачити зв'язок мови і церкви через події, явища, процеси в їхній причинно-наслідковій та структурній єдності.

Українська мова в церковному вжитку до 1917 р.

Синодальний період існування Російської православної церкви на території України (1721–1917 рр.)¹ вплинув на згортання функцій української мови в церковному вжитку: мову заборонено у проповідях (у першій половині XIX ст. її вже не вживали), навіть на Великдень не читали Євангеліє українською мовою, були ліквідовані церковні братства, припинено обрання священників парафіянами, у складі єпископату практично не було українців; Духовна Академія в Києві стала подібною до російських закладів: тут навчалися слухачі з різних семінарій Росії, у той же час українці – за межами Києва, з середини XIX століття в церковній періодиці зникають статті з історії та етнографії України².

Можна знайти тільки поодинокі приклади реалізації української мови в релігійному дискурсі: у проповідях українською мовою (В. Гречулевич), у перекладах Святого Письма (Г. Квітка в Харкові та М. Шашкевич в Галичині); у 1859 р. вийшли „Псалми” українською мовою М. Максимовича, у 1860 р. П. Морачевський закінчив переклад Євангелія та Діань Апостольських (але Синод не дозволив друк цих текстів); у 1883 р. П. Куліш разом з І. Пулюєм перекладають Біблію (вийшла у Відні в 1903 р.), а в 1905 р. духовенство Подільської єпархії домоглося заснування кафедри українознавства в Подільській духовній семінарії³. Зрозуміло, з політичних мотивів влада не передбачала українські ви-

¹ І. Огієнко, *Cargorods'komu patriarhu. 2 bereznâ. Do Jogo Svâtijšestva, Najsvâtijšogo Patriârha Cargorods'kogo, Arhièpiskopa Novogo Rimu* [v:] „Epistolârna spadšina İvana Ogiènka (mitropolita İariona) (1907–1968)”, uporâd. V. Lâhoc'kij, N. Moskovčenko, İ. Prelovs'ka, Kiïv 2001, s. 62.

² N. Polons'ka-Vasilenko, *İstorični pïdvalini UAPC, vip. 2 (Sekciâ I. Praci XIX)*, Rim 1964, s. 84–89.

³ *Ibidem*.

дання для населення: так, Святий Синод випустив кількома частинами Євангеліє від Матвія тільки в 1906–1907 рр. (відповідно 35000 та 42000 примірників, які швидко розійшлися між інтелігенцією⁴). В умовах Російської імперії процес русифікації Церкви мав ще один ресурс: до 1917 р. Київські митрополити і практично майже всі єпископи були росіяни, це давня політика влади в церковних, культурних чи адміністративних справах посилати в Україну людей, які б не проїнялися українофільством⁵.

Державна та церковна влада, представники суспільства як адресанти комунікації про українську церкву та мову

Центральна Рада (ЦР) як орган УНР, що взяла автономістський та самостійницький курс, почала наповнювати наратив „українізація всього суспільного життя” змістом. Уже в першій відозві „До Українського народу!” 9 березня 1917 р. влада сформулювала вимоги до Тимчасового уряду Росії забезпечити мовне право українців вживати українську мову в школах, у судах, усіх урядових установах, в церкві, земствах та неурядових організаціях⁶, водночас робився акцент на забезпеченні прав і національних меншин – росіян та інших народів⁷. Правда, не треба забувати про те, що в ЦР переважали делегати від партії соціалістів-революціонерів та Української соціал-демократичної робітничої партії, для яких релігія була приватною справою.

Завдання розвитку суспільних функцій української мови офіційно були сформульовані: в шкільній та військовій освіті⁸; для „україні-

⁴ І. Огієнко, *Do Hval'nogo Britans'kogo i Zakordonnogo Biblijnogo Tovaristva* [v:] „Epistolarna spadšina Ivana Ogiënka (mitropolita Ilariona) (1907–1968)”, s. 71.

⁵ V. Zen'kovskij, *Pât' mesácev u vlasti (15 maâ – 19oktâbrâ 1918 g.): Vospominaniâ*, Moskva 1995, s. 94.

⁶ *Perša vidozva do ukraïns'kogo narodu* [v:] *Ukraïns'ka Central'na rada. Dokumenti i materialy*, uporâd. V. Verstûk ta in., t. 1 (4 bereznâ – 9 grudnâ 1917 r.), Kiïv 1996, s. 38.

⁷ *Povidomlennâ gazetî „Visti z Ukraïns'koï Central'noi Radi” pro stvorennâ Ukraïns'koï Central'noi Radi* [v:] *Ukraïns'ka Central'na rada. Dokumenti i materialy*, s. 44.

⁸ *Postanovi i Vseukraïns'kogo vijs'kovogo z'izdu.05–10.05.1917 r.* [v:] *Ukraïns'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku. Dokumenti i materialy*, s. 283–284.

зації просвітніх інституцій дороги”, зокрема шкіл, бібліотек, курсів, лекцій, вистав, комісії для пропаганди, залізничних вісників⁹; в правоохоронному житті¹⁰; в юриспруденції¹¹; для комунікації у громадських місцях (пошта та телеграф)¹² та ін.

Часто історики стверджують, що саме українська інтелігенція в ті дні була провідником національних інтересів усього суспільства. Однак джерела свідчать, що і селянство, як найбільший прошарок, не тільки висувало вимоги щодо землі, політичного ладу чи війська, але теж відстоювало потреби народної освіти та української церкви, в якій би „Слово Боже ... лунало на українській мові”¹³.

Заклик до українізації церкви виокремив як одну із нових вимогу про автокефалію церкви, тобто її незалежність від Московського патріарха та українську мову в церковному вжитку. Ідея повернення функцій української мови в церкву (а корені цієї ідеї були в народницькій ідеології та ідеології культурної відмінності української нації і віри від російської¹⁴) з новою силою увійшла в суспільний дискурс з початком відновлення української державності в ХХ ст.

Комунікацію про церкву та українську мову в ній здійснювали політичні актори, які мали різні завдання: одні хотіли досягнути незалежної української церкви, інші зупиняли цей процес.

Уже 7 березня 1917 р. з боку духовенства було звернення до ЦР як до союзу громадських організацій допустити на збори ЦР делега-

⁹ *I Vseukraïns'kij zalizničnij z'їzd u Harkovi pro ukraïns'kij ruh* [v:] *Ukraïns'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku. Dokumenti i materialy*, s. 523-524.

¹⁰ *Rezolučija z'їzdu načal'nikiv milicij Poltavšini. 31.07.1917* [v:] *Ukraïns'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku. Dokumenti i materialy*, s. 590.

¹¹ *Vidozva pravnikiv Krajovogo sudovogo komitetu pro zaprovadžennâ v sudovih zakladah ukraïns'koï movi. 06.08.1917* [v:] *Ukraïns'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku. Dokumenti i materialy*, s. 624.

¹² *Postanovi Vseukraïns'kogo poštovo-telegrafnogo z'їzdu. 21–22.08.1917 r.* [v:] *Ukraïns'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku. Dokumenti i materialy*, s. 668-670.

¹³ *Povidomlennâ pro Kiïvs'kij gubernskij selâns'kij z'їzd ta jogo nakaz Vserosijs'kij Radi selâns'kih deputativ. 27–28.04.1917 r.* [v:] *Ukraïns'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku. Dokumenti i materialy*, s. 260; *Înformaciâ pro Skvirs'kij povitovij selâns'kij z'їzd ta jogo rezolučij. 22–23.05.1917 r.* [v:] *Ukraïns'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku. Dokumenti i materialy*, s. 333.

¹⁴ E. Vilson, *Ukraïnci: nespodivana naciâ*, Kiïv 2004, s. 228.

тів від церкви з правом голосу¹⁵. У грудні проукраїнськи налаштовані представники новоствореної Всеукраїнської Православної Церковної Ради (ВПЦР) на чолі із архієпископом Олексієм (Дородніцин) висловили потребу створення Генерального Секретаріату церковних справ на чолі із І. Огієнком, але голова ЦР М. Грушевський відхилив пропозицію¹⁶. Правда, не можна вважати, що державна влада ігнорувала релігійною свідомістю українців: на урочистостях у Києві, пов'язаних із проголошенням I Універсалу 10.06.1917 р., після промов відбувся перший „справжній український молебень”, на якому українською мовою звучали розділи з Євангелія від Матвія¹⁷, а через кілька місяців уряд виділив разом із кредитом для Міністерства освіти (31300 тис.) ще й кошти для видачі одноразової допомоги священнослужителям православної церкви (10000 тис.)¹⁸.

Насамперед, ідея українізації церкви йшла від проукраїнської частини представників церковної влади Російської православної церкви. Так, Полтавський єпархіальний з'їзд (3–5 травня 1917 р.) у своїй резолюції перелічив найближчі завдання: вільна автокефальна церква у вільній („національно-територіально-автономній”) Україні, богослужіння, проповіді і всі позаслужбові бесіди українською мовою, національна і духовна школи для підготовки священників української церкви, українізація Київської духовної академії, створення богослужбової літератури українською мовою¹⁹. Подільський єпархіальний з'їзд також поставив питання про українську церкву та школу (7 травня 1917 р.). Коли 1 червня в Москві відбувся Церковний з'їзд

¹⁵ D. Dorošenko, *Īstoriâ Ukraïni 1917–1923 rr., t. II „Ukraïns'ka Get'mans'ka Deržava 1918 r.”*, Kïiv 2002, s. 243; N. Polons'ka-Vasilenko, *Op. cit.*, s. 95.

¹⁶ V. Ul'ánovs'kij, *Cerkva v Ukraïns'kij Deržavi: 1917–1920 rr. (doba Central'noi Radi)*, Kïiv 1997, s. 55.

¹⁷ *Povïdomlennâ pro uroçistosti v Kiëvi, pov'âzani z progološennâm I Universalu [v:] Ukraïns'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku. Dokumenti i materialy*, red. kol. V. Verstûk, O. Bojko, R. Pirig, L. Ākovleva, Kïiv 2003, s. 419.

¹⁸ *Protokoli zasïdan' Radi narodnih ministriv [v:] Ukraïns'ka Central'na rada. Dokumenti i materialy*, s. 243.

¹⁹ *Rezoluçîâ z Ukraïns'kogo pitannâ Poltav'skogo êparhial'nogo z'ïzdu ta vital'na telegrama Central'nij Radi [v:] Ukraïns'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku. Dokumenti i materialy*, s. 275.

російського духовенства і мирян як підготовчий до Церковного Собору, в середовищі українських священників пролунали думки про організацію релігійного життя, зокрема про таке інституційне об'єднання, від імені якого можна б було „виставити свої домагання як Національної Української Церкви”, обговорювати „автокефалію української церкви, зв'язану з автономією самої України”²⁰.

На перебігу українізації церкви позначився той факт, що український церковний рух від його початку зародження зовсім не сприймала Російська православна церква та її ієрархи, які не зважали на появу нової держави. Наприклад, 20 листопада 1917 р. вийшов III Універсал ЦР, а 24 листопада об'єднання парафіяльних рад засудило спробу відновити українську православну церкву. Всього на території УНР в 1917–1918 рр. було 9 православних епархій: Волинська Київська, Катеринославська, Подільська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Холмська, Чернігівська; у складі церковної ієрархії. З 8-ми правлячих єпископів – всі росіяни і лише 1 українець; з 15-ти вікарних єпископів 11 були з Росії, 2 українці, 1 грузин, 1 латиш. Весь єпископат орієнтувався на Всеросійський Церковний Собор, тобто на зв'язок із Російською православною церквою; розпорядження Синоду були чинними для українських епархій²¹. Частина духовенства вороже ставилася до УНР. Наприклад, одну із характеристик єпископів на чолі з митрополитом Київським Антонієм (Храповицьким) дав свого часу В. Зінковський (перший міністр ісповідань в уряді Ф. Лизогуба під час наступного етапу державотворення, Української Держави): навіть в нових умовах життя ця група „все еще была пронизана старым архиерейским деспотизмом”²².

Однак треба визнати, що і державна влада УНР довго не включилася в обговорення церковних питань. Тому III Всеукраїнський військовий з'їзд 20–31.10.1917 р. знову сформулював завдання автокефалії української церкви як церкви, незалежної від держави „своїм внутрішнім ладом з соборним устроєм” і з українською мовою у службі Божій²³.

²⁰ V. Simonovič, „Ukrains'kij cerkovnij z'їzd”. 13.06.1917 [v:] *Ukrains'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku. Dokumenti i materiali*, s. 423-424.

²¹ V. Ul'janovs'kij, *Op. cit.*, s. 44.

²² V. Zen'kovskij, *Op. cit.*, s.183.

²³ *Postanova III vseukrains'kogo vijs'kovogo z'їzdu 20–31.10.1917 [v:] Ukrains'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku. Dokumenti i materiali*, s. 877-878.

Правда, вже в грудні 1917 р. свою позицію щодо церкви державна влада переглянула: потрібен був орган для зв'язку ЦР і суспільства. Так виник *Департамент духовних справ* на чолі з О. Карпинським. Департамент надіслав у єпархії циркуляр про оголошення в церквах Універсалів Центральної Ради, а 27 грудня 1917 р. – і розпорядження про ведення комунікації з Московською єпархією за посередництвом тільки цієї установи²⁴. Департамент ісповідань при Міністерстві внутрішніх справ спершу очолив М. Безсонов (колишній єпископ Никон, що склав сан), а пізніше – В. Чехівський, один із послідовних проукраїнських церковних діячів, який сформулював вимоги щодо функцій української мови в церкві і пізніше став одним із співавторів закону про автокефалію української православної церкви 1 січня 1919 р. Однак церковна влада в особі російського єпископату ігнорувала розпорядження Департаменту і не визнавала ВПЦР, поширюючи думку, що українізація – це шлях до унії²⁵.

Українська громадськість вимагала від Департаменту дій: наприклад, вжити не просто заходи з відродження Української православної церкви, а порозумітися з Константинопольським Патріархом про надання автокефалії; знайти приміщення для церков, де служби відправлялися б українською мовою чи усталити вимоги до богослужіння українською мовою (такий запит зробили викладачі 2-ї та 3-ї українських гімназій, вони ухвалили звернення до Департаменту про потребу служб українською або церковнослов'янською мовою, а виголошування проповідей, читання Євангелія, Апостольських Діян тільки українською)²⁶. З'явилися випадки видань україномовних церковно-релігійних книжок (у Проскурові один із священників надрукував „Проповіді до українського народу”, „Коротенький катехизис”, „Священну історію Старого Завіту”²⁷).

Є підтвердження очевидців, що в суспільстві рух на українізацію церкви був потужним: „...по ходу политических событий ясно было, что потребность национального выявления церковности в украин-

²⁴ V. Ul'ánovs'kij, *Op. cit.*, s. 55.

²⁵ Ī. Īsačenko, *Īstorîâ Hristovoi Cerkvi v Ukraînî*, Kiïv 2013, s. 440.

²⁶ V. Ul'ánovs'kij, *Op. cit.*, s. 83.

²⁷ *Ibidem*, s. 84.

стве очень сильна – а духовенство на Украине всегда было главным хранителем украинского сознания”²⁸.

Водночас від початку створення УНР українізаційні процеси в державі викликали супротив у проросійськи налаштованої частини населення. Наприклад, були звернення членів обласного педагогічного товариства до Тимчасового уряду з критикою заходів щодо введення української мови в навчальний процес²⁹; вийшла стаття В. Шульгина „Против насильственной украинизации Южной Руси”³⁰; лист професорів Київського університету з критикою дій УЦР щодо політичного відокремлення України від Росії як роз’єднання двох братніх народів, про неможливість перетворення Малоросії в автономну політичну одиницю та введення української мови як державної в систему освіти та ін. заходи, які виявляють такий спосіб вирішення українського питання, що, мовляв, суперечить „інтересам русского государства, русского народа”³¹ та ін.

Різні групи інтелігенції обговорювали питання церковного життя в термінах *автономії* чи *автокефалії* церкви. На одній із нарад перед січевим Собором 1918 р., на яку приїхав митрополит Платон з повноваженням від Московського собору, присутні підтримали ідею лише автономії української церкви³². За ініціативи передсобо-рної церковної ради і благословення московського патріарха Тихона в Києві 20 січня 1918 р. розпочав роботу Всеукраїнський Церковний собор. Прибуло близько 400 осіб, серед них 100 осіб від війська. На Соборі створено комісію з українізації церкви, яку очолив Волинський архієпископ Євлогій, росіянин з Тульської губернії. Українські делегати вимагали автокефалії для української церкви, а звідси

²⁸ V. Zen'kovskij, *Op. cit.*, s. 39.

²⁹ *Zvernennâ Kiïvs'kogo pedagogičnogo oblasnogo tovaristva malorosiv do Timčasovogo urâdu. 06.04.1917* [v:] *Ukrâins'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku*, s. 141-145.

³⁰ *Stattâ V. Šul'gina v gazetî „Kievlânin”* „Protiv nasil'stvennoj ukrainizacii Ūžnoj Rusi”. 18.07.1917 [v:] *Ukrâins'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku*, s. 570-572.

³¹ *List radi profesoriv Kiïvs'kogo universitetu z negativnoû ocinkoû ugodi miž Timčasovim urâdom ta UCR. 27.07.1917* [v:] *Ukrâins'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku*, s. 579-583.

³² V. Zen'kovskij, *Op. cit.*, s. 90.

і богослужіння українською мовою. На цьому соборі І. Огієнко мав доповідь „Відродження української церкви”, в якій він розкрив шлях українізації церкви в Україні³³. Робота Собору відбувалася в дні, коли ЦР 22 січня 1918 р. проголосила IV Універсал про державну незалежність України, але скоро змушена була покинути Київ. Тут 9 лютого були вже більшовики, яких радісно вітало російське населення Києва³⁴ (одна із перших жертв – Київський митрополит Володимир³⁵). Тільки 2 березня 1918 р. ЦР повертається до столиці після підписання 9 лютого делегацією УНР у Брест-Литовську угоди з Центральними державами; допомога Україні від більшовиків прийшла в обмін на постачання цим державам продовольства з України. Однак 29 квітня в Києві відбувся переворот, який розпочав новий період державотворення, Української Держави гетьмана Павла Скоропадського.

Висновки

Українська інтелігенція періоду УНР, яка прийшла до влади в 1917р., не відразу зрозуміла роль церкви в пореволюційних умовах і потребу її перетворення в національну. Представники державної влади, сповідуючи соціалістичні переконання, не стали активними адресантами комунікації про відродження суспільних функцій української мови в церкві. Департамент духовності як орган влади не зумів виробити стратегію українізації церкви, як цього вимагала громадськість. Тому процес оцерковлення української мови залишився відкритим.

Державна і церковна влада, українське суспільство перебували в надскладних умовах невизначеності і пошуку розв'язків нових завдань суспільного життя, коли бракувало не тільки виконавців, але і знань державного будівництва. Думки про незалежність церкви

³³ *Epistolarna spadšina ĭvana Ogiënka (mitropolita ĭlariona) (1907–1968)*, s. 405.

³⁴ V. Zen'kovskij, *Op. cit.*, s.94.

³⁵ *Martirologiâ ukraïns'kih cerkov u čotir'oh tomah*, t. 1. Ukraïns'ka pravoslavna cerkva. Dokumenti, materiali, Toronto, Baltimor 1987, s. 998.

і української мови в ній мали різне трактування в україноцентричних діячів та в прихильників єдності українців з російським православ'ям та російською культурою.

Ускладнювали українізаційний процес й умови ведення діалогу ЦР з суспільством. Комунікація відбувалася під час наступу більшовиків, їхньої агітації в середовищах селян і робітників, розбою на місцях, занепаду економіки, поганого зв'язку між Києвом як центром та іншими територіями, а з появою німецько-австрійських військ після Брестського договору ще й під впливом цієї чужої влади на перебіг подій.

Треба визнати, що політичні актори, які розпочали політичну комунікацію про українізацію церкви, не досягнули своїх цілей. Однак сам факт обговорення цього питання в суспільстві став серйозним кроком в розкритті його прагнень до незалежності.

Отже, рух від русифікації до українізації церковного життя таки розпочався.

Перспективи дослідження цього руху я бачу у вивченні документів і матеріалів, пов'язаних із наступним періодом державотворення – Українською Державою гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня 1918 р. – 14 грудня 1918 р.).

Література

- Vilson E., *Ukraïnci: nespođivana nacià*, Kiïv 2004.
- Danilevs'ka O., *Mova v Revolúciï ta Revolúcià v movi. Movna politika Central'noi Radi, Get'manatu, Direktorii UNR*, Kiïv 2009.
- Dorošenko D., *Īstorià Ukraïni 1917–1923 rr., t. II „Ukraïns'ka Get'mans'ka Deržava 1918 r.”*, Kiïv 2002.
- Īsičenko Ī., *Īstorià Hristovoï Cerkvi v Ukraïni*, Kiïv 2013.
- Polons'ka-Vasilenko N., *Īstorični pidvalini UAPC*, vip. 2 (Sekcià I. Praci XIX), Rim 1964.
- Pradiđ Ū., *Movna politika Central'noi Radi [v:] Ukraïns'ka mova*, nr 3, 2002, s. 15-22.
- Ul'ánovs'kij V., *Cerkva v Ukraïns'kij Deržavi: 1917–1920 rr. (doba Central'noi Radi)*, Kiïv 1997.
- Ševel'ov Ū., *Ukraïns'ka mova v peršij polovini dvadcàtogo stolittà (1900–1941): Stan i status*, Černivci 1998.

Джерела

- Epistolárna spadšina ĭvana Ogiënka (mitropolita ĭlariona) (1907–1968)*, uporád. V. Láhoc'kij, N. Moskovčenko, ĭ. Prelovs'ka, Kiïv 2001.
- Martirologiâ ukraïns'kih cerkov u čotir'oh tomah*, t. 1. Ukraïns'ka pravoslavna cerkva. Dokumenti, materiali, Toronto, Baltimor 1987.
- Ukraïns'ka Central'na rada. Dokumenti i materiali*, uporád. V. Verstûk ta ĭn., t. 1 (4 bereznâ – 9 grudnâ 1917 r.), t. 2. (10 grudnâ 1917 – 29 kvitnâ 1918 r.), Kiïv 1996–1997.
- Ukraïns'kij nacional'no-vizvol'nij ruh berezen' – listopad 1918 roku. Dokumenti i materiali*, red. kol. V. Verstûk, O. Bojko, R. Pirig, L. Âkovleva, Kiïv 2003.
- Zen'kovskij V., *Pât' mesâcev u vlasti (15 maâ – 19 oktâbrâ 1918 g.): Vospominaniâ*, Moskva 1995.

Резюме

Автор досліджує політичну комунікацію в суспільстві про відновлення функцій української мови в церкві після розпаду Російської імперії в 1917 р. Завдання статті – розкрити вживання української мови в релігійному дискурсі до 1917 р. та в умовах першої держави – Української Народної Республіки. Теоретичне підґрунтя дослідження сформували праці істориків та мовознавців, джерельна база – документи і матеріали ЦР, спогади очевидців (усі джерела вперше включені в предметне поле історичної соціолінгвістики). У період УНР окремі представники церковної влади на офіційному рівні почали обговорювати українізацію церкви, тобто її автокефалію (незалежність від Московського патріарха, українська мова в церковному вжитку), а представники державної влади сформували наратив „українізація усього життя”, майже не приділяючи уваги церкві. Автор дійшла висновку, що в обговоренні питань церкви та мови брала участь ще й світська інтелігенція та селянство. Питання оцерковлення української мови постає в контексті перших кроків влади і суспільства щодо інституціалізації соціокультурного життя після тривалого періоду русифікації. Через низку зовнішніх (наступ більшовиків) та внутрішніх причин (малу активність державної влади, негативну реакцію церковних ієрархів Російської православної церкви, виступи про-російськи налаштованої частини вчителів, наукової інтелігенції та ін.) питання про українізацію церкви залишилося відкритим. Перспектива аналізу, на думку автора, полягає в дослідженні політичної комунікації про розвиток

супільних функції української мови в церкві в умовах наступного етапу державотворення, Українській Державі Павла Скоропадського.

Ключові слова: русифікація, політична комунікація, політичні актори, українізація церкви, автокефалія, українська мова.

Toward Ukrainisation of the Church. Why Was It Ineffective in the Ukrainian People's Republic (UPR) in 1917–1918?

Summary

The author embarks on researching political communication in society related to the restoration of the functions of the Ukrainian language in the church after the collapse of the Russian Empire in 1917. The task of the article is to expose the use of the Ukrainian language in religious discourse until 1917 and in the first Ukrainian state, namely the Ukrainian People's Republic. The theoretical basis of the study was formed by the works of historians and linguists, while the corpus comprises of the documents and materials of the Central Council (Tsentralna Rada) and the memoirs of eyewitnesses. It is for the first time that these sources have been included in the research in historical sociolinguistics. During the period of the UPR, some representatives of the church authorities at an official level began to discuss church Ukrainianization, in particular, its autocephaly (independence from the Moscow Patriarch and the Ukrainian language in church use). Meanwhile, state authorities formed the narrative „Ukrainianization of life” without paying much attention to the church. The author concludes that secular intelligentsia and peasantry also participated in the discussion of church and language issues. The question of the Ukrainian language was emerging in the context of the first steps of power and society concerning the institutionalisation of socio-cultural life after a long period of Russification. Due to a number of external (Bolshevik offensive) and internal causes (the low activity of state power, the negative reaction of church hierarchy of the Russian Orthodox Church, protests of the pro-Russian part of teachers, scientific intellectuals, etc.), the question of church Ukrainianization remained open. The author finds it promising to analyse political communication related to the development of the public functions of the Ukrainian language in the church in the conditions of the next stage of state building, namely the Ukrainian state of Pavlo Skoropadskyi.

Key words: Russification, political communication, political actors, Ukrainianization of the Church, autocephaly, the Ukrainian language.

Мацюк Галина – доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, h_matsyuk@yahoo.com.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8601-4742>

Сутнісні ознаки стратегічних наративів у різномовних мас-медіа

У статті проаналізуємо структуру та лексико-семантичні засоби реалізації стратегічних наративів „анексія Криму в 2014 р.” / „анексія Крима в 2014 г.” на матеріалі публікацій українських та російських ЗМІ про перемогу Джамали¹ (української співачки, переможниці в пісенному конкурсі 2016 р. у Швеції). Для реалізації поставленої мети сформулюємо завдання: 1) обґрунтувати методику виокремлення стратегічних наративів за допомогою методу якісного контент-аналізу; 2) порівняти теми і лексико-семантичні засоби реалізації досліджуваних наративів в українських та російських ЗМІ.

Матеріалом для аналізу слугували публікації в українських та російських ЗМІ. Обсяг вибірки формує 51 текст, частина (23) з українських видань („Український тиждень” – 12, „Gazeta.ua” – 6, „Газета по-українськи” – 2, „Дзеркало тижня” – 2, „Українська правда” – 1) та 28 публікацій з російських видань („Газета.RU” – 14, „Известия” – 9, „Russia Today” – 5). Часові межі вибірки охоплюють матеріали, опубліковані впродовж травня 2016 р., коли відбулося два півфінали (10 і 12 травня) та фінал (14 травня) 61-го пісенного конкурсу в Стокгольмі (Швеція). У відібраних для аналізу публікаціях виокремлено повідомлення щодо кримських татар (тексти зібрано за пошуковими словами *Джамала*, *Євробачення-2016*, *кримські татари*, у вибірку потрапили новини², статті³, інтерв'ю⁴, інтерв'ю-бесіди⁵).

¹ Псевдонім Сусани Джамаладінової.

² Т. Popova, V. Lipkan, *Strategični komunikacii: slovník*, za zag. red. V. Lipkana, Kiiв 2016, s. 252.

³ *Ibidem*, s. 348.

Результати дослідження отримано шляхом застосування якісного контент-аналізу, описового методу і методу порівняння.

Стратегічний наратив: методика виокремлення

Термін *стратегічний наратив* позначає сюжетну лінію, яка аргументовано пояснює події в державі і за якою проглядається змістове ядро комунікації, осьовий контентний елемент усієї інформаційної діяльності держави⁶. Наратив постає як гіпертекст: інші тексти наративу, об'єднані певною подією, становлять сукупність відкритих утворень (з формальним композиційним обрамленням у формі початку (заголовок) і закінчення), які внесені в один наратив і є окремими його ланками; жоден з текстів фактично незакритий як частина загальної розповіді⁷. Аналіз наративів слід починати з визначення події, довкола якої розгортатиметься оповідання, і тем, які розкривають у повідомленнях, безпосередньо орієнтованих на конкретні цільові аудиторії⁸. Наративу властива не лише тематична єдність, а й спільність основних „героїв”, загальна канва подій, локалізованість події в часі та просторі⁹.

Структура наративу чи не вперше стала об'єктом лінгвістичного аналізу в праці „Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience” В. Лабова (William Labov) і Дж. Валецького (Joshua Waletzky) (детальніше про це див.¹⁰). До сьогодні методика виокремлення наративів ще

⁴ *Ibidem*, s. 132.

⁵ *Ibidem*.

⁶ А. Barov's'ka, *Strategični komunikacii: dosvid NATO* [v:] „Strategični prioriteti”, nr 1 (34), 2015, s. 149; D. Dubov, „Strategičnij narativ”: do problemi realizacii sutnisnoi skladovoi strategičnih komunikacij v Ukraїni. *Analitična zapiska*, <http://www.niss.gov.ua/articles/2377>, [27.07.2018].

⁷ О. Kobzěva, *Struktura ta funkcii političnogo narativu „vibori prezidenta”*, <http://eprints.zu.edu.ua/2501/1/08koonvyp.pdf>, [27.07.2018].

⁸ P. Olešuk, *Teoretični zasadi analizu političnih narativiv àk zasobu doslidžennà političnogo diskursu*, <http://veche.kiev.ua/journal/2014/>, [27.07.2018]; О. Kobzěva, *Op. cit.*; D. Dubov, *Op. cit.*

⁹ P. Olešuk, *Op. cit.*

¹⁰ W. Labov, J. Waletzky, *Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience* [in:] *Essays on the Verbal and Visual Arts. Proceedings of the 1966 Annual Spring Meeting of the American*

недостатньо розроблена в мовознавстві, тому для дослідження питання використовуємо метод якісного контент-аналізу. Процедура використання методу охоплює: а) вибір категорії аналізу на основі документа, який вивчають, а також з огляду на завдання дослідження; б) обґрунтування одиниць аналізу залежно від типу контент-аналітичного дослідження, змістового чи структурного, коли зосереджують увагу на змісті або на способі репрезентації повідомлення, враховуючи форму реалізації дискурсу (усну чи письмову); в) окреслення одиниць контексту, в межах яких досліджують одиниці аналізу; г) визначення одиниць підрахунку чи переліку (докладніше про це див.¹¹).

Категорією аналізу в нашому дослідженні є наративи про Крим, зокрема „анексія Криму у 2014 р.” / „анексія Крима в 2014 г.” в публікаціях українських і російських ЗМІ, які ми розкриваємо на основі безпосередніх текстових даних, тобто окремих фрагментів тексту, ідеї яких підпорядковані змісту наративу. Зауважимо, що кожна тема може бути висловлена в окремих судженнях, цілих абзацах чи текстах¹², тому одиницями контексту слугують не лише речення, але й абзаци та зміст усієї публікації.

Теми виформуємо з огляду на контексти вживання ключових слів та синонімів до них у відібраних для аналізу публікаціях. Враховуємо й альтернативні засоби позначення опорних одиниць, це ключові слова та синоніми до них: укр. *кримські татари* (*кримськотатарський народ, татари, народ*), *Крим* (*Кримський півострів, півострів, батьківщина / Батьківщина*) та рос. *кримские татары* (*крымскотатарский народ, татары, народ*), *Крым* (*Крымский полуостров, полуостров, родина*). Зосередимо увагу не на кількості появи певних змістових одиниць у текстах, а на факті їхньої наявності чи відсутності, на аналізі їхнього змісту, формі подання. Якісний контент-аналіз, який індуктивний за своєю природою, не передбачає етапів, на яких

Ethnological Society, ed. J. Helm, Seattle, WA: University of Washington Press 1967, p. 12-44; W. Labov, *The Transformation of experience in narrative syntax* [in:] W. Labov, *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*, Philadelphia 1972, p. 362-370.

¹¹ А. Čučvara, *Formuvannâ metodologiiï doslidžennâ političnogo diskursu v Ukraïni: praktika vikoristannâ kontent-analizu* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 6, 2015, s. 23-34.

¹² N. Kostenko, V. Ivanov, *Dosvid kontent-analizu: modeli ta praktiki*, <http://194.44.152.155/elib/local/r355.pdf>, [27.07.2018].

збирають та аналізують дані, ці дві процедури здійснюють паралельно й одночасно у взаємодії з текстом (детальніше про особливості якісного контент-аналізу див.¹³). Виправданою вважаємо думку про те, що не існує лінійної залежності між частотою та значущістю смислової одиниці¹⁴.

Для роботи з даними використовуємо комп'ютерну програму *QDA Miner Lite v1.4.6*, яка спростила технічні аспекти опрацювання відібраних для аналізу текстів. Обрана програма уможливила виокремлення з корпусу публікацій тих речень, у яких засвідчено ключові слова та синоніми до них. Набір виділених фрагментів тексту, тобто окремих речень, ми згрупували за темами, які наповнюють змістом наративи „анексія Криму у 2014 р.” / „анексія Крима в 2014 г.”. Лексико-семантичні засоби реалізації наративів розкрито за допомогою описового методу шляхом аналізу виокремлених за допомогою комп'ютерної програми, а потім і згрупованих за темами речень.

Наративи різномовних ЗМІ: теми, лексико-семантичні засоби вираження

Українські ЗМІ про наратив „анексія Криму в 2014 р.”

Тема: анексія 2014 р. Повідомлення українських ЗМІ про Євробачення-2016 не замовчують інформації про зміни в житті кримсько-татарського народу, зумовлені подіями, що відбулися на території Кримського півострова 2014 р., – проведення антиконституційного

¹³ M. Hil'ko, *Kontent-analiz: istoriâ i viznačennâ metodu* [v:] „Visn. SevNTU. Ser. politol.”, vip. 112, 2010, s. 44-48; Y. Zhang, Barbara M. Wildemuth, *Qualitative Analysis of Content*, https://www.ischool.utexas.edu/~yanz/Content_analysis.pdf, [27.07.2018]; R. Franzosi, *Content Analysis: Objective, Systematic, and Quantitative Description of Content*, http://www.unive.it/media/allegato/Scuola-Dottorale/2011/allegato/Content_Analysis_-_Introduction.pdf, [27.07.2018]; Bruce L. Berg, *An introduction to content analysis*, <https://www.slideshare.net/narf2916/an-introduction-to-content-analysis-by-bruce-l-berg>, [27.07.2018]; Hsiu-Fang Hsieh, Sarah E. Shannon, *Three Approaches to Qualitative Content Analysis*, https://www.researchgate.net/publication/7561647_Three_Approaches_to_Qualitative_Content_Analysis, [27.07.2018].

¹⁴ *Rabočaâ kniga sociologa*, <http://www.twirpx.com/file/867043>, [27.07.2018].

референдуму, анексії Криму. У повідомленнях для маркування події та, в окремих випадках, й оцінки анексії 2014 р. автори використовують лексеми: *анексія, вторгнення, захоплення, інтервенція, окупація.*

Анексія: „Порошенко наголосив ... Адже тепер про трагічну історію кримськотатарського народу 72-річної давнини та анексію Криму сьогодні, про події в Україні знають і говорять не лише дипломати, а й пересічні люди” (Український тиждень, 16 травня 2016 р.). Звертаємо увагу на те, що *анексія* – це „насильне приєднання, загарбання якоюсь державою іншої країни або частини її території”¹⁵, у правовому аспекті будь-яке набуття території таким шляхом вважають недійсним¹⁶.

Вторгнення: „Вона співала „1944” – пісню про депортацію кримських татар Радянським Союзом за наказом Йосипа Сталіна. її виступ також вважається сильним докором *військового вторгнення* президента Росії Володимира Путіна в Україну у 2014 році, як пишуть європейські ЗМІ”, – йдеться в матеріалі [про американський телеканал CNN – А. Ч.]” (Дзеркало тижня, 15 травня 2016 р.). Лексема *вторгнення* позначає дію за значенням *вторгнутися* – „1. Те саме, що вдиратися 1; вриватися. 2. Те саме, що втручатися 2”¹⁷. У статті за допомогою прикметника *військовий* конкретизовано, що йдеться про втручання збройних сил держави-агресора.

Захоплення: „Крім того, подія на Євробаченні, щонайменше, утримує фокус на загальній проблемі *незаконного захоплення росіянами Криму*” (Український тиждень, 17 травня 2016 р.). Відповідник *захоплення* позначає дію за значенням *захопити*, тобто „оволодівати насильно кимсь, чимось, брати силою кого-, що-небудь”¹⁸. Прикметник *незаконний* підкреслює оцінку процесу, його незаконний характер.

Інтервенція: „<...> Кримські татари більше, ніж українці в Криму, показали під час *російської інтервенції*, що вони громадяни України ...”, – переконаний Володимир Шовкошитний” (Gazeta.ua, 15 травня

¹⁵ *Velikij tлумачnij slovník sučasnoï ukráin's'koï movi*, uklad. i gol. red. V. Busel, Kiïv 2009, s. 30.

¹⁶ *Ūridična enciklopediá: v 6 t., redkol.: Ū. Šemšučenko (golova redkol.) ta in., http://leksika.com.ua/legal/*, [27.07.2018].

¹⁷ *Velikij tлумачnij slovník sučasnoï ukráin's'koï movi*, s. 209.

¹⁸ *Ibidem*, s. 434.

2016 р.). *Інтервенція* – це „насильне збройне втручання однієї або кількох держав у внутрішні справи іншої держави; агресія”¹⁹. Сучасне міжнародне право забороняє всі види і вияви інтервенції. Жодна держава або група держав не мають права прямо чи непрямо втручатися з будь-яких міркувань у внутрішні або зовнішні справи іншої держави. Принцип невтручання забороняє не тільки застосування збройної сили, а й будь-яку іншу форму втручання чи загрозу проти юридичної персональності держави або проти її політичних, економічних та культурних засад²⁰. Прикметник *російський* опосередковано, як похідна одиниця від іменника *Росія*, вказує на державу, яка здійснює агресію.

Окупація: „Перемога на міжнародному конкурсі „Євробачення” української співачки кримськотатарського походження Джамали означає, що світ почув меседж про взаємозв’язок трагедії її народу в 1944 році та нинішньої окупації Криму Російською Федерацією” (Джон Гербст) (Український тиждень, 17 травня 2016 р.). Пор. *окупація* – „тимчасове захоплення частини або всієї території однієї держави збройними силами іншої держави”²¹, „включення окупованої території до складу окупаційної держави заборонено”²².

Повідомлення в українських мас-медіа, які стосуються зміни статусу Криму, а також змін у житті кримських татар після подій 2014 р., розкривають обставини, перебіг подій 2014 р., називають організаторів, наслідки окремих дій окупаційної влади для кримськотатарського народу.

Тема: обставини анексії 2014 р. Календарний час події визначено за допомогою числівників, іменників і прийменників. Відомо, що анексія відбулася в *2014 році*, в *березні 2014 року*. Синонімами в контексті аналізованих публікацій постають прикметники *сучасний*, *нинішній* та прислівники *сьогодні*, *зараз*.

¹⁹ *Ibidem*, s. 501.

²⁰ *Ūridična enciklopediâ*: v 6 t., redkol.: Ū. Šemšučenko (golova redkol.) ta in., <http://leksika.com.ua/legal/>, [27.07.2018].

²¹ *Velikij tlumačnij slovník sučasnoï ukraïns’koï movi*, s. 840.

²² *Ūridična enciklopediâ*: v 6 t., redkol.: Ū. Šemšučenko (golova redkol.) ta in., <http://leksika.com.ua/legal/>, [27.07.2018].

На означення місця, в межах якого відбуваються дії, використано топоніми *Крим, Україна*, іменник *півострів* і прислівник *тут*.

Знаходимо інформацію про організатора анексії 2014 р. Це: *Російська Федерація / Росія / росіяни / Володимир Путін*. Винуватців злочинних дій розкривають топоніми *Російська Федерація / Росія*, етнонім *росіяни* та антропонім *Володимир Путін*.

Тема: наслідки анексії 2014 р. Зміни в житті кримських татар передають лексеми *заборона, проблема, репресія, страждання, утиск*.

Заборона: „В середу кримськотатарські активісти зібралися на залізничній станції в древній столиці Криму Бахчисарай, попри заборону російської окупаційної влади вшановувати жертв депортацій, організованих Йосипом Сталіним 72 роки тому” (заголовок: „Росію на Євробаченні перемогла нова українська ідентичність, Financial Times”) (Дзеркало тижня, 19 травня 2016 р.). *Заборона* – „наказ не робити чого-небудь”²³.

Проблема: „Звісно, багато хто (як і я – [автор повідомлення – А. Ч.] чекав, що Джамала все одно скористається цим моментом, щоб озвучити надзвичайно тяжкі проблеми кримськотатарського народу, що виникають сьогодні в Криму, привернути увагу політиків на ситуацію, що склалась” (Gazeta.ua, 15 травня 2016 р.). *Проблема* – „складне теоретичне або практичне питання, що потребує вирішення, вивчення, дослідження”²⁴. Ступінь вияву проблем підкреслює прикметник *тяжкий* і прислівник *надзвичайно*.

Репресія: „У статті [про британську газету The Guardian – А. Ч.] приділено увагу політичній ситуації в окупованому Росією Криму та репресії відносно кримських татар” (Дзеркало тижня, 15 травня 2016 р.). *Репресія* – це „захід державного примусу, покарання”²⁵. У прикладі йдеться про політичні репресії, оскільки до них, як стверджує „Юридична енциклопедія”²⁶, зараховують заходи і позбавлення

²³ Velikij tлумачnij slovník sučasnoï ukraïns'koï movi, s. 376.

²⁴ Ibidem, s. 1143.

²⁵ Ibidem, s. 1215.

²⁶ Ūridična enciklopediâ: v 6 t., redkol.: Ū. Šemšučenko (golova redkol.) ta in., <http://leksika.com.ua/legal/>, [27.07.2018].

життя або волі, переселення у примусовому порядку, позбавлення громадянства, позбавлення чи обмеження інших громадянських прав або свобод та ін. З мотивів політичного, класового, національного, релігійного і соціального характеру.

Страждання: „Європейці можуть показати, що вони „не байдужі до страждань” в Криму, який був анексований Росією, голосуючи за Україну на конкурсі Євробачення”, – пише *The Guardian*” (Дзеркало тижня, 15 травня 2016 р.). Значення лексеми *страждання* – „1. Дія за знач. страждати. 2. Про вияв фізичного чи морального болю”²⁷. Певну циклічність негативних наслідків подій, зокрема депортації в 1944 р. та анексії у 2014 р., у житті кримських татар увиразнює, для прикладу, прислівник *двічі*: „... і добре, що Джамала – представниця народу, який *двічі постраждав від історичної несправедливості*. ...”, – переконаний Володимир Шовкошитний” (Gazeta.ua, 15 травня 2016 р.).

Утиск: „Адже пісня ця [„1944” – А. Ч.] – спроба щонайширше розповісти про геноцид і насильницьке виселення її народу, кримських татар, радянською владою під фінал Другої світової війни до Середньої Азії та знову привернути увагу світової спільноти, що *вже один раз депортований народ зазнає утисків тут і зараз від Росії на теренах анексованого Криму*” (Український тиждень, 18 травня 2016 р.). Іменик *утиск* реалізує значення „насильне, несправедливе обмежування чііх-небудь прав та дій”²⁸. Підсилювальна частка *вже*, вжита для „підкреслення, підсилення названої дії або ознаки, обставини і т. ін.”²⁹, наголошує на діях, які не викликають схвалення, а заслуговують на осуд.

Тема: перспективи звільнення Криму. Наратив „анексія Криму у 2014 р.” в українських ЗМІ реалізує не лише ретроспективну, але й проспективну спрямованість.

Окупацію в міжнародному праві трактують як тимчасове зайняття збройними силами території противника, тому українські ЗМІ апелюють до перспектив звільнення Криму від окупації та повернення території українській державі.

²⁷ *Velikij tлумачnij slovník sučasnoï ukráin's'koï movi*, s. 1399.

²⁸ *Ibidem*, s. 1519.

²⁹ *Ibidem*, s. 1498.

Звільнення: „Кримські татари отримали надію на звільнення від окупації – Рефат Чубаров про перемогу Джамали” (заголовок) (Gazeta.ua, 15 травня 2016 р.). Звільнення – „дія за знач. звільнити”³⁰, звільняти¹, тобто „відвоювати захоплену ворогом територію; очищати її від противника”³¹.

Повернення: „Перемога Джамали на „Євробаченні” стане початком повернення окупованих територій Донбасу та Криму” (Хатія Деканоїдзе) (Gazeta.ua, 16 травня 2016 р.). Іменник повернення позначає „дію за знач. повернути”³². Водночас лексема повернути реалізує переносне значення „відновлювати що-небудь, раніше втрачене”³³.

Підставами для обґрунтування перспектив звільнення Криму від окупації можуть слугувати не лише наслідки анексії 2014 р., але й апеляція до міркувань про Крим як частину України. У контекстах вживання ключових слів засвідчено або топонім *Україна*, або ж відтопонімний прикметник *український*, пор.: „... Крим – це Україна”, – наголосила Деканоїдзе” (Gazeta.ua, 16 травня 2016 р.); „... Гадаю, що значення успіху нашої співачки [Сусани Джамаладінової – А. Ч.] є набагато ширшим, ніж зміцнення віри кримськотатарського народу в те, що окупанти рано чи пізно підуть геть і Крим буде знову українським <...>”, – каже політик” (Рефат Чубаров) (Gazeta.ua, 15 травня 2016 р.).

Незважаючи на те, що в повідомленнях не відчитуємо конкретних стратегій щодо зміни статусу анексованого Кримського півострова, подальшої долі кримських татар, тема повернення Криму має залишатися частиною щоденного контенту інформаційних заходів держави³⁴.

Російські ЗМІ про наратив „анексія Крима в 2014 з.”

Інформацію про анексію Криму в 2014 р. російські ЗМІ не подають, відповідно й обставини захоплення української території невідомі читачам. Ймовірно, це пов’язано з тим, що за часів президент-

³⁰ *Ibidem*, s. 447.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, s. 993.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: analit. dop.*, за заг. ред. А. Barovs’koї, Київ 2016, s. 85-86.

ства В. Путіна відбувається утвердження моноцентричної політичної системи, яка передбачає зосередження влади у президента та його адміністрації, а також інтеграцію до „владної вертикалі” раніше дещо автономних політичних акторів (таких як ЗМІ, регіональні еліти, Федеральні збори тощо)³⁵.

Тема: „опровержение последствий событий 2014 г.” Відзначимо, що лише *Russia Today* містить інформацію про зміни в житті кримських татар, пов’язані з тим, що Крим став частиною РФ. Виокремлено проблему гонення на кримських татар (як переслідування з метою пригноблення), але зазначено, що це неправдивий, а штучно створений образ, який нав’язує українська влада. Пор.: „„Украинские власти попытаются использовать песню Джамалы в своих политических целях ... чтобы навязать европейскому зрителю искусственно созданный образ о якобы имеющихся гонениях на крымских татар в российском Крыму”, – заявил вице-премьер крымского правительства Руслан Бальбек” (*Russia Today*, 13 мая 2016 г.).

Тема: „против перспективы освобождения Крыма”. Видання *Russia Today* фіксує думки про *возвращение Крыма*: „Уверенность в **возвращении** Крыма после прошедшего в Швеции музыкального конкурса выразил и муфтий Духовного управления мусульман Украины (ДУМУ) Саид Исмагилов” (*Russia Today*, 15 мая 2016 г.).

Серед ключових слів є відтопонімний прикметник *украинский*, який пов’язаний з перспективами звільнення Криму від окупації: „Устами Джамалы говорила душа крымских татар ... Следующий конкурс „Евровидение” пройдёт в Украине. Желательно в Крыму. В нашем украинском Крыму”, – говорится в поздравлении Тимошенко на сайте её партии” (*Russia Today*, 15 мая 2016 г.).

Однак перспективи щодо звільнення Криму від окупації відсутні, адже російські журналісти, на відміну від українських, розглядають існування автономної республіки тільки у складі РФ, пор. підсумок цитованої вище статті (заголовок „В Киеве посчитали победу Джамалы признаком того, что Крым будет украинским” – А. Ч.): „... Но

³⁵ Svitova gibrдна vijna: ukraїns’kij front, za zag. red. V. Gorbulina, Kіiv 2017, s. 125-134.

что касается планов проведения этого конкурса в следующем году в самом Крыму, который является территорией России, то этим планам не суждено сбыться никогда. ...”, – заявил РИА Новости вице-премьер крымского правительства Дмитрий Полонский” (Russia Today, 15 мая 2016 г.).

Висновки

За допомогою методу якісного контент-аналізу розкрито структуру та лексико-семантичні засоби реалізації нарративів „анексія Криму у 2014 р.” / „анексія Крима в 2014 г.” на матеріалі публікацій українських та російських ЗМІ про перемогу Джамали на Євробаченні-2016.

Щодо структури нарративу. Спільних тем для різномовних нарративів не виявлено. Українські мас-медіа виокремлюють теми: *анексія 2014 р., обставини анексії 2014 р., наслідки анексії 2014 р., перспективи звільнення Криму*. У російських мас-медіа цей перелік інший: *опровержение последствий событий 2014 г., против перспективы освобождения Крыма*.

Щодо мовного вираження нарративу „анексія Криму у 2014 р.”. Українські ЗМІ використовують лексеми для позначення / оцінки анексії 2014 р.: *анексія, вторгнення, захоплення, інтервенція, окупація*. Тут локалізовано подію і в часі (за допомогою числівників, іменників і прийменників *у 2014 році, у березні 2014 року; прикметників сучасний, нинішній; прислівників сьогодні, зараз*), і в просторі (за допомогою іменників *Крим, Україна, півострів* та прислівника *тут*). Інформацію про організатора анексії Криму у 2014 р. розкриває засвідчений у цій функції антропонім *Володимир Путін*. В українських мас-медіа наслідки анексії 2014 р. розкриває зміст лексем *заборона, проблема, репресія, страждання, утиск*. Плани про звільнення Криму в українських ЗМІ передають ключові слова: *звільнення, повернення, топонім Україна* або ж відтопонімний прикметник *український*.

Російський стратегічний нарратив „анексія Крима в 2014 г.”: 1) приховує факт анексії території Криму, а також обставини, за яких відбулася подія; 2) не розповідає про наслідки анексії 2014 р.; 3) спро-

стосує не лише факт гонення на кримських татар, а й міркування про звільнення / повернення території Криму. Російські журналісти констатують існування автономної республіки у складі РФ. У контекстах вживання ключових слів тут засвідчено або топонім *Россия*, або ж відтопонімний прикметник *российский*.

Здійснений аналіз свідчить про те, що російські засоби масової інформації формують викривлену інформаційну картину світу, як це підтверджує неправдиве висвітлення причин та наслідків подій, що відбулися.

Література

- Barovs'ka A., *Strategični komunikacii: dosvid NATO* [v:] „Strategični prioriteti”, nr 1 (34), 2015, s. 147-152.
- Velikij tumačnij slovník sučasnoï ukrains'koï movi*, uklad. i gol. red. V. Busel, Kiïv 2009.
- Dubov D., „Strategičnij narativ”: do problemi realizacii sutnisnoï skladovoi strategičnih komunikacij v Ukraïni. *Analitična zapiska*, <http://www.niss.gov.ua/articles/2377>, [27.07.2018].
- Informacijni vikliki gibridnoi vijni: kontent, kanali, mehanizmi protidii: analit. dop.*, za zag. red. A. Barovs'koï, Kiïv 2016.
- Kobzëva O., *Struktura ta funkcii političnogo narativu „vibori prezidenta”*, <http://eprints.zu.edu.ua/2501/1/08koonvp.pdf>, [27.07.2018]
- Kostenko N., Ivanov V., *Dosvid kontent-analizu: modeli ta praktiki*, <http://194.44.152.155/elib/local/r355.pdf>, [27.07.2018].
- Olešuk P., *Teoretični zasadi analizu političnih narativiv âk zasobu doslidžennâ političnogo diskursu*, <http://veche.kiev.ua/journal/2014/>, [27.07.2018].
- Popova T., Lîpkan V., *Strategični komunikacii: slovník*, za zag. red. V. Lîpkana, Kiïv 2016.
- Svitova gibridna vijna: ukrains'kij front*, za zag. red. V. Gorbulina, Kiïv 2017.
- Hil'ko M., *Kontent-analiz: istoriâ i viznačennâ metodu* [v:] „Visn. SevNTU. Ser. politol.”, vip. 112, 2010, s. 44-48.
- Čučvara A., *Formuvannâ metodologii doslidžennâ političnogo diskursu v Ukraïni: praktika vikoristannâ kontent-analizu* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 6, 2015, s. 23-34.
- Ūridična enciklopediâ: v 6 t., redkol.: Ū. Šemšučenko (golova redkol.) ta in.*, <http://leksika.com.ua/legal/>, [27.07.2018].

- Rabočaâ kniga sociologa*, <http://www.twirpx.com/file/867043>, [27.07.2018].
- Berg Bruce L., *An introduction to content analysis*, <https://www.slideshare.net/narf2916/an-introduction-to-content-analysis-by-bruce-l-berg>, [27.07.2018].
- Franzosi R., *Content Analysis: Objective, Systematic, and Quantitative Description of Content*, http://www.unive.it/media/allegato/Scuola-Dottorale/2011/allegato/Content_Analysis_-_Introduction.pdf, [27.07.2018].
- Hsieh Hsiu-Fang, Shannon Sarah E., *Three Approaches to Qualitative Content Analysis*, https://www.researchgate.net/publication/7561647_Three_Approaches_to_Qualitative_Content_Analysis, [27.07.2018].
- Labov W., Waletzky J., *Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience* [in:] *Essays on the Verbal and Visual Arts. Proceedings of the 1966 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society*, ed. J. Helm, Seattle, WA: University of Washington Press 1967, p. 12-44.
- Labov W., *The Transformation of experience in narrative syntax* [in:] W. Labov, *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1972, p. 354-396.
- Zhang Y., Wildemuth Barbara M., *Qualitative Analysis of Content*, https://www.ischool.utexas.edu/~yanz/Content_analysis.pdf, [27.07.2018].

Резюме

Статтю присвячено вивченню стратегічних нарративів ЗМІ. Розкрито структуру та лексико-семантичні засоби реалізації нарративів „анексія Криму у 2014 р.” / „анексія Крима в 2014 г.” на матеріалі публікацій українських та російських ЗМІ про перемогу Джамали в 2016 р. Обсяг вибірки – 51 публікація. Опрацьовано 23 публікації з українських ЗМІ („Український тиждень”, „Gazeta.ua”, „Газета по-українськи”, „Дзеркало тижня”, „Українська правда”) та 28 публікацій з російських ЗМІ („Газета.RU”, „Известия”, „Russia Today”). Обґрунтовано методику виокремлення стратегічних нарративів за допомогою методу якісного контент-аналізу. Для роботи з даними використано комп’ютерну програму QDA Miner Lite v1.4.6. Методи дослідження: якісний контент-аналіз, описовий метод і метод порівняння. Сформульовано висновок про відмінні ознаки структури, мовного вираження нарративів українсько- та російськомовних мас-медіа.

Ключові слова: стратегічний нарратив, якісний контент-аналіз, анексія Криму, кримські татари, мова ЗМІ.

Essential attributes of strategic narratives in multilingual media

Summary

The article is devoted to the study of strategic narratives in the media. It elicits the structure and lexical-semantic means of realizing strategic narratives ‘annexation of Crimea in 2014’ based on the publications of Ukrainian and Russian mass media about Jamala’s victory in 2016. The corpus includes units collected from 51 publications, including 23 publications from the Ukrainian media (‘Ukrayinskyi Tyzhden’, ‘Gazeta.ua’, ‘Hazeta po-ukrayinski’, ‘Dzerkalo Tyzhnia’, ‘Ukrayinska Pravda’) and 28 publications from the Russian mass media (‘Gazeta.RU’, ‘Izvestiya’, ‘Russia Today’). The paper substantiates the methodology of selecting strategic narratives by applying the method of qualitative content analysis. To work with data, a computer program QDA Miner Lite v1.4.6 was used. Methods of research include qualitative content analysis, descriptive method and method of comparison. A conclusion has been drawn about the distinctive features of the structure and the linguistic expression of narratives of the Ukrainian and Russian mass media.

Key words: strategic narrative, qualitative content analysis, Crimean annexation, Crimean Tatars, media language.

Чучвара Адріана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, adriana.chuchvara@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4636-9968>

“Us” versus “Them”: The Image of Self and Other in Ukrainian Fiction and Non-fiction Literature about the Ongoing Russian-Ukrainian War³

Introduction

War undoubtedly influences people, their activities, and emotional states, impacting all spheres of social, economic and cultural development. Despite their cruelty, absurdity and immense human toll, conflicts can have some positive influence on societies. Wars have inspired writers, poets, artists and composers to create immortal works of art. Anderson points out that the purpose of war literature is not only to draw attention to sociopolitical problems but to transform views and reality by its power, “At its best, war art – literature and art – is witness to the power of word and image and for the human craving for meaning. And if one of the functions of art is to disturb the status quo, to force us to view the world anew, to consider our capacities to build or tear down, then we must welcome those disturbances”.⁴ In this research article, we seek to examine the images of ‘self’ and ‘other’ in literature about the ongoing Russian-Ukrainian war, to analyze discursive strategies and linguistic realizations employed to draw distinctions between “yours” and “ours”, “friends” and “enemies”. The research draws on literary sources of both fiction and non-fiction – the novel

¹ Contribution of the author –Dichotomy “Friend or Foe” in Reportage from the Anti-Terrorist Operation (ATO) Zone, Conclusion.

² Contribution of the author – Introduction, Self and Other in Serhiy Zhadan’s Novel *Internat*.

³ The article is prepared in the frame of international cooperation within LOEWE research cluster “The Regions of Conflicts in Eastern Europe”.

⁴ D. Anderson *When War Becomes Personal*, http://wlajournal.com/wlaarchive/20_1-2/Anderson.pdf, [27.12.2018].

Internat by Serhii Zhadan (2017) and the collective volumes of non-fiction reportages – *Veni, vidi, scripsi: the history LIVE* (2015) and *Veni, vidi, scripsi: War. Life defacto* (2016).

Firstly, the fundamental dichotomy between “us” versus “them” is a basic impetus of human nature. As Brewer states, “human beings have two powerful social motives: a need for inclusion that motivates assimilation of the self into large, impersonal social collectives, and an opposing need for differentiation that is satisfied by distinguishing self from others”⁵. It is noteworthy to mention, that in contemporary scholarship, identities are examined as non-discrete and rather fluid categories. For instance, ethnicity is not considered “a property of a group; it exists in between and not within groups”⁶. In other words, people define who they are, doing so by not only relying on common features that unite them but on the characteristics that differentiate them from others. Wars undoubtedly draw lines of distinction between portrayals of “us” and “them” in the accompanying war literature. Moreover, as Yuval-Davas points out, peacetime identity construction differs greatly from identity construction in times of military conflict: “A dichotomous, zero-sum way of constructing a boundary between ‘me’ / ‘us’ and ‘them’ is, indeed, characteristic of situations of extreme conflict and war in which the individual’s fate is perceived, at least by hegemonic discourses of identity, to be closely bound with their membership of a particular collectivity”⁷. Yuval-Davis illustrates this manner of diffusion between “me” and “us” by mentioning cases of parents sacrificing for the sake of their children and soldiers sacrificing for the salvation of their homeland.

This research applies methodological tools of critical discourse studies, namely the sociocognitive approach. The pioneer of this method, van Dijk points out, “language users (including collective ones such as organizations)

⁵ M. Brewer, *Ingroup identification and intergroup conflict: When does ingroup love become outgroup hate* [in:] *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction*, ed. by R. Ashmore, L. Jussim, D. Wilder, Oxford 2001, p. 21.

⁶ T. Eriksen, *Ethnic Identity, National Identity, and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences* [in:] *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction*, ed. by R. Ashmore, L. Jussim, D. Wilder, Oxford 2001, p. 46.

⁷ N. Yuval-Davis, *Theorizing identity: beyond the ‘us’ and ‘them’ dichotomy* [in:] “Patterns of Prejudice”, vol. 44, nr. 3, p. 276.

speaking as members of ideological groups typically use the ‘political’ pronoun *we* (as well as *us*, *ours*, etc.) to refer to themselves and fellow group members. Similarly, they refer to members of other, competing or dominated groups in terms of *they* (*theirs*, *them*). Given the overall polarization between ingroups and outgroups, its pronominal expression is the pair *Us* vs *Them*⁸. Therefore, the main tasks of this study are as follows: 1) to apply implications of social identity theories and discourse analysis tools to an empirical analysis of the examples of Ukrainian fiction and non-fiction literature about the ongoing Russian-Ukrainian war and 2) to reveal discursive and lexical patterns of self- and other-representations within the military conflict.

Self and Other in Serhiy Zhadan’s Novel *Internat*⁹

Serhiy Zhadan’s 2017 novel *Internat* was depicted by the media as the most anticipated prose about the war in Ukraine and raised a wave of reviews, written by professional literary critics, as well as by average readers. We will not delve into the literary value of the novel since the core goal of our analysis is to focus on the depiction of the images of “selves” and “others”. Our analysis is based on linguistic methods, using mainly discourse analysis tools. However, literary reviews can be a fruitful source for this research because they shed light on the main symbols of the novel, its time and space constructions, and character development.

It is also important to elaborate upon the profile of the writer himself as he is a person of prominence. Serhiy Zhadan, a Ukrainian, was born in the Donbas region in 1974 and later moved to Kharkiv to attend university. He presently lives in Kharkiv, a city in Eastern Ukraine that is close to the contact line. Though Zhadan is not directly involved in the Russian-Ukrainian war, he regularly visits the zone of the enduring conflict to

⁸ T. Dijk, van. *Critical Discourse Studies: A Sociocognitive Approach* [in:] *Methods of Critical Discourse Studies*, ed. by R. Wodak and M. Meyer, London 2016, p. 73.

⁹ Serhiy Zhadan’s novel *Internat* will appear in the English translation in 2019. Since it still in the process of publication, N. Trach translated all quotations from the Ukrainian. To avoid excessive footnotes, the novel quotations are given in parentheses.

help the Ukrainian army and victims of war. Furthermore, he is a head of “The Charity Foundation of Serhiy Zhadan”.

From linguistic point of view, *Internat* does not appear to be typically constructed. On the one hand, the main character Pasha is a Ukrainian language teacher who lives in a small village near the occupied territories. It seems that by choosing such a profession for the protagonist, the author wants to put an emphasis on the language issues in the region, but the case is more complicated than it seems at the first glance. Pasha is apolitical and although he is a teacher of Ukrainian (a state language), he chooses Russian as his language of everyday communication. Pasha does not watch the news, shows no interest in the political situation, and when people ask him what he teaches at school, he answers “*A bit of everything*” (*Internat*, p. 42). On the other hand, Zhadan avoids raising language issues in his novel. All characters in the novel speak pure literary Ukrainian (apart from a few examples when the mixed Russian-Ukrainian code called *Surzhyk is spoken*), in spite of the fact that Donbas is predominantly Russian-speaking region. Readers can understand the linguistic complexity of the conflict region only from metalinguistic comments, which the novelist includes frequently. Since the novel is written in literary Ukrainian, the author often provides metalinguistic comments for Russian-speakers, like: “*Peter speaks so in relatively acceptable Russian, still not disguising his accent*” (p. 27); “*His language is strange, sounds like Russian, literary, without dialects, but somehow alien*” (p.151); “*He speaks grammatically correct, without an accent, it is obvious that he is not local. He wants to understand intentions of local population*” (p. 240). Occasionally, Zhadan comments on Ukrainian-speaking characters as well: “*translates from Russian into Ukrainian, tries his best, as if he was at an exam*” (p. 25); “*He speaks Ukrainian, moreover, pure Ukrainian. It seems like he is a student*” (p. 319).

It is essential to bear in mind that readers perceive the situation through the lens of the main character, who is a linguist by profession. Observing accents, mistakes, and intonations is the part of his everyday routine and his professional identity. On the other hand, linguistic details serve as identity markers, signs that could define which side of the barricades a particular person chooses to stand on. The division of Ukrainian society is not a simple problem that can be reduced to black or white – Ukrainian and Russian speakers; the local population is divided ideolog-

ically, rather than by language issues. Pasha often hesitates about the language he should use in responding to a certain question, since hiding his identity allows him to survive the wartime conditions and carry out his main objective – to take away his nephew who is currently in a specialized school for disabled kids on the occupied territories. The permanent state of linguistic alertness leads to a constant emotional state of panic, “*And most importantly – Pasha cannot understand at all, which language the combatant is speaking. Words are leaping out of his mouth so torn and broken that there is no intonation, no accent; he is just screaming as if he wants to cough out a cold. Pasha panics: the combatant should have spoken in state language. A month ago, there was a military base from Zhytomyr, and soldiers were often making fun of Pasha, sliding from one language into another. They or not they? – Pasha feverishly hesitates, looking into the combatant’s angry eyes that reflect the extent of Pasha’s fright*” (p. 19). Language is incidental and, at the same time, is crucial and central – this paradox penetrates through the whole text. The main character thinks in linguistic terms. Reflecting on his pupils and their life choices, Pasha sadly concludes: “*What could I say to them? ... What can I teach them, besides grammar? Everybody decides by her/ himself what to do, with whom to stay...*” (p. 82-83). After all, language as a key point of culture is more notable than conflicts, “*Checkpoints will be destroyed, but grammar rules will persevere*” (p. 155) and “*to know the language is useful*” (p. 217). Thus, language performance becomes one of the central symbols of the novel and serves as the key to the dialoging that unlocks understanding.

After literary critics analyzed the novel, they agreed that Zhadan avoids using definite naming to an extent. For instance, Saba points out that it is important “...to draw attention to the attempt to disorient the reader by not referring to specific parties of the conflict, specific flags, specific emblems”¹⁰ Saba critically estimates this author’s strategy, which “...provokes the reader to define ours and others by her/himself”¹¹ In *Internat*, the characters and locations often do not have proper names; the author often uses periphrases instead, such as “*the flags of Pasha’s country*” (p. 17), “*people with*

¹⁰ A. Saba, *Šo vdalosâ ì ne vdalosâ Žadanu v „Internati”?*, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-41982889>, [14.11.2017].

¹¹ *Ibidem*.

weapons” (p. 40). On the one hand, this stylistic technique forces the reader to constantly reconsider which conflict party is being described in any given moment; while on the other hand, it assists in adding universal value to the text and is consistently applied throughout the novel. At the beginning of story, readers could observe an indefinite landscape of the conflict zone: “*State flags were washed out with rains, colors faded, dissolving in grey autumn air as snow does in the warm water*” (p. 16-17). These depressive landscapes correspond with the general political situation: “*You cannot understand now whose checkpoints are here*” (p. 53) and to people: “*It is unknown who they are, there are no flags, you cannot distinguish the emblems on the car and Pasha is not good at recognizing emblems anyway; dark, wary, holding weapon in their hands, soldiers stand there and look directly at them...*” (p. 58). Indefiniteness stimulates fear, especially in the context of contact between civilians and troops, with the latter at times described as people in “*incomprehensible clothes with unknown chevrons*” (p. 187). The culmination of indefiniteness is a sort of non-existence: local civilians behave shily and calm to remain invisible. The central character uses the same strategy, “*Pasha answers, as always, reluctantly that it does not concern him; that nobody satisfies him; that he is not on anyone’s side*” (p. 124). Therefore, indefiniteness as a stylistic device appears to turn into a style of absence, “*...apartments without voices, streets without lights, squares without birds*” (p.125). The protagonist even rejects the war itself: “*Nobody is fighting against me, – Pasha denies drily because he already tired of this talk. – I am not on anybody’s side*” (p. 159). Koval’ov explains that Zhadan tries to depict the emotions of war victims by using a feeling of uncertainty in his descriptions: “Perhaps, evil and enemy are so blurred for expressing the condition of a man fleeing from the war, going through the gluttonous fingers of death, for whom everything is hostile and alien, and fear is the only authority”.¹²

In one of his interviews, while reflecting on the novel, Zhadan explicates, “First of all, it is the representation of the war from the point of view of the civilian population. It is an attempt to show this war not through

¹² D. Koval’ov, *Otočene ditinstvo: recenzii na “Internat” Sergiâ Zhadana*, <http://timeua.info/post/kultura/otochene-ditinstvo-recenz-ya-na--internat-serg-ya-zhadana-08748.html>, [30.08.2017].

the lens of soldiers, journalists or politicians, but to present it from the perspective of the ordinary Ukrainians who live near the frontline”.¹³ The writer also describes the main themes of his novel, remarking that “it is about their choice and their lack of choice, their position and the lack of their position, the need to take responsibility and the lack of habit to take responsibility. It is about this whole complex of extremely complicated and painful issues, which disturb and bother many people”.¹⁴ Thus, the primary resistance in the novel is not the Ukrainian army versus the Russian army (plus pro-Russian separatist combatants), but civilians pitted against the opposing militaries. Troops are alien to civilians, no matter on whose side they are fighting, what country or authorities they defend and represent, “...*nobody trusts the militaries here ...*” (p. 18); “...*they do not expect anything good from the militaries here*” (p. 239). Therefore, it is not an easy task for the reader to understand what conflict party is being described, though certain lexical markers would help. The lexeme *army* is used to describe the Ukrainian soldiers since it includes semantic components of regular military units. Another lexical marker, which is used to define people is *local*. It will not necessarily tell the readers something about the political views of the individuals but at least decreases the level of indefiniteness to a point. When you are local, somebody should know something about you. The locals show a kind of resistance to anyone who is not native to the region, no matter whether they are a civilian, soldier, journalist, or international observer, “*Behind green metal gates, some local is looking out – frightened, brutal, he is looking at the newcomers with suspicion: who are you and why did you come here? And the main question is – will you shoot again?*” (p. 250).

The divisions between locals are also not clear, often redefined and renewed in dialogues. In conversations between locals and the military, a game of pronouns, “ours” and “yours”, not only displays their political alignment but can carry dangerous consequences. These short, often absurd dialogues appear to be the novel’s essential symbols— finding a solution means talking about problems. Finally, the most notable concept of the novel is “ours” (to be exact the Ukrainian lexeme *svoii* that has no di-

¹³ D. Kuriško, *Žadan pro “ĭnternet”: privodâči vijnu u dim, ti rizikueš vtratiti bagato*, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42185504>, [06.12.2017].

¹⁴ *Ibidem*.

rect equivalent in English). Ours serves as a code that helps to go through checkpoints; it is a core element of identity, and finally, the reason to fight.

Dichotomy “Friend or Foe” in Literary Reportage from the Anti-Terrorist Operation (ATO) Zone

The anthologies *Veni, vidi, scripsi: the history LIVE* (2015) and *Veni, vidi, scripsi: War. Life defacto* (2016) have also been chosen as material for this research. Each of the books contains ten examples of literary reportage from the 3rd and 4th all-Ukraine literary contest “Samovydety” (“Self-publish books”) dedicated to the Revolution of Dignity and the war in Ukraine. Among the authors are beginners and famous journalists alike from all over Ukraine. Each of them was affected by this war in some way: some fought in volunteer militias or in the Armed Forces of Ukraine, some lost their relatives, others were forced to leave their home behind. A Polish journalist Piotr Andrusieczko points out that war as a theme attracts journalists because “literary reportage allows one to not only analyze the causes and the course of the conflict, but it allows one, as well, to realize what is happening with the people who, in most cases not of their own free will, found themselves dragged into the whirlpool of the war and fell victim” (2016, p. 260). These pieces of literary reportage – are an attempt to understand what life *de facto* looks like, at a time when the country has found itself in a state of an unannounced war, with some of its territories annexed, and the real state of things versus the government’s account one are completely different. “Here you can find texts about missing soldiers and their mothers’ desperate searches for them; about the daily life and atmosphere in Crimea and the Donetsk region; about battle operations, as well as what it feels like to fall into the hands of separatists; how people learn to live life ‘afterwards’, whereby such phrases as ‘leave home’ and ‘return home’ acquire a totally different meaning,” – says the project’s curator Olesia Iaremchuk.¹⁵

The choice of terms in the analyzed examples of reportage (*a war between the countries, [military] occupation, a war conflict, a hybrid war* etc.)

¹⁵ Almanach “Veni. Vidi. Scripsi. Vijnia. Żyttà de facto”, <https://litcentr.in.ua/news/2016-11-19-5119>, [10.12.2018].

results in certain plot and interpretation schemes that determine the contesting parties (adversaries and allies, friends and enemies, locals and refugees, partisans and collaborators, and finally “fiends” and “foes”) and the nature of their relations.¹⁶ Thus, the Russians (citizens of Russia) are the enemies fighting on Ukraine’s territory; along with them – the members of the DNR (Donetska Narodna Respublika/Donetsk People’s Republic) and the LNR (Luhanska Narodna Respublika/ Luhansk People’s Republic), illegal armed groups, the militants and separatists in their employ, and finally, collaborators. The residents of Donbas, those Ukrainian citizens who refused to leave and found themselves on the temporarily occupied territories, risk falling into the collaborators’ group should they demonstrate allegiance to the so called DNR-LNR. One of the character’s in Aliona Shevchuk’s exposé “Crimea. Russia. Forever.” talks precisely about the traitors and collaborators who became his greatest disappointment, and later – his enemies, “*Nariman says, everywhere you find both patriots and traitors. The neighbors, the Shevchenkos – are devoted ‘vatnyks’, another family – ethnic Russians, who have been running away from their Motherland, and in the end, it kept catching them, and, one can, likewise, find collaborators among the Crimean Tatars*” (2016, p. 200).¹⁷ The latter are treated by the character with the greatest disdain because a ‘friends’ betrayal hurts the most, “*They are unworthy bastards to me. I can’t breathe the same air with them*” (2016, p. 200).

The oppositional “friend or foe” is linked to the category of possessiveness and is verbally represented by the possessive pronouns and lexical units whose semantics point to belonging, kinship, ownership, or estrangement, as well as stylistic figures of speech. For example, “*And a bit later, near Donetsk – OURS! It’s the kind of feeling when after two months you see the Ukrainian flag!*” (2016, p.16) Sentences with exclamation marks convey emotional expressiveness at the speech level. A formula distinguished by O. Selivanova which manifests this semantics of possessiveness through

¹⁶ H. Āvors’ka, *Mova jak skladnik konfliktu* [v]: *Media Studies: Meždyscyplinarnie issledovaniā media. Materiali naučno-praktičeskoj konferencii 16 maā 2016 hoda*, Charkiv 2016, s. 105.

¹⁷ Since analyzed anthologies had not been translated into English, L. Pidkuimukha translated all quotations from the Ukrainian original text. The first number is the year when anthology *Veni, vidi, scripsi* was published, the second one is the page number.

“a possessive pronoun indicating the attitude of a certain possessor + a noun as an object of possessiveness”¹⁸ has become the basis in the category of “possessiveness”. For example, *our artillery*. At times, the authors just state the pronoun *OUR [people]*, however the context makes it clear who is meant. In the Ukrainian-language mindset, referring to objects as “ours” is well-established and can be either distinctly positive or neutral. By the same token, the attitude of Ukrainians to “*not ours*” can be negative or neutral. The following emotional and evaluative lexical units have been used in the texts to refer to enemies, triggering clearly expressive imagery: *scum, animals, bandits*, etc. For example, “*I’ve absolutely no idea where all this scum came from*” (2016, p. 29). “*Serhii wants to build a concrete wall to cut off Donbas. Only those animals who are for the ‘DNR’ have remained there*” (2015, p. 117).

Even more semantic shades of scorn are added through the usage of the determiners – *this, that, these, those* etc. – *this scum, those animals*. Adversaries are identified through the usage of the following lexemes: *savages, terrorists, terrorists-Russists, rebels-terrorists*, etc., which clearly outlines them as enemies. For example, “*Not far, near the occupied building of the town’s prosecutor’s office, some camouflaged savages were hanging around and emotionlessly watching their henchmen fire shots at the neighboring district*” (2016, p. 13). The definition of an enemy as a military adversary is always connected with the external threat to the country. The lexeme *enemy* is often used with such lexical units as: *the war, a battle, an attack, an adversary, victory* etc. At the same time, some background knowledge helps recipients understand what enemy is being referred to, even if they are not explicitly mentioned. For example, “*You coldly watch them go, and suddenly remember the time, when during a night watch you caught the enemy’s group with the thermal imager*” (2016, p. 91).

The choice of lexeme becomes a sign of belonging to either side of the conflict. This is how the semiotic mechanism works, whereas the semantic meaning is of a lesser importance. In fact, it is not quite as important whether a person calls the members of the conflict party “*vata*” or “*siepar*”, although certain connotational and semantic differences can

¹⁸ E. Selivanova, *Possesivnost’: verbalizaciâ i kohnicia* [v]: “Movoznavčij visnik. Zbìrnik naukovich prac”, vip. 14-15, 2012. s. 267.

be observed here. What is of a greater significance is the fact that the person does not refer to those DNR-LNR members as *rebels*. And, vice versa, those who choose to use the word *rebels* demonstrate their position in the following way: he/she is among those supporting the DNR-LNR, who embody “friends”, while Ukr [Ukrainians], fascists are “foes”.¹⁹ Because of this, the lexeme “rebels” is written in quotation marks in the analyzed texts to demonstrate whose side the narrator has taken. “A “*rebel*’ with a Kalashnikov steps from behind the booth as we’re having a conversation.” (2016, p. 210) Hence, quotation marks serve as a means of creating different semantic and stylistic shades of the sentence. Evaluative words and lexical units with a negative connotation have been used to create a “friend/foe” image. In the analyzed pieces of reporting, the enemies are depicted as degenerate and lumpen elements of society. “*Unfortunately, Donbas has never been short of drug addicts. Most of them are now supporting the enemy*” (2015, p.280). According to the authors, this “status” dictates the separatists’ behavior.

A “friend” is somebody who not only takes part in certain activities along with the possessor, but is also linked by a common task, shares their views, has the same target, is a like-minded person, a supporter, a companion, an ally, a team-mate, a brother. These are the lexical units used to identify a friend: *a sworn brother, a countryman, a friend, a bratishka* [little brother/bro]. For example, “*After Petrivtsi, the sworn brothers sent me to Slovakia for medical treatment, and when I returned, me and Diukha, a countryman of mine, decided to join the volunteer troops. A company commander V. wanted to get the car, so he took his friend Gruzyn*” [a Georgian] (2015, p. 163). The semantic nucleus of the lexical units used to identify a “friend” in the analyzed texts is automatically accompanied by positive information. Adjectives such as *honest, aspiring, noble*, which act as epithets and carry a positive evaluation in their semantics, contribute to an additional character reference: “*He’s the most outstanding person of the last decade. He is more than just a human to me [...] He’s so close to us, he is an equal, and won’t act as a generalissimo. A true commander. Biletskyi is like*

¹⁹ H. Âvors’ka, *Mova vijny âk skladova konfliktu (slâchy transformacii ukrains’koho medi-jnoho diskursu)* [v]: *Stratehii transformacii i prevencii prikordonnich konfliktiv v Ukraïni. Zbir-ka analityčnych materialiv*, Lviv 2015, s. 382.

a regiment's father. Honest, aspiring, noble" (2015, p. 126). However, there were cases when brothers, friends, and relatives found themselves on different sides of the war and that is when they became "foes". One of the characters recollects: "I had a brother on the other side. [He] used to go to those separatists' meetings. After one of the beatings on the square, he said I should be happy I was alive. And I said, I no longer had a brother" (2016, p. 30). This is when family relations undergo transformations that are built on the kinship of spirit and not blood. The attributes referring to the dichotomy "friend or foe" are manifested through the antonyms accordingly *light [bright]-dark, clean-dirty*. For example, "He stayed in Urzuf for a few more days watching on the Internet the videos and pictures of a freed Kramatorsk, which was washing off the dirt of the occupation in the summer rain. On the bright day of July 15th, 2014 [I] got on a bus to Berdiansk-Kramatorsk" (2016, p. 17). Moreover, the universal nature of relations in the ambivalent pair "friend or foe" is expressed through a tight connection with such antagonistic notions as good/evil, power/freedom, enemy/hero, allegiance/betrayal, honor/corruption, etc.²⁰

In most of the analyzed examples of literary reportage, the line between "friend" and "foe" is clearly marked via a string of negative descriptions of "foes" or "not our" [people], and positive images of the Ukrainian soldiers. However, in Mykyta Mai's "Donetsk Shadows" the line between "friends" and "foes" is blurred. The journalist does not deny the fact that there are violent people fighting on the side of the so-called DNR/LNR, who at times cannot control themselves and act unpredictably: "The scariest thing was that you couldn't negotiate with such people because they heard nothing" (2016, p. 2016). Interestingly, such characters primarily use rude and obscene language. In contrast, there is another character introduced by the author, a supporter of the DNR/LNR, who apologizes for the behavior of his "boys" and acts rather politely. The author resorts to humanizing the enemy yet again when describing another "rebel" named Abdula: "After meeting Abdula things suddenly became much more cheerful and quiet. Originally from Afghanistan, he was a rather polite, intelligent and interesting person who often helped people like us" (2016, pp. 231-232). Mykyta Mai is

²⁰ H. Nasmničuk, *Svij-čuzij v romani "Čornij voron" V. Šklâra* [v]: "Filolohični nauki", vip. 14-15, 2015, s. 45.

originally from Donetsk region and it is assumed this fact gave root to his ambivalence towards members of the so-called DNR – the author does not divide the fighting parties into good or bad, black or white.

Obviously, in their daily lives, residents of Donbas speak Russian, which has been put in the text through a phonetical approach, i.e. Russian words, or rather, the way they are pronounced, are spelled using Ukrainian letters. This approach is also used to demonstrate that whoever is speaking is a stranger, and their opinion is different from the author of the materials. This is colorfully illustrated in an excerpt from Marta Barnych’s text “The Happy Must Stay at Home”. *“In the Soviet Union, Ukraine used to be the richest and the finest [...] It’s all because of zapadentsi [people from the western parts of Ukraine], they are to blame for all of this, [I] hate them... Why is Parashenka [the way a surname Poroshenko would be pronounced in the Russian language] killing people?”* (2015, p. 270) It is worth mentioning that it is only the pro-Russian people, those reminiscing about the Soviet past, who speak Russian in the analyzed pieces of literary reportage. All the rest – those patriotically-minded residents of the Donetsk region – are Ukrainian speakers.

The correlation between the Russian and Ukrainian languages is addressed in the report by Mariia Pedorenko “New Life by Old Rules”, which describes life in Crimean villages after the annexation. The author’s text is written in Ukrainian, whereas the characters’ direct speech is in Russian conforming to the current spelling rules. In this case, it is impossible to draw a line between “friends” and “foes” based solely on the language distinction. Despite the fact that most soldiers who take part in the military actions in Donbas speak Ukrainian,²¹ here is a high proportion of those who use Russian. This factor makes it impossible to draw a “friends/foes” line based on the language of communication. However, ideological differences are of a more significant importance in these instances. Alla Pushkarchuk, author of the report “Turn Right”, leaves the phrases by her Russian speaking “sworn brothers” unchanged, although she herself speaks Ukrainian and does not switch to Russian when addressing them.

²¹ For details see *Konsolidaciâ ukraïnskoho suspil’stva: šlâchi, vikliki, perspektivi. Informacijno-analityčni materiali do fachovoi diskusii* 16.12.2016. Kiïv, <http://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>, [19.11.2017].

This resulted in the bilingual dialogues in the text. Russian-speaking military men fought as well in the volunteer militia, and a contingent came precisely from the Donetsk region. The author even highlights a special “Donetsk charm” of their speech: “[He] spoke Russian with a Donetsk hue, flavoring his speech with the words like ‘korotche’ [to cut a long story short], ‘chista’ [really], ‘kankretna’ [truly], ‘vse diela’ [not a big deal] and ‘vashce’ [in general] (2015, p. 115).

To summarize, in the analyzed anthologies we come across examples of literary reportage penned by members of the military actions as well as civilians or military correspondents. With regard to this fact, different variations of the ‘friends/foes’ opposition emerged. For the military men, the fighters of the adversary units, the so-called DNR and LNR, are their enemies; for the civilians, their enemies are military units on either side; for the right-winged – the left-winged, for the nationalists – the liberals, etc. As it constitutes a way for a writer to share their outlook, the dichotomy between “friend or foe” may become a leading tool in resolving the problem of an individual and national identity. Division into friends and enemies is carried out not according to language or ethnical-national principle, or even blood relations, but rather through the criteria of ideological kinship, mutual views, and a social position.

Conclusion

The dichotomy of “self” and “other” is an integral part of any ethnic community, which allows outlining its ethical and moral boundaries. Moreover, this universal cognitive opposition is considered a key factor that determines the structure and mentality of a particular group. The line between “us” and “them” becomes more perceptible in times of extreme conflicts or wars. Whereas different types of texts – fiction and non-fiction literature about the ongoing Russian-Ukrainian war in the Donbas region – have been chosen for analysis, the peculiarities of the representations of “ours” and “yours”, “friends” and “enemies” in both kinds of texts have been expanded upon. In Serhiy Zhadan’s novel *Internat* (2017) the war is shown from the civilians’ perspective. That is why the main opposition seems to be between civilian inhabitants of the region and the soldiers,

but not between the Armed Forces of Ukraine and the Russian army or pro-Russian separatists. In contrast to Zhadan’s depiction of the conflict, the collective volumes of non-fiction reportages – *Veni, vidi, scripsi: the history LIVE* (2015) and *Veni, vidi, scripsi: War. Life defacto* (2016) described the war through the lens of militants and journalists. According to these reports, the Russian troops and the illegal armed groups of the so-called DNR and LNR are considered to be on the other side of the barricades. Furthermore, collaborators of the illegal groups as well as the residents of Donbas who live in the temporarily occupied territories are also referred to as enemies. While in Zhadan’s novel there are no clear-cut definitions of the war parties, the border between “friends” and “foes” is specifically marked in most of the aforementioned anthologies. There are negative descriptions of the “enemies” and “them” and positive images of “friends”, namely the Ukrainian militaries. In both the selected fiction and non-fiction literature, “friends” and “foes”, “we” and “they” are divided rather by ideological differences than by language issues or blood relation. For instance, in the series of literary reportages, the bilingual Russian-Ukrainian dialogues between soldiers on the same side of the barricades are depicted. Moreover, there are pro-Ukrainian residents of Crimea, who exclusively speak Russian. On the other hand, the phrases of pro-Russian locals and separatists have been expressed in the text through a phonetical approach that depicts the speaker as a stranger and “other”. Since the protagonist in Zhadan’s *Internat* is a linguist by profession, he thinks in linguistic terms. Moreover, the author also makes meta-linguistic comments concerning Russian as well as Ukrainian speakers. In this novel, linguistic details serve as the markers of identity. Whereas the Ukrainian speakers could be perceived as the “other” by the separatists and Russian troops, they occasionally have to disguise their identity and switch to Russian.

Thus, it is important to highlight that the ongoing Russian-Ukrainian war has significantly influenced Ukrainian literature, both in fiction and non-fiction, and triggered a search for new topics and forms of expression. The discursive strategies and linguistic realizations analyzed in this article were chosen by the authors and provided them with an opportunity to describe the images of “self” and “other” in the clear distinction between “friends” and “enemies”.

Bibliography

- Anderson D., *When War Becomes Personal*, http://wlaajournal.com/wlaarchive/20_1-2/Anderson.pdf, [27.12.2018].
- Brewer M., *Ingroup identification and intergroup conflict: When does ingroup love become outgroup hate* [in:] *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction*, ed. by R. Ashmore, L. Jussim, D. Wilder, Oxford 2001, p. 17-41.
- Dijk T., van. *Critical Discourse Studies: A Sociocognitive Approach* [in:] *Methods of Critical Discourse Studies*, ed. by R. Wodak and M. Meyer, London 2016, p. 73-74.
- Eriksen T., *Ethnic Identity, National Identity, and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences* [in:] *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction*, ed. by R. Ashmore, L. Jussim, D. Wilder, Oxford 2001, p. 42-68.
- Yuval-Davis N., *Theorizing identity: beyond the 'us' and 'them' dichotomy* [in:] „Patterns of Prejudice”, Vol. 44, No. 3, p. 261-280.
- Almanach „Veni. Vidi. Scripsi. Vijnâ. Žyttâ de facto”, <https://litcentr.in.ua/news/2016-11-19-5119>, [10.12.2018].
- Âvors'ka H., *Mova jak skladnik konfliktu* [v]: *Media Studies: Mez'dyscyplinarnie issledovaniâ media. Materiali naučno-praktičeskoj konferencii 16 maâ 2016 hoda*, Charkiv 2016, s. 103-108.
- Âvors'ka H., *Mova vinyj âk skladova konfliktu (šlâchy transformacii ukrains'koho medijnoho diskursu)* [v]: *Stratehii transformacii i prevencii prikordonnich konfliktiv v Ukraïni. Zbirka analityčnych materialiv*, Lviv 2015, s. 366-398.
- Koval'ov D., *Otočene ditinstvo: recenzia na „Ĭternat” Sergiâ Žadana*, <http://timeua.info/post/kultura/otochene-ditinstvo-recenz-ya-na--nternat-serg-ya-zhadana-08748.html>, [30.08.2017].
- Kuriško D., *Žadan pro „Ĭternat”: privodâči vijnû u dim, ti rizikueš vtratiti bagato*, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42185504>, [06.12.2017].
- Konsolidaciâ ukrainskoho suspil'stva: šlâchi, vikliki, perspektivi. Informacijno-analitični materialy do fachovoi diskusii 16.12.2016*. Kiïv, <http://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>, [19.11.2017].
- Nasmmičuk H., *Svij-čužij v romani „Čornij voron” V. Šklâra* [v]: „Filolohični nauki”, vip. 14-15, 2015, s. 43-48.
- Saba A., *Šo vdalosâ i ne vdalosâ Žadanu v „Ĭternati”?*, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-41982889>, [14.11.2017].
- Selivanova E., *Possesivnost': verbalizaciâ i kohnicia* [v]: „Movoznavčij visnik. Zbirnik naukovich prac”, vip. 14-15, 2012, s. 264-271.
- Veni, Vidi. Scripsi. Istoriiâ naživo*, Kiïv 2015.
- Veni, Vidi. Scripsi. Vijnâ. Žyttâ de facto*, Kiïv 2016.
- Žadan S., *Ĭternat*, Černivci 2017.

“Us” versus “Them”: the Image of Self and Other in Ukrainian Fiction and Non-fiction Literature about the Ongoing Russian-Ukrainian War

Summary

The article is devoted to the depiction of the “self” and “other” images in fiction and non-fiction literature about the ongoing Russian-Ukrainian war. The sources chosen for the study consist of coverages by Ukrainian journalists and the novel “Internat” by Serhiy Zhadan. The focus has been placed on the analysis of the discursive strategies and linguistic realizations the authors had chosen to draw a line between “us” and “them”. In both types of texts, “friends” and “enemies” are not divided by blood relations or language issues, but by ideological differences. Therefore, the article introduces a discussion about the portrayal of “self” and “other” as a dichotomy in different types of texts. In our future research, we intend to concentrate on the comparison of the aforementioned dichotomy in other discourses and genres (films, social media texts, news, interviews, and legislative texts). The comparison of these depictions in different cultures and historical era could also be fruitful for further investigations.

Key words: dichotomy “self” and “other”, fiction and non-fiction literature, war, conflict, militaries, civilians, contemporary Ukrainian literature.

Liudmyla Pidkuimukha – PhD, senior lecturer, Ukrainian language department, Faculty of humanities, National University of Kyiv-Mohyla Academy, liudmyla.pidkuimukha@gmail.com
ORCIDID: 0000-0003-2017-1213

Nadiya Trach – PhD, postdoctoral researcher, Institute for Slavic Studies, Justus-Liebig University Giessen, Nadiya.Trach@slavistik.uni-giessen.de
ORCIDID: 0000-0002-2077-7605

Розділ IV

**Мовна практика представників
різних соціогруп**

Запозичення чужослів у терміносистемах як закономірний процес розвитку мов (на матеріалі фінансово-економічної термінології)

Сучасні українські терміносистеми переживають своєрідний номінаційний бум, який зводиться до запозичень не окремих іншомовних термінів, а цілих блоків нових понять, що презентують сучасний етап розвитку певної наукової галузі. Вивчення тенденцій цього розвитку дозволить не тільки критично оцінити запозичені лексеми, але й залишити саме ті, що відповідають нормам сучасної української літературної мови.

Мета статті – схарактеризувати чужомовні запозичення у фінансово-економічній термінології, а завдання: 1) подати стан дослідження питання; 2) з'ясувати зовнішньомовні та внутрішньомовні причини запозичень; 3) розкрити шляхи запозичень та етапи адаптації таких слів-термінів в українській мові; 4) показати співвідношення питомих і запозичених назв у фінансово-економічній терміносистемі української мови. Домінують методи спостереження, зіставлення та опису. Джерельною базою для аналізу стали довідники: Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., „Фінансово-економічний словник” (Львів, 2005), Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С., „Фінансовий словник” (Київ, 2000). За об'єкт аналізу служать фінансово-економічні терміни з цих джерел.

Стан дослідження економічної термінології

Використання в різних мовах тих самих слів на позначення наукових понять є звичним явищем у світовій практиці, оскільки полегшує співпрацю вчених різних країн, пришвидшує обіг інформації.

У сучасних терміносистемах співіснують національний та інтернаціональний складники. Перший дбає про самобутність наукової лексики, збереження її народного характеру, а другий єднає її з міжнародними стандартами, забезпечує контакти з іншими мовами. Але повноцінний розвиток тієї чи іншої терміносистеми, як і наукової мови загалом, можливий лише за умови збереження рівноваги цих складників. Недотримання балансу може зашкодити усталенню термінології, порушити її органічність, зрештою, загальмувати розвиток наукового стилю. Лінгвісти не можуть бути осторонь як від входження нових термінів, так і від активного впливу на цей процес. Також відомо, що терміни, створені без урахування лінгвістичного чинника, є недосконалыми. Проте такі терміни часто вкорінюються з різних причин в терміносистеми, насамперед через мовну звичку, традиції. Без аналізу словникового складу і семантичних змін в термінології неможливо вивчити закономірності розвитку мови загалом.

Основний корпус сучасної української термінології швидко реагує на зміни, що відбуваються поза її межами, і поповнюється новими термінами. Свої міркування проілюструю на конкретній системі назв – фінансово-економічних термінах.

Про запозичення в економічній галузі писали: А. Зеніна¹, Н. Коваленко², А. Олійник³, Т. Рудакова⁴, Г. Чорновал⁵ та ін. Зокрема Анатолій Олійник звернув увагу на роль запозичень-англізмів у розвитку української мікроекономічної термінології. На його думку, таку кількість англізмів зумовлює поява нового поняття з готовою англійською назвою та відсутність вдалої автохтонної номінації.

¹ А. Zenina, *Adaptaciâ anglizmiv u terminologii ukrains'koï bankivs'koï справи*: avtoref. dis.....kand. filol. nauk, Donec'k 2014.

² N. Kovalenko, *Strukturno-semantični osoblivosti terminologii marketingu nimec'koï ta ukrains'koï mov*: avtoref. dis.....kand. filol. nauk, Donec'k 2013.

³ А. Olijnik, *Rol' zapozichen'-anglicizmiv u rozvitku sučasnoï ukrains'koï mikroekonomičnoï terminologii*: dis.....kand. filol. nauk, Kiïv 2010.

⁴ Т. Rudakova, *Funkcionuvannâ social'no-ekonomičnoï leksiki angломovного pohodžennâ v ukrains'kih zasobah masovoï informacii kincâ XX – počatku XXI st.*: avtoref. dis.....kand. filol. nauk, Lugans'k 2009.

⁵ G. Čornovol, *Novitnâ ekonomična terminologiâ ta її stilistične vživannâ v sučasnij ukrains'kij movi (na materialih periodičnih vidan')*: dis.....kand. filol. nauk, Kiïv 2004.

Дослідник виявив ступінь інтернаціоналізації термінологічних одиниць на прикладі ізоглос української, англійської та німецької мов, приділив значну увагу питанню уніфікації та унормування економічної термінології.

Водночас спостерігаємо й тенденцію до надмірного захоплення запозиченнями англійського походження у фінансово-економічній термінології, невиправдане використання іншомовних лексем за умови функціонування в мові автохтонних відповідників із тим самим значенням. Тож фахова оцінка щодо доцільності засвоєння англійзмів у фінансово-економічній терміносистемі української мови є на часі. Цю тему підхопила Анастасія Зеніна і проаналізувала адаптацію англійзмів у термінології банківської справи.

Зовнішньомовні та внутрішньомовні причини запозичень у фінансово-економічній термінології

Фінансово-економічна сфера – одна з найважливіших сфер існування держави, яка охоплює фінанси, грошовий обіг і кредит. Система одиниць почала інтенсивно розвиватися на початку 90-х років. Терміни здебільшого перекладали або й просто калькували з англійської чи російської мов. Тому в економічну й фінансову сфери влилося чимало англо-американських слів-термінів, котрі поки що не мають національних відповідників, оскільки поняття, які вони позначають, були відсутні в соціалістичній економіці, напр.: *аудит, арт-дилер, бізнес, блю-чипс, брейк, брокер, букмекер, геп, кеш, кліринг, маркетинг, менеджмент, оверсолд, онколь, скейт, тендер, франчайзинг, фритредер, ф'ючерс, чартер* тощо. Економічна та фінансова сфери сучасної України переживають часи великих змін та удосконалення. Змінюються економічні відносини, з'являються нові види господарювання та підприємницької діяльності. За останні роки виникло чимало нових понять, а з ними і термінів на їх позначення. Процес запозичення іншомовної лексики відбувається досить активно і має масовий характер. Це пов'язано із розвитком сучасних інноваційних технологій, за якого найновіші досягнення економічної думки окремих держав переносяться в інші національні регіони.

Серед найважливіших причин запозичень науковці визначають: потребу в найменуванні нового об'єкта; потребу в розмежуванні змістовно близьких, проте нетотожних понять; потребу в спеціалізації поняття в тій чи тій сфері; наявність у мові, яка запозичує, сформованих терміносистем, що мають традиційні джерела запозичення термінів; соціально-психологічні причини – сприйняття іншомовного слова як більш престижного.

Серед усього масиву запозичень у фінансово-економічній термінології умовно можна виділити три групи.

До першої належить лексика, давно засвоєна українською мовою, пристосована до її фонетичних і граматичних законів, напр.: *аванс, акціонер, акція, банк, біржа, бюджет, валюта, вексель, дебет, девальвація, депозит, інвестиція, іпотека, кредит, рантьє, сальдо*.

Друга група представлена термінами, які з'явилися порівняно недавно (за останні 20 років), напр.: *промоушн, бренд, маклер, гудвіл і гудвіл, ноу-хау і ноу-гау, транзакція і транзація, офшор і офф-шор* (варіантність деяких із наведених прикладів свідчить про їхню неусталеність).

До третьої групи відносимо „майбутні” запозичення. Це сучасні бізнесові реалії, які вже стабільно зайняли своє місце в англійському та американському діловому лексиконі, але досі не знайшли відображення в англо-українських словниках, напр.: *glass ceiling* – буквально „скляна стеля”, а саме: невидима межа в службовій ієрархії, неподоланна для певних категорій працівників (жінок та представників певних етнічних груп); *petty cash* – невелика сума готівкою для дрібних офісних покупок; *status symbols* – матеріальні ознаки службового становища (власний кабінет, службовий автомобіль, іменний папір) тощо⁶.

Тенденція до англломовності, що простежується в останні десятиліття в усіх європейських мовах, спричинила той факт, що часто при виборі з-поміж синонімних форм терміна перевагу надають запозиченням з англійської як таким, що мають інтернаціональний характер (пор.: *сервіс-обслуговування, спонсор-меценат, бізнес-підприємництво* тощо).

⁶ L. Naumenko, *Problemi perekladu biznesovoi terminologii z anglijs'koï na ukraïns'ku movu* [v.] *Ukraiïns'ka terminologiâ i sučasnist'*: *Zb. nauk. prac'*, vip. IV, Kiïv 2001, s. 200-201.

Поряд з чинниками, що впливають на формування досліджуваної терміносистеми, відзначимо й *внутрішньомовні* причини запозичення іншомовних термінів, зокрема:

- заміна важкого терміна-словосполуки однослівним запозиченим терміном, наприклад: *термінатор-менеджер* – спеціаліст з питань звільнення працівників; *інжиніринг* – інженерно-консультативні послуги; *клінч* – ситуація, що зайшла в глухий кут;

- потреба в найменуванні нового поняття, явища, зазначеного у зарубіжній науковій літературі з менеджменту, але такого, який не випрацюваний в українській науковій мові, наприклад: *бенчмаркінг* (англ.) – методика управління, спрямована на поліпшення якості продукції та досягнення переваг у конкурентній боротьбі; *файолізм* (англ.) – сукупність принципів і правил організації й управління підприємствами. Українська мова не встигає запропонувати термін-синонім, який би ґрунтувався на національній основі.

Шляхи запозичень та етапи адаптації слів-термінів

Слід зазначити, що процес запозичень у цій сфері має давні традиції. Так, староукраїнська фінансово-економічна лексика збагачувалася за рахунок запозичень з польської, латинської або німецької мов через посередництво польської мови. Наприклад, поняття зі сфери обліку передавалися словами *рахунок* (пол. *rachunek*, нім. *rechnen*) та *лічба* (пол. *liczyc, liczba*), що виступають синонімами й відповідають сучасним термінам *облік*, *фінансовий звіт*.

Серед запозичених термінів є чимало французьких (*аванс, афера, афінаж, коносамент, промеса, реалізація, ретур, сеньйораж, фортфейтинг, форс-мажор, франшиза*), німецьких (*біржа, бухгалтер, вексель, гешефт, дамно, капітал, ордер, синдикат, такса, фрахт*), італійських (*авізо, альпарі, валюта, дижазіо, жиро, інкасація, інкасо, каса, квитанція, контрабанда, рекамбіо, ретрата*), голландських (*бодмеря*), іспанських (*карго*) і, звичайно, латинських (*акцесія, інвестор, ліцитатор, негоціант, пеня, пролонгація, ревізія, реприватизація, реституція, фонд*) та грецьких (*гістограма, олігополія*), що пов'язано з торговельними, економічними стосунками між різними державами,

Запозичені слова поступово адаптуються у мові і стають невід’ємною частиною її термінного фонду. Однак основна маса термінів – українські слова та словосполучення (*витрати державні, відомість допоміжна, гроші паперові, договір підряду, доходи, забудовник, завдаток, загальнодержавний податок, закон зростання потреб, запас надлишковий, заощадження, крива доходу, надприбуток, межа оподаткування* тощо). Наявні також гібридні терміни, тобто такі, що комбінують національні та запозичені слова (*аудиторський висновок, депозитарна діяльність, дивіденд майновий, емісія скарбнича, зведений бюджет, лімітоване замовлення*) тощо.

Часто англійська мова стає посередником запозичення понять, які виникли й отримали свої назви в інших мовах. Так, слово *брокер*, який українська запозичила з англійської зі значенням ‘посередник, маклер’ має старофранцузьке походження, де позначало торговця вином.

Серед запозичених лексем, що входять до складу сучасної фінансово-економічної термінології більшість зберігають ті чи інші фонетичні та граматичні ознаки іншомовності: невластиві українській мові сполучення приголосних (*наблікрилейшнз, білборд, франчайзинг*), сполучення голосних (*аукціон, промоушн, біхевіоризм*), невідмінюваність (*брутто, мобілі, набліситі*), нездатність до утворення дериватив (*гудвіл, ноу-хау*). У багатьох нових запозиченнях спостерігається неусталеність графічної та фонетичної форм (*мерчендайзінг – мерчандайзінг, семплінг – самплінг, дистриб’ютор – дистрибутор, лайтбокс – лайт-бокс, інвайронменталізм – енвайронменталізм, транзакція – транзакція*) тощо. За формальними ознаками такі лексеми не пройшли остаточно процесу адаптації і перебувають на початкових його етапах, проте вони вже закріпилися в українській мові як необхідні елементи нової лексико-семантичної системи. У процесі освоєння нові терміни зазнають фонетичних, морфологічних, семантичних змін. Наприклад, запозичені з німецької мови терміни: *штраф* у мові-джерелі має форму жіночого роду, українською мовою засвоєне у формі чоловічого роду; *циркуляр*, уживане у формі середнього роду, в українській – у формі чоловічого роду.

Про неповну адаптацію слів у нашій мові свідчить також неусталеність правописного характеру: *капт-рідер – картрідер* (зчитувач старт-карток); *ліз бек – ліз-бек* (форма міжнародного лізингу); *мар-*

кет-мейкер – *маркетмейкер* (фінансова установа, що здійснює котирування курсів).

Більшість дослідників традиційно виділяють три типи адаптації: фонетичну та морфологічну, семантичну. Існують усталені способи введення іншомовних слів у національну термінологію, а саме:

– транслітерування, тобто передача літер іншомовного слова за допомогою літер алфавіту мови перекладу; наприклад: *brand* (*бренд*), *grant* (*грант*), *multimedia* (*мультимедія*), *overdraft* (*овердрафт*) тощо;

– пряме запозичення, яке, як правило, використовують у симбіозі з українською лексемою, з вказівкою на рід або вид, наприклад, *РК-відділ*, *VIP-місця*. У переважній більшості сучасні запозичення англійського походження відповідають вимогам, що висувають до слів-термінів: бути максимально точними та лаконічними.

Запозичання часто відбувається саме задля економії мовних засобів порівняно з питомими чи калькованими описовими виразами. Наприклад: *бренд* (розрекламована торгова марка певного товару), *пертурбації* (несподівана зміна звичайного стану), *грант* (грошова допомога на навчання чи наукове дослідження), *фундація* (пожертвування коштів на заснування чого-небудь), *офшор* (території, які забезпечують пільговий фінансовий режим із закордонними партнерами) тощо.

Калькування – засіб перекладу лексичної одиниці шляхом заміни її частин (морфем або слів) лексичними відповідниками у мові перекладу. Наприклад, *service center* – *сервісний центр*, *discount card* – *дисконтна картка*, *dumping prices* – *демпінгові ціни*, *marketing analysis* – *маркетинговий аналіз*.

Співвідношення питомих і запозичених назв

Значна кількість запозичень потребує належної оцінки, пристосування іншомовних елементів до структури української мови, бо перенасиченість запозиченими термінами порушує баланс в системі мови й вона втрачає можливість бути універсальним засобом наукового спілкування. Критерій доцільності використання запозичених терміноодиниць ґрунтується на тому, чи термін вписується в лекси-

ко-граматичну систему мови й чи не створено в ній синонімічного відповідника.

Іноді прийняття чи неприйняття конкретного термінологічного запозичення прямо зумовлене оцінкою, яку дають носії мови відповідному поняттю чи явищу. Наприклад, англомовні терміни *бізнес* та *бізнесмен* довгий час сприймалися носіями української мови як слова з негативним забарвленням, і це певною мірою впливало на ставлення до них на сучасному етапі розвитку мови. За останні роки слово *бізнес* позбулося негативних нашарувань і утвердилося в термінологічній сфері зі значенням – „*підприємницька, комерційна чи будь-яка інша діяльність, що не суперечить закону, спрямована на отримання прибутку*”⁷ – й активно використовується як елемент для продукування інших термінів: *бізнес-одиноця*, *бізнес-план*, *бізнес-портфель*, *бізнес-інкубатор*, *бізнес-партнер*, *бізнес-етика*, *малий бізнес*, *середній бізнес*. Тобто створюється відповідний блок з цією науковою лексемою.

Важливе місце відводиться й потребі розмежування наукової галузі економіки або їхньої спеціалізації. Зокрема, на позначення поняття „*договірне тимчасове платне володіння і користування землею, підприємством, основними виробничими фондами, іншим майном на договірних засадах*” в українській мові здавна існує термін *оренда*, запозичений з латинської мови. Із розвитком економічних відносин виникла потреба в конкретизації названого поняття, що спонукало до залучення нових терміноодиниць: *лізинг* – довгострокова оренда основних засобів виробництва, за якої право власності зберігається орендодавцем на той товар, що виробляє орендатор⁸; *рейтинг* – короткострокова (до одного року) оренда машин і обладнання без права їх наступного привласнення орендарем⁹; *хайринг* – середньострокова оренда машин і обладнання без передачі права власності на товар орендареві¹⁰. На основі цього спостерігаємо формування родо-видової групи з гіперонімом *оренда*. Зазначені англомовні терміни таким

⁷ G. Voznůk, A. Zagorodnij, *Finansovo-ekonomičnij slovník*, L'viv 2005, s. 56.

⁸ *Ibidem*, s. 26.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

чином конкретизують різновиди *оренди*: а) за терміном, на який укладається угода; б) за наявністю / відсутністю права передачі орендової власності орендареві.

На сучасному етапі розвитку суспільства відбувається проникнення термінів інших галузей у фінансово-економічну термінологію. Спостерігаємо розширення значення термінів, які стають міжгалузевими, а згодом загальнонауковими: *аутсайдер*, *авізо*, *акцепт*, *корнер*, *тендер*, *трансфер*, *форвард*, *франшиза* тощо. Оскільки усі фінансові розрахунки комп'ютеризовано, відповідно у фінансово-економічну термінологію проникають також і технічні терміни: *інтернет-банкінг*, *картридж*, *модем*, *факс*, *файл*, *провайдер* та інші, які тісно пов'язані зі сферою фінансів. Галузь економічних наук використовує не тільки економічні терміни, але і терміни інших наукових галузей.

Із зазначеного вище доходимо **висновку** про те, що з інтенсивним розвитком суспільства, економіки, новітніх інформаційних технологій фінансова-економічна термінологія перебуває в стані постійного розвитку й зазнає семантичних змін і, з огляду на це, вимагає у перспективі систематичного і всебічного опрацювання.

Чітким напрямом поповнення сучасних терміносистем новими одиницями є надмірне використання іншомовних (переважно англо-мовних) термінів за наявності встановлених у мові у мові національних відповідників. Кількість таких впроваджень зростає, хоча зрозуміло, що надмірне захоплення іншомовними термінами – це шлях до втрати національної самобутності української мови.

Література

- Čornovol G., *Novitná ekonomična terminologija ta ii stilistične vživannâ v sučasnij ukraïns'kij movi (na materialih periodičnih vidan'j)*: dis. ... kand. filol. nauk, Kiïv 2004.
- Kovalenko N., *Strukturno-semantični osoblivosti terminologiji marketingu nimec'koï ta ukraïns'koï mov: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk, Donec'k* 2013.
- Naumenko L., *Problemi perekladu biznesovoï terminologiji z anglijs'koï na ukraïns'ku movu [v:] Ukraïns'ka terminologija i sučasnist'*: zb. nauk. prac', vip. IV, Kiïv 2001, s. 200-201.

- Olijnik A., *Rol' zapozičen'-anglicizmiv u rozvitku sučasnoi ukrains'koï mikroekonomičnoi terminologii*: dis. ... kand. filol. nauk, Kiïv 2010.
- Rudakova T., *Funkcionuvannâ social'no-ekonomičnoi leksiki angломovного pohodžennâ v ukrains'kih zasobah masovoï informacii kincâ XX – počatku XXI st.*: avto-ref. dis. ... kand. filol. nauk, Lugans'k 2009.
- Zenina A., *Adaptaciâ anglizmiv u terminologii ukrains'koï bankivs'koï spravi*: avto-ref. dis. ... kand. filol. nauk, Donec'k, 2014.

Джерела

- Voznûk G., Zagorodnij A., *Finansovo-ekonomičnij slovník*, L'viv 2005.
- Zagorodnij A., Voznûk G., Smovženko T., *Finansovij slovník*, Kiïv 2000.

Резюме

У статті проаналізовано явище чужомовних запозичень в українських терміносистемах (на матеріалі фінансово-економічної терміносистеми). Вказано, що ця галузева термінологія має чимало французьких, німецьких, голландських, італійських, латинських та грецьких слів. Але найбільшу частку посідають сьогодні терміни англо-американського походження, що зумовлено низкою як низкою зовнішньомовних, так і внутрішньомовних причин. Такі слова сьогодні відіграють роль інтернаціоналізмів, бо співіснують у багатьох європейських мовах. Відзначено різні способи адаптації таких запозичень, ставлення до них мовців. Чимало фінансово-економічних термінів стають міжгалузевими, також чимало слів інших фахових сфер стають термінами економічної галузі. Однак слід пам'ятати, що надмірне уживання запозичених термінів порушує баланс і призводить до втрати національної самобутності.

Ключові слова: чужомовні слова, запозичення, фінансово-економічна термінологія, українська мова.

Words of foreign origin in term systems as a regular process of language development (based on economic and financial terminology)

Summary

The article analyses the phenomenon of foreign-language borrowings in Ukrainian term systems (based on the material of the financial and economic term system). It is indicated that the domain terminology has many French, German, Dutch, Italian, Latin and Greek words but the largest portion today is made up by terms of Anglo-American origin due to a number of internal and external language reasons. Such words today play the role of internationalisms, coexisting in many European languages. Various ways to adapt such borrowings and language speakers' attitude towards them are noted. Numerous financial economic terms have become interdomain, while the terms from other spheres have become economic terms. On the other hand, we should not forget that the unreasonable use of borrowed terms tilts the balance and results in the loss of national identity.

Key words: foreign words, borrowing, financial-economic terminology, Ukrainian language.

Кочан Ірина – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, kim1950@i.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5709-2933>

Стратегії запозичень медичних термінів в українській і польській мовах (на прикладі назв органів і частин органів жіночої репродуктивної системи)

В українському мовознавстві вже є результати досліджень окремих галузей медичної термінології, зокрема загальномедичної¹, кардіологічної², судово-медичної³, клінічної⁴, радіологічної⁵, акушерства і гінекології⁶, фармацевтичної⁷. Польські мовознавці аналізують медичну термінологію в синхронному та діяхронному зрізах⁸,

¹ О. Petrova, *Strukturno-semantična karakteristika medičnoj terminologij i narodnih najmenuvan' hvorob v ukraïns'kij movi*, Harkiv 1994.

² R. Stecùk, *Ukraïns'ka kardiologična terminologià (strukturno-semantična karakteristika)*: avtoref. dys.....kand. filol. nauk, Zaporiz'žà 1998.

³ T. Lepeha, *Leksiko-semantični ta slovotvirno-strukturni osoblivosti sudovo-medičnoj terminologii*, Dnipropetrovs'k 2000.

⁴ N. Misnik, *Formuvannà ukraïns'koj medičnoj kliničnoj terminologii*: avtoref. dys.....kand. filol. nauk, Kiïv 2002.

⁵ Ā. Kornejko, *Ukraïns'ka radiologična terminologià: istorià, problemi j perspektivi*, Harkiv 2011.

⁶ G. Morozova, *Ukraïns'ka terminologična mikrosistema akušerstva i ginekologii: strukturno-semantičnij i slovotvirnij aspekti*: avtoref. dys.....kand. filol. nauk, Simferopol' 2012.

⁷ R. Perhač, *Terminologià v instrukciàh do medičnih preparativ: lingvokognitivnij ta lingvokul'turnij aspekti (na materialì ukraïns'koj, pol's'koj, nimec'koj mov)*: avtoref. dys.....kand. filol. nauk, L'viv 2017.

⁸ F. Wysocka, *Polska terminologia lekarska do roku 1838. Tom I. Anatomia. Proste prymarne nazwy motywowane*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980; Idem, *Polska terminologia lekarska do roku 1838. Tom II. Anatomia. Jednowyrazowe nazwy motywowane*, Kraków 1994; Idem, *Polska terminologia lekarska do roku 1838. Tom III. Anatomia. Nazwy dwuwyrazowe*, Kraków 2007; K. Musiołek-Choińska, *Polskie nazwy chorób. Studium z terminologii medycznej*, Wrocław 1986; T. Friedelówna, *Terminologia medyczna w toruńskim farmaceutycznym „Onomasticum” P. Guldeniusza i w „Przymiocie” W. Oczki [w:] „Polszczyzna Regionalna Pomorza (zbiór studiów)”*, t. 6, 1994, s. 29-35; M. Górnicz, *Współczesne nazwy chorób*

менше наукових праць присвячено окремим галузевим термінологіям⁹. Проте, якщо мова йде про контрастивний аналіз української та польської медичної термінології, то вичерпних праць на сьогодні бракує¹⁰.

У статті в рамках контрастивного підходу до термінів акушерства та гінекології проаналізуємо елементи латинського та грецького походження у системі одиниць на позначення жіночих репродуктивних органів та їх частин. Покроковими завданнями будуть такі: розкриття передумов аналізу проблеми, а також етимологічна та кількісна характеристика термінів для вияву стратегій запозичень.

За теоретичну базу аналізу послужили праці О. Бондара¹¹, М. Коцєргана¹², О. Микитюк¹³, О. Пономарева¹⁴, П. Селігея¹⁵ та ін. про сутнісні особливості запозичень, дослідження з українського термі-

zakaźnych w językach polskim i rosyjskim [w:] „Studia Rossica”, Warszawa 1998, s. 179-188; L. Jankowiak, *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza*, t. 1, 2, Warszawa 2006; L. Jankowiak, *Synonimia w polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku (na podstawie „Słownika terminologii lekarskiej polskiej” z 1881 roku*, Warszawa 2015; D. Gonigroszek, *Polska terminologia medyczna – spojrzenie diachroniczne* [w:] *Bogactwo językowe i kulturowe Europy w oczach Polaków i cudzoziemców*, pod red. R. Maćkowiak, E. Wojtczak, t. 4, Łódź 2017, s. 185-192.

⁹ K. Musiołek-Choiński, *Polskie nazwy chorób : studium z terminologii medycznej*, Wrocław 1986; J. Reymond, *Powstanie i rozwój polskiej terminologii anatomicznej : analiza polskojęzycznych podręczników i słowników anatomicznych*, Radom 2009; A. Suchodolska, *Międzynarodowe słownictwo kardiologiczne i kardiochirurgiczne (na przykładzie języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego (terminologia – profesjonalizmy – słownictwo środowiskowe))*, Warszawa 2015.

¹⁰ Деякі напрацювання викладено у: М. Панчішін, *Osoblivosti vnutrišnoi formi medičnih terminiv u sučasnij ukraїns'kij i pol's'kij movah* [w:] Naukovij blog Nacional'nogo universitetu „Ostroz'ka akademiá”, <https://naub.ua.edu.ua/2014/osoblyvosti-vnutrishnoji-formy-medychnyh-terminiv-u-suchasnij-ukrajinskij-i-polskij-movah/>, [28.08.2018]; R. Perhač, *Op. cit.*, Lviv 2017.

¹¹ O. Bondar, Ū. Karpenko, M. Mikitin-Družinec, *Sučasna ukraїns'ka mova*, Kiiv 2006.

¹² M. Kočėrgan, *Vstup do movoznavstva*, Kiiv 2001, s. 234.

¹³ O. Mikitjuk, *Sučasna ukraїns'ka mova*, Lviv 2012.

¹⁴ O. Ponomariv, *Sučasna ukraїns'ka mova*, Kiiv 2005; O. Ponomariv, *Leksika grec'kogo pohodženná v ukraїns'kij movi*, Kiiv 2005.

¹⁵ P. Seligey, *Pitome i čuže v terminologii: garmoniá či konflikt?* [w:] „Visnik NAN Ukraїni”, nr 9, Kiiv 2007, s. 20-28; P. Seligey, *Purizm v terminologii: ukraїns'kij dosvid na evropejs'komu tli* [w:] „Movoznavstvo”, nr 1, Kiiv 2008, s. 49-66.

нознавства І. Кочан¹⁶, О. Романової¹⁷, С. Яреми¹⁸ та праці польських термінознавців, зокрема С. Гайди¹⁹, Ф. Гручі²⁰, М. Гурніча²¹, Б. Дуная²², Є. Люкшина і В. Змарзер²³, В. Новіцького²⁴ та ін.

Джерельною базою аналізу є лексичні одиниці в підручниках з акушерства і гінекології, медичних словниках та енциклопедіях (див. Список джерел). Відібрані як кодифіковані відповідники (з тлумачних енциклопедичних словників), так і ті, які зустрічаються у фахових виданнях: підручниках, навчальних посібниках та номенклатурах, але з різних причин не потрапили до словникових видань. Такий підхід до вибору терміноодиниць, на нашу думку, дозволить якомога повніше охопити номенклатуру назв органів репродуктивної системи обох терміносистем. Кількісний обсяг проаналізованого лексичного матеріалу складає 136 термінів української мови та 85 польських відповідників. Такі різні кількісні показники зумовлені наявністю дублетних пар в українській термінології, де на позначення одного поняття вживаються кілька термінів (питомих і запозичених).

Для аналізу термінів застосовано описовий та зіставний методи, а також елементи етимологічного та кількісного аналізу.

¹⁶ Ā. Kočan, *Terminologią: nacional'na Āi miŹnarodna?* [w:] „Visnik Nac. un-tu „Lvivs'ka politehnika”. Serią „Problemi ukraíns'koĀ terminologii”, nr 648, Lviv 2009, s. 3-9; Ā. Kočan, G. Macúk, T. Pan'ko, *Ukraińs'ke terminoznavstvo*, Lviv 1994.

¹⁷ O. Romanova, *Zapozičennā v ukraíns'kij terminologii Źvac'koĀ promislovosti* [w:] „MovoznacĀj visnik”, vip. 14-15, s. 75-83.

¹⁸ S. Ārema, *Na temi ukraíns'koĀ naukoĀi movi*, Lviv 2002.

¹⁹ S. Gajda, *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole 1990.

²⁰ F. Gruzca, *Terminologia – jej przedmiot, status i znaczenie* [w:] *Teoretyczne podstawy terminologii*, Wrocław 1991.

²¹ M. Górnicz, *ZapoŹyczenia, terminy miĹdzynarodowe i internacjonalizmy a priori* [w:] *JĹzyki specjalistyczne – zagadnienia dydaktyki i przekladu*, pod red P. Mameta, Katowice 2003, s. 29-34.

²² B. Dunaj, M. Mycawka, *O potrzebnych i niepotrzebnych zapoŹyczeniach z jĹzyka angielskiego* [w:] „Studia Linguistica”, XII, Kraków 2017, s. 67-80

²³ J. Lukszyn, W. Zmarzer, *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa 2006.

²⁴ W. Nowicki, *Podstawy terminologii*, Wrocław 1986.

Передумови вивчення проблеми

Лексика, пов'язана з назвами частин жіночого тіла, з'явилася ще у прадавні часи²⁵. Про це свідчить велика кількість найменувань у грецькій і латинській мовах. Розвиток акушерства в Україні, відповідно і розвиток медичної лексики, пов'язаної з цим фахом, розпочався ще в X столітті (часи Київської Русі). Як пишуть П. Жученко, В. Тарасюк: „Новий етап у розвитку родопомочі починається з часів появи на Русі письма. Дочка князя Мстислава Володимировича Євпраксія (1108–1172 р.) написала медичний трактат грецькою мовою „Аліма” (мазь). У ньому підсумовано всі знання того часу в галузі акушерства, узагальнено досвід бабок-повитух щодо ведення вагітності, пологів, післяпологового періоду, а також гігієни жінки, догляду за дитиною”²⁶. Це дає нам підстави припускати, що терміни на позначення органів репродуктивної системи жінки – одні з найстаріших. Упродовж історії вони змінювалися, замінювалися запозиченими, переформатовувалися на більш „вдалі”, з'являлися нові з появою медичних понять.

Г. Морозова стверджує, що 82,9% всіх термінів акушерства та гінекології – запозичені, і додає, що таке явище є доцільним у мові медицини, тому що „завдяки ним [греко-латинським елементам – прим. ав.] легко уникнути полісемії, оскільки більшість термінокомпонентів акушерства і гінекології однозначно виражають певні поняття”²⁷. Дані щодо кількості запозичень у польській термінології акушерства і гінекології – відсутні.

М. Кочерган розрізняє матеріальні запозичення і калькування. До матеріальних запозичень відносить ті, які входять у мову повністю, калькування передбачає поморфемний переклад іншомовного слова за допомогою наявних у мові питомих морфем. Мовознавець виділяє ще одну групу – напівкальки, коли лексема частково переймає питоми

²⁵ L. Smith, *The Kahun Gynaecological Papyrus: ancient Egyptian medicine* [in:] „BMJ Sexual & Reproductive Health”, nr 37, Cambridge 2011, p. 54-55.

²⁶ P. Žučenko, V. Tarasúk, *Akušerstvo*, Kiiv 1995, s. 5.

²⁷ G. Morozova, *Vnutrišná forma i vmotivovanist' terminiv akušerstva i ginekologii* [w:] „Doslidženná z leksikologii i gramatiki ukraïns'koï movi”, vip. 10, Dnipropropetrovs'k 2011, s. 184.

елементи, а решта структури залишається незмінною²⁸. Серед різновидів запозичень М. Кочерган виділяє семантичні і словотвірні, усні та писемні, прямі й опосередковані.

Етимологічний та кількісний аналіз запозиченої лексики в досліджуваній системі одиниць

Проаналізуємо запозичення в рамках сучасної когнітивної лінгвістики²⁹, беручи до уваги не тільки трансформації у слові (відбуваються на рівні мови), а й пізнавальні процеси носія мови, що супроводжують таку трансформацію. Інакше кажучи, мова-ціль запозичує не тільки і не стільки термін як мовний знак, але також як десигнат, тобто поняття, яке позначає термін. У когнітивному підході термін *borrowing* (запозичення) науковці замінюють на *contact-induced innovation* (мовна інновація, що викликана контактом), тобто появу в мові лексеми, зумовлену результатом мовних і культурних контактів³⁰. Для аналізу обох терміносистем застосуємо класифікацію, опрацьовану А. Віталіш³¹, що передбачає такі стратегії запозичень, як: імпорт (пол. *import*), аналогічну інновацію (пол. *innowacja analogiczna*), незалежну інновацію (пол. *innowacja niezależna, kreacja językowa*), напівкальки (пол. *hybryda*).

Імпорт лексем передбачає перенесення лексеми з мови-джерела в мову-ціль без зміни графічного і/або фонетичного запису або наслідування послідовності літер/звуків у слові (пор. формальне запозичення, фонетичне запозичення, *zapożyczenie leksykalne*)³². Одра-

²⁸ М. Коґерган, *Op. cit.*, s. 230.

²⁹ Більше тут: J. Grzegza, *Borrowing as a Word-Finding Process in Cognitive Historical Onomasiology* [in:] „Onomasiology Online”, nr 4, 2003, p. 22-42, <http://www1.ku-eichstaett.de/SLF/EngluVglSW/grzegza1032.pdf>, [11.04.2019]; E. Winter-Froemel, *Unpleasant, Unnecessary, Unintelligible? Cognitive and Communicative Criteria for Evaluating Borrowings and Alternative Strategies* [in:] *Anglicism in Europe. Linguistic Diversity in a Global Context*, ed. R. Fischer, H. Pułaczewska, Newcastle 2008, p. 16-41.

³⁰ A. Witalisz, *O rozbieżności terminologicznej w teorii zapożyczeń językowych* [w:] *Termin w językoznawstwie*, pod red. D. Brzozowskiej, W. Chłopickiego, Kraków 2012, s. 109.

³¹ *Ibidem*, s. 107-114.

³² Тут і далі за: A. Witalisz, *O rozbieżności...*, A. Witalisz, *Przewodnik...*

зу варто зазначити, що на позначення назв органів репродуктивної системи в українській мові такі запозичення (з огляду на алфавітну систему письма – кирилицю) передбачають лише фонетичне наслідування, наприклад, латинський/грецький термін – український термін: *clitoris* – клітор, *skobotень*, *сикель*, *хумен* – гімен, *дівоча перетинка*, *дівоча пліва*, *ânus* – анус, *відхідник*, *отвір анальний*, *прохід задній*, *vulva* – вульва, *соромітна ділянка*, *соромка*, *соромітня*, *symphysis* – лобковий симфіз, *лобкове з'єднання*, *folliculus* – фолікул, *primordialis* – примордіальний, *antralis* – антральний, *atreticus* – атретичний, *granulosae* – гранульозний, *vascularisatio, onis* – *vascularis* – васкуляризація, *oestrogena, orum* від грец. *oistros+genes* – естроген, *progesteronum* – прогестерон, *mesovarium* – мезоварій та ін. У польській мові стратегія імпорту застосовується рідше, наприклад, латинський/грецький термін – польський термін: *endocervix* – *endocervix*, *wewnętrzna część szyjki macicy*, *ectocervix* – *ectocervix*, *pochwowa część szyjki macicy*, *primordialis* – *primordialny*, *antralis* – *antralny*, *atreticus* – *atrezijny*, *vascularisatio, onis* – *vascularis* – *waskularyzacja*, *oestrogena, orum* (від грец. *oistros+genes*) – *estrogen*, *progesteronum* – *progesteron*, *ovocytus* – *ооцит* та ін.

В обох мовах формальні запозичення на позначення деяких термінів функціонують паралельно з питомими термінами.

Під аналогічною інновацією розуміємо словотвірне калькування, тобто перенесення слова/словосполучення з мови-джерела в мову-ціль шляхом дослівного перекладу його окремих елементів. Такий тип запозичень прослідковується в обох терміносистемах: *uterus* – *матка*, *corpus uteri* – *тіло матки*, *labia pudenda* – *соромітні губи*, *mons pubis* – *лобок*, *tubae uterinae* – *маткові труби*, *фалопієві труби*, *isthmus uteri* – *перешийок матки*, *cervix uteri* – *шийка матки*, *ovarium* – *яєчник*, *яйник*, *tunica serosa* – *серозна оболонка [матки – прим. авт.]*, *tunica albuginea* – *білкова оболонка*, *fornix vaginae* – *склепіння піхви*, *corpus luteum* – *жовте тіло*, *commisura labiorum anterior* – *передня спайка соромітних губ*, *передня злука соромітних губ*, *commisura labiorum posterior* – *задня спайка соромітних губ*, *задня злука соромітних губ*, *labia maiora pudendi* – *великі статеві губи*, *великі соромітні губи*, *labia pudenda minora* – *малі статеві губи*, *малі соромітні губи*, *glandulae vestibulares Bartholini* – *великі вестибулярні залози*, *великі присінкові*

залози, бартолінієві залози, великі залози присінка та ін., у польській мові: *uterus* – *macica*, *corpus uteri* – *trzon macicy*, *labia pudenda* – *wargi sromowe*, *mons pubis* – *wzgórek łonowy*, *isthmus uteri* – *cieśń macicy*, *cervix uteri* – *szyjka macicy*, *tunica serosa* – *blona surowicza*, *fornix vaginae* – *sklepienia pochwy*, *corpus luteum* – *ciałko żółte*, *commisura labiorum anterior* – *spoidło przednie warg*, *commissura labiorum posterior* – *spoidło tylne warg*, *labia maiora pudendi* – *wargi sromowe większe*, *labia pudenda minora* – *wargi sromowe mniejsze*, *glandulae vestibulares Bartholini* – *gruczoły przedstonkowe większe*, *gruczoł Bartoliniego* та ін.

Незалежна інновація (інновася незалежна, креася językowa) полягає в позначенні нових понять шляхом використання вже існуючих у мові слів. Така стратегія запозичень базується на асоціаціях мовця, а її результатом є поява нових термінів на позначення вже існуючих понять. Наприклад, латинський термін *hilum ovarii*, де *hilum* – лущиння, шкірка, луска³³, в українській мові функціонує, як *ворота яєчника*, у польській – *wnęka jajnika*. На позначення лат. *vagina*, гр. *κόλλος* (репродуктивний орган), в українській мові функціонує термін *піхва* як питомий термін і *вагіна* як запозичений відповідник. Відтак похідні слова утворені на базі питомої та запозиченої латинської і грецької основ, пор. *піхвовий* – *піхвовий мазок*, *піхвовий дисбактеріоз*, *піхвовий кесарів розтин*, *піхвове дзеркало*; вагінальний – *вагініт*, *бактерійний вагіноз*, *вагінальне дзеркало*, *вагінальний мазок*; *κόλλος* – *кольпоскоп*, *кольпоскопія*, *кольпотомія*, *гематокольпос*, *мукокольпос*, *кольпомікроскопія*. В українській медичній фаховій літературі деякі з них функціонують паралельно, наприклад, *піхвовий дисбактеріоз* / *бактерійний вагіноз*, *піхвове дзеркало* / *вагінальне дзеркало*, *піхвовий мазок* / *вагінальний мазок*. У польській терміносистемі зустрічаємо тільки питомий термін *pochwa*, відповідно питомі похідні: *pochwowy*, *rozmaz z pochwy*, *wziernik pochwowy*, *pochwa per rectum*, *sonda przezpochwowa*. Проте можемо прослідкувати наявність латинських і грецьких дериватів у термінах з інших семантичних полів: *sonda transwaginalna*, *waginoza bakteryjna*, *kolposkop*, *kolposkopia*, *obraz kolposkopowy*, *fluorokolposkopia*, *kolpotomia*.

³³ Elektoniczny Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce, <http://scriptores.pl/lexicon/pl/lemma/hilum>, [03.03.2019].

Аналогічно з похідними від терміна *ovarium* – яєчник, яєчниковий – яєчникова вагітність, гіпофізарно-яєчникові гормони, але оваріально-менструальний цикл, первинна оваріальна недостатність, оваріальні гормони, тубооваріальні запальні утворення, овоїдний, овоплазма. У польській мові похідні від лат. *ovarium* відсутні, наприклад: *jajnikowy* – *pecherzyk jajnikowy*, *cykl jajnikowy*, *ropień jajnikowo-jajowodowy*, *cięża jajnikowa*.

Дещо складніше з ідентифікацією терміна на позначення зовнішніх статевих органів жінки – *вульва* (лат. *vulva*), який у польській термінології функціонує як національний термін *srom*, в українській медичній літературі – як запозичення *вульва*. УЛАМЕС кодифікує інші лексеми на позначення цього поняття, зокрема, *soromitna ділянка*, *soromka*, *soromitnia*, проте в сучасній фаховій літературі вони не зустрічаються.

З поданих прикладів бачимо, що терміни в обох мовах нерідко функціонують і як питомі назви, і як терміни-кальки.

Окрему групу термінів становлять складені іменникові/прикметникові терміносполуки, які містять питомий і запозичений елементи, т.з. напівкальки (*hybrydy*). За Д. Батлером³⁴, А. Віталіш окреслює напівкальку як слово (термін), яке складається з двох елементів, один з них є питомим, а інший – запозиченим³⁵. У назвах органів репродуктивної системи ми виявили такі терміносполуки: *frenulum clitoridis* – *вуздечка клітора*, *glans clitoridis* – *голівка клітора*, *glandulae vestibulares Bartholini* – *великі вестибулярні залози*, *tunica serosa* – *серозна оболонка [матки – прим. авт.]*, *glandulae paraurethrales* – *парауретральні залози*, *folliculus ovaricus* – *фолікул яєчника*, *folliculus ovarii primordialis* – *фолікул яєчника примордіальний*, *folliculus ovaricus tertiaries* – *фолікул третинний*, *folliculus ovaricus matures* – *фолікул зрілий*, *фолікул домінантний*, *folliculus ovaricus primaries* – *фолікул первинний*, *folliculus ovaricus secundarius* – *фолікул вторинний* та ін.

У польських термінах на позначення репродуктивної системи жінки ми виокремили два терміни: *theca* – *blona tekalna*, *folliculus atreticus* – *pecherzyk atrezyjny*.

³⁴ D. Butler, *Hybrydy w nowym słownictwie polskim* [w:] „Poradnik Językowy”, nr 2, Warszawa 1990, s. 143-150.

³⁵ A. Witalisz, *O rozbieżności...*, s. 110.

Висновки

Здійснено етимологічний аналіз групи термінів на позначення органів і частин органів жіночої репродуктивної системи в українській і польській мовах. З-поміж 136 українських термінів було виявлено: 22 запозичені одиниці шляхом безпосереднього імпорту з латинської/грецької мови (зі збереженням фонетичного запису з огляду на алфавітну систему письма), 40 термінів-кальок, 2 приклади незалежної мовної інновації, 15 напівкальок, де одна частина складеного терміна є питомою, а інші – запозиченими.

У польській мові з-поміж 85 термінів функціонують: 9 запозичених одиниць шляхом безпосереднього імпорту з латинської/грецької мови, 26 термінів-кальок, 2 приклади незалежної мовної інновації, 2 гібридних терміни (напівкальки).

Частка запозичених термінів в українській і польській термінології становить відповідно 58% і 46%. Найбільш продуктивними стратегіями запозичення в українській номенклатурі є безпосередній імпорт з латинсько-грецького фонду (16% усіх запозичених термінів), а також калькування шляхом дослівного перекладу термінів (29,5%). У польській номенклатурі переважаючою стратегією є аналогічна інновація (калька) – терміни, запозичені цим шляхом становлять 30,5% усіх запозичень. В обох мовах найменш продуктивною стратегією запозичень виявилася незалежна мовна інновація, частка таких запозичень складає 1,5 % в українській і 2,5 % в польській мовах.

Не може бути не поміченим і той факт, що в українській термінології наявні декілька термінів на позначення одного поняття, часто один з них є запозичений, інший – питомий. У сучасній фаховій літературі такі термінологічні дублети функціонують паралельно, наявні вони також у словникових виданнях, де позначені як синонімічні. Цей феномен пов'язаний з прагненням наукових осередків, передусім, мовознавчих, до повернення питомої номенклатури, в т. ч. у медицину і є, на нашу думку, тимчасовим, до того часу як українська медична термінологія перейме питомі найменування та унормує галузеві номенклатури. Явище синонімії у сучасній термінології акушерства і гінекології, його вплив на практичний аспект використання термінології у фаховій мові, а також паралельний аналіз вищезгаданого явища

у відповідній польській термінології, без сумніву, створює перспективи для подальшого лінгвістичного дослідження.

Джерела

- Akušerstvo i ginekologiã u 2 h tomah*, za red. V. Zaporožana, M. Cegel's'kogo, N. Rožkov's'koï, Odesa 2005.
- Akušerstvo i ginekologiã u dvoh knigah*, za red. V. Grišenka, M. Šerbini, Kiïv 2011.
- Akušerstvo ta ginekologiã u 4 tomah*, za red. V. Zaporožana, Kiïv 2014.
- Etimologičnij slovník ukraïns'koï movi v 7 tomah*, za red. O. Meľničuka, Ī. Bilodida ta in., Kiïv 1982.
- Ginekologiã*, za red. B. Venckiv's'kogo, Kiïv 2012.
- Slovník ukraïns'koï movi, SUM-11, 1970-1980, <http://sum.in.ua/>, [28.08.2018].
- Ukraïns'ko-latins'ko-anglïjs'kij medičnij enciklopedičnij slovník v 4-oh tomah*, ukl. L. Petruh, Ī. Golovko, Kiïv 2012-2016.
- Velikij tľumačnij slovník sučasnoï ukraïns'koï movi, 2010-2018, <http://sum.in.ua/f/>, [28.08.2018].
- Žučenko P., Tarasúk V., *Akušerstvo*, Kiïv 1995.
- Elektroniczny Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce, <http://scriptores.pl/lexicon/pl/lemma/hilum>, [03.03.2019].
- Domowa Encyklopedia Zdrowia*, pod red. J. Fronczka, tłum. I. Kapica, M. Kowalewska i in., Warszawa 2006.
- Podręczny słownik medyczny angielsko-polski i polsko-angielski*, pod red. Prz. Słomskiego, P. Słomskiego, Warszawa 2016.
- Podręczny słownik medyczny łacińsko-polski i polsko-łaciński*, pod red. B. Dąbrowskiej, Warszawa 2016.
- Położnictwo i ginekologia*, t. 1-2, pod red. G. Bręborowicza, Warszawa 2013.
- Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/lista>, [28.08.2018].
- Słownik Języka Polskiego, <https://sjp.pwn.pl/>, [28.08.2018].
- Słownik medyczny polsko-rosyjski rosyjsko-polski*, pod red. A. Lemańskiej, D. Guta, B. Żukrowskiego, T. Kadingrob, Czernica 2014.
- Słownik terminów medycznych Mesh – Medical Subject Headings, <https://meshb.nlm.nih.gov/search>, [28.08.2018].
- Wielki Słownik Języka Polskiego, <http://wsjp.pl/>, [28.08.2018].

Література

- Ârema S., *Na temi ukraïns'koï naukovoï movi*, L'viv 2002.
- Bondar O., Karpenko Ū., Mikitin-Družinec' M., *Sučasna ukraïns'ka mova*, Kiïv 2006.
- Kočan Ĺ., *Terminologîâ: nacional'na či mižnarodna?* [v:] „Visnik Nac. un-tu „L'vivs'ka politehnika”. Serîâ „Problemi ukraïns'koï terminologîi”, nr 648, L'viv 2009, s. 3-9.
- Kočan Ĺ., Macúk G., Paňko T., *Ukraïns'ke terminoznavstvo*, L'viv 1994.
- Kočergan M., *Vstup do movoznavstva*, Kiïv 2001.
- Kornejko Ĺ., *Ukraïns'ka radiologîčna terminologîâ: istorîâ, problemi j perspektivi*, Harkîv 2011.
- Lepcha T., *Leksiko-semantični ta slovotvirno-strukturni osoblivosti sudovo-medičnoï terminologîi*, Dnîpropetrovs'k 2000.
- Mikitúk O., *Sučasna ukraïns'ka mova*, L'viv 2012.
- Misnik N., *Formuvannâ ukraïns'koï medičnoï kliničnoï terminologîi*: avtoref. dys.... kand. filol. nauk, Kiïv 2002.
- Morozova G., *Ukraïns'ka terminologîčna mikrosistema akušerstva i ginekologîi: strukturno-semantičnij i slovotvirnij aspekti*: avtoref. dys....kand. filol. nauk, Simferopol' 2012.
- Morozova G., *Vnutrišná forma i vmotivovanist' terminiv akušerstva i ginekologîi* [v:] „Doslidžennâ z leksikologîi i gramatiki ukraïns'koï movi”, vip.10, Dnîpropetrovs'k 2011, s. 183-188.
- Pančîšin M., *Osoblivosti vnutrišnoï formi medičnih terminiv u sučasnij ukraïns'kij pol's'kij movah* [v:] „Naukovij blog Nacional'nogo universitetu „Ostroz'ka akademiâ”, <https://naub.oa.edu.ua/2014/osoblyvosti-vnutrishnoji-formy-medychnyh-terminiv-u-suchasnij-ukrajinskij-i-polskij-movah/>, [28.08.2018].
- Perhač R., *Terminologîâ v instrukciâh do medičnih preparativ: lingvokognitivnij ta lingvokul'turnij aspekti (na materialî ukraïns'koï, pol's'koï, nimec'koï mov)*: avtoref. dys....kand. filol. nauk, L'viv 2017.
- Petrova O., *Strukturno-semantična harakteristika medičnoï terminologîi ta narodnih najmenuvan' hvorob v ukraïns'kij movi*, Harkîv 1994.
- Ponomarîv O., *Leksika grec'kogo pohodžennâ v ukraïns'kij movi*, Kiïv 2005.
- Ponomarîv O., *Sučasna ukraïns'ka mova*, Kiïv 2005.
- Romanova O., *Zapozičennâ v ukraïns'kij terminologîi švac'koï promislovosti* [v:] „Movoznavčij visnik”, vip. 14-15, Čerkasi 2012, s. 75-83.
- Seligej P., *Pitome i čuže v terminologîi: garmoniâ či konflikt?* [v:] „Visnik NAN Ukraïni”, nr 9, Kiïv 2007, s. 20-28.

- Seligej P., *Purizm v terminologii: ukraїns'kij dosvid na ěvropejs'komu tli* [v:] „Movoznavstvo”, nr 1, Kiiiv 2008, s. 49-66.
- Stecůk R., *Ukraїns'ka kardiologiĉna terminologiã (strukturno-semantiĉna karakteristika): avtoref. dys....kand. filol. nauk, Zaporiz'żã* 1998.
- Butler D., *Hybrydy w nowym słownictwie polskim* [w:] „Poradnik Językowy”, nr 2, Warszawa 1990, s. 143-150.
- Dunaj B., Mycawka M., *O potrzebnych i niepotrzebnych zapożyczeniach z języka angielskiego* [w:] „Studia Linguistica”, XII, Kraków 2017, s. 67-80.
- Gajda S., *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole 1990.
- Górnicz M., *Zapożyczenia, terminy międzynarodowe i internacjonalizmy a priori* [w:] *Języki specjalistyczne – zagadnienia dydaktyki i przekładu*, pod red P. Mamea, Katowice 2003, s. 29-34.
- Grucza F., *Terminologia – jej przedmiot, status i znaczenie* [w:] *Teoretyczne podstawy terminologii*, Wrocław 1991.
- Grzega J., *Borrowing as a Word-Finding Process in Cognitive Historical Onomasiology* [in:] „Onomasiology Online”, nr 4, 2003, p. 22-42, <http://www1.ku-eichstaett.de/SLF/EngluVglSW/grzega1032.pdf>, [11.04.2019].
- Lukszyn J., Zmarzer W., *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa 2006.
- Nowicki W., *Podstawy terminologii*, Wrocław 1986.
- Smith L., *The Kahun Gynaecological Papyrus: ancient Egyptian medicine* [in:] „BMJ Sexual & Reproductive Health”, nr 37, Cambridge 2011, p. 54-55.
- Winter-Froemel E., *Unpleasant, Unnecessary, Unintelligible? Cognitive and Communicative Criteria for Evaluating Borrowings and Alternative Strategies* [in:] *Anglicism in Europe. Linguistic Diversity in a Global Context*, ed. R. Fischer, H. Pułaczewska, Newcastle 2008, p. 16-41.
- Witalisz A., *O rozbieżności terminologicznej w teorii zapożyczeń językowych* [w:] *Termin w językoznawstwie*, pod red. D. Brzozowskiej, W. Chłopiczkiego, Kraków 2012, s. 107-114.
- Witalisz A., *Przewodnik po anglicyzmach w języku polskim*, Kraków 2016, s. 21-25.

Резюме

У статті розглянуто явище запозичень в українській та польській термінології гінекології та акушерства і представлено такі стратегії запозичень медичних термінів як імпорт, аналогічна інновація, незалежна інновація та напівкалька. Пілотажне дослідження проведено на матеріалі номенклатури назв органів і частин органів жіночої репродуктивної системи в обох мовах.

Три п'ятих частини термінологічних одиниць в українській номенклатурі, тобто більше половини, є запозиченими. У польській номенклатурі цей показник становить трохи менше половини. Результати кількісного та якісного аналізу запозичених та питомих термінологічних одиниць показали, що найбільш продуктивною стратегією запозичень українських і польських медичних термінів є аналогічна інновація. Найменш продуктивною стратегією запозичень є незалежна мовна інновація в обох мовах.

Ключові слова: медичний термін, запозичення, імпорт, аналогічна інновація, незалежна інновація, напівкалька.

Types of borrowings in Ukrainian and Polish medical terminology (on the basis of female reproductive system nomenclature)

Summary

The article outlines the phenomenon of borrowings in Ukrainian and Polish terminology of gynecology and obstetrics and represents such types of borrowings as importation, analogical innovation, independent innovation, hybrid creation in aforementioned terminologies. The pilot study was conducted on the basis of female reproductive system nomenclature. Three fifths of the Ukrainian terms are borrowed, thus whereas in Polish it amounts to less than a half. Analogical innovation has been exposed as the most productive strategy in Ukrainian and Polish terms of female reproductive system based on quantitative and qualitative analysis of borrowed and native items. The least productive strategy in both languages appeared to be independent innovation.

Key words: medical term, borrowing, importation, analogical innovation, independent innovation, hybrid creation.

Борис Оксана – викладач, кафедра україністики Варшавського університету, o.borys@uw.edu.pl

ORCID iD: <https://orcid.org/https://0000-0001-9469-9825>

Іван Франко → Ольга Хоружинська: особливості сімейної комунікації

Сімейне спілкування – це один із найхарактерніших виявів неофіційного/побутового/буденного спілкування, яке має такі особливості: відсутність чіткої регламентації комунікативної поведінки, жорсткого сценарію, часової і протокольної визначеності, порядку передачі комунікативних ходів та залежність від статі, віку чи статусно-рольової конфігурації¹. В українській лінгвістичній традиції різні аспекти сімейної комунікації на матеріалі художніх текстів англійською та німецькою мовами вивчали А. Бігарі, В. Козлова, О. Ратушна, А. Семенюк, Л. Солощук, О. Фролова, В. Якуба², живе україномовне сімейне спілкування між батьками та дітьми розглядали Ф. Бацевич та В. Чернуха³. Однак до цього часу мало досліджень про рольові ознаки сімейної комунікації⁴.

У статті розкриємо взаємодію *чоловік – дружина* на прикладі аналізу листування між І. Франком та його дружиною О. Хоружинською. Сформульована мета передбачає завдання: 1) виокремити набір комунікативних інтенцій та мовленневих актів (МА), які реалізовує

¹ А. Bigari, *Diskurs súčasnej anglojazyčnej šírky*: dis....kand. filol. nauk, Kĭv 2006, s. 59.

² О. Trumko, *Social'no-individual'na priroda simejnoj komunikacii v hudožničomu diskursi ĭvana Franka*: avtoref. dis....kand. filol. nauk, Ľviv 2013, s. 4-5.

³ F. Bacevič, V. Černuha, *Movna osobistist' u simejnomu spilkuванні: leksiko-semantični vimiri*, Ľviv 2014.

⁴ О. Trumko, *Komunikaciã u simãch jevreiv Haličini druhoj polovini XIX stolittã (na materialĩ tvoriv ĭ. Franka)* [v:] „Filolohični traktati”, t. 10, nr 1, s. 96-105; О. Trumko, *Spilkuvannã sin → baťko: komunikativni taktiki v simãch predstavnikov pol's'koj šlãchti (na materialĩ tvoriv ĭ. Franka)* [v:] „Ukraїnoznavstvo”, nr 2 (47), 2013, s. 103-106; О. Trumko, *Komunikaciã baťki – diti u simãch z riznim social'nim statusom* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 3, 2012, s. 315-320.

адресант (чоловік) у процесі спілкування з адресантом (дружиною); 2) розкрити граматичні та лексичні показники цієї взаємодії.

Листи І. Франка до дружини (загальна кількість 42 одиниці, обсяг друкованих аркушів 1,99), які, власне, послужили джерельною базою дослідження, аналізуємо в межах когнітивно-дискурсивної парадигми, залучаючи методи дискурс- та інтент-аналізу, елементи контекстуального аналізу, описовий метод. За допомогою дискурс-аналізу визначено, яким чином адресант інтерпретує комунікативну поведінку адресата та які мовні засоби він використовує. Інтент-аналіз та контекстуальний аналіз через виявлення значення кожного слова з урахуванням змісту певної частини тексту забезпечили розкриття комунікативних інтенцій письменника. Загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також описовий метод використано для узагальнення і представлення результатів дослідження.

У статті дотримуємося думки, що термін *комунікативна інтенція* позначає домовний етап комунікації, що передбачає вибір і комбінування мовних одиниць відповідно до ситуації спілкування⁵, оскільки на мовному етапі комунікації здійснюється реалізація мовленнєвих актів.

Здійснений аналіз виявив, що у процесі комунікації з дружиною адресант-чоловік реалізує інтенції спонукання, інформування та негативної оцінки.

Комунікативна інтенція спонукання

Це мовленнєва діалогічна взаємодія комунікантів, яка спрямована на здійснення директивного впливу на адресата в конкретній комунікативній ситуації⁶ і сприяє отриманню нової інформації (ставлячи питання, адресант спонукає співрозмовника вступити в діалог та висловити необхідну інформацію⁷).

⁵ I. Susov, *O dvuh putâh issledovaniâ soderžaniâ teksta* [v:] *Značeniê i smisl rečevih obrazovanij*, Kalinîn 1979, s. 101.

⁶ O. Franko, *Semantični ta pragmatični parametri sponukaľnogo diskursu (na materialih nimečkomovnih hudožnih tvoriv XX st.)*: avtoref. dis....kand. filol. nauk, Kiiiv 2007, s. 7.

⁷ A. Artemenko, *Pitannâ-perepiti v pragmalingvističnomu aspekti* [v:] „Naukovî zapiski. Seriâ: „Filologični nauki”, vip. 22 (1), Kirovograd 2000, s. 18.

МА поради. У мовленні І. Франка-чоловіка він спрямований на позитивне врегулювання стану фінансових питань сім'ї: *„Щодо грошей, то звернися до Гнатюка. Пошли Андруся, коли тобі неміло здибатися [з] Гнатюковою, пошли Андруся, нехай його попросить написати тобі на моє ім'я асигнатку на стільки грошей, скільки тобі треба, щоб дожити до мого повороту”*⁸. Адресант опікується здоров'ям дружини: *„<...> вважай, щоб тобі нічого не бракувало і щоб здоров'ям поправлялася. Вари собі часто зупу з червоного вина, їж м'ясо, пий пиво і спи, кілька зможеш”*⁹, переживає про її побут: *„З Зосяю я не радив би зривати, – з тих сільських дівчат, що до тебе напрошуються, ти не будеш вдоволена і вони тільки обскубуть тебе і по кількох днях підуть геть. Се треба мати на увазі”*¹⁰. І. Франко радить, як здійснювати науковий збір матеріалу: *„Виписуй, серденько, з архіву все, що тобі видасться цікавого, – усе те можна буде пооброблювати”*¹¹.

На граматичному рівні МА поради адресанта оформляють: 1) дієслово (*не*) *радити* у формі умовного способу, що, власне, позначає дії адресанта як певну пропозицію; 2) дієслова наказового способу (наприклад, *вари, вважай, виписуй, звернися*), що визначають модель поведінки адресата щодо себе та інших осіб; 3) зменшено-пестливе звертання *серденько*; 4) розповідні речення, які виступають засобами обґрунтування позиції адресанта.

Лексичні особливості МА поради: діалектизми *вважай* (будь уважним), *здибатися* (зустрітися), *здоровле* (здоров'я), *кілько* (скільки); полонізми *Зося* (Софія), *зупа* (юшка); метафора *вони тільки обскубуть тебе* тощо.

МА прохання. І. Франко акцентує увагу дружини на необхідності дбати про себе (*„Прошу тебе, уважай на своє здоров'я і не жалуй собі нічого ані в їді, ані в одежі”*¹²), про дітей (*„Прошу тебе, пильнуй їх. Ось сими днями 5-літня дочечка проф. Стоцького померла <...> При його опові-*

⁸ І. Franko, t. 50, s. 354.

⁹ *Idem*, t. 49, s. 367.

¹⁰ *Ibidem*, s. 396.

¹¹ *Ibidem*, s. 163.

¹² *Ibidem*, s. 361.

данні мені страшно стало за наших дітей¹³) та контролювати їхню поведінку („Смотри, щоб Андруник не рвав книжок і рукописів¹⁴).

Адресант просить дружину виконати/не виконувати певні дії: „<...> закінчу просьбою: купи мені, крім названих у тебе книжок, брошуричку Дашкевича „Былина о Алеше Поповиче и о том, как не стало богатыйрей на Руси”, брошурка невелика, а потрібна¹⁵/ „Вино твоє мені досі не помагає, як вип'ю сю фляшку, то зверну тобі, а більше не шли¹⁶.”

Найчастіше МА прохання виражають дієслово *просити* у 1-ї особі однини в поєднанні з дієсловом, у семантиці якого, власне, і закладений зміст прохання (іншими словами „дієслово із семантикою основної дії¹⁷): *прошу уважай (на своє здоров'я), прошу не жалуй (собі нічого), прошу пильнуй (їх)*. Також І. Франко використовує: дієслова наказового способу *купи, проси, смотри*; дієслово наказового способу у сполученні із заперечною часткою *не (не шли)*; імперативну форму зворотів ввічливості *будь ласкава* у сполученні з дієсловом *сказати*; іменник *просьба*, що виступає засобом номінацій дій адресанта та позначає їх як прохання; особові займенники, які вказують на особу адресата. Розповідні речення містять інформацію, що виступає засобами аргументації, наприклад, адресант хвилюється за здоров'я дітей (...*мені страшно стало за наших дітей*).

МА прохання може мати імпліцитне вираження: письменник повідомляє про важливість виконання певної дії – написання твору для друку (розповідне речення *Гарно би було, якби й ти могла що-небудь дати, хоч невеличкого*).

Лексика прохальних конструкцій охоплює полонізми (*Геньо* (Євгеній), *о* (про)), діалектизм *фляшка* (пляшка), фразеологізм *на швалт* (у короткий строк, дуже швидко), сімейне ім'я (*Андруник*).

МА запитання. Адресант-чоловік часто розпитує про щоденні справи дружини, побутові проблеми чи погодні умови („*Напиши мені,*

¹³ *Ibidem*, s. 282.

¹⁴ *Ibidem*, s. 218.

¹⁵ *Ibidem*, s. 100.

¹⁶ *Ibidem*, s. 218.

¹⁷ О. Мацько, *Movni formuly u diplomatičnih tekstah sučasnoï ukrains'koï movi (funkcional'no-stilističnij analiz)*, Київ 2001, s. 11.

моя голубочко, як тобі гостилось у Ржегоржа, яке твоє здоров'я і все проче. Я дуже журюся, щоб з тобою не случилось що-небудь таке"¹⁸), про стан здоров'я дітей („Що таке з хлопчиком? Чи ви його не перестудили де-небудь?"¹⁹). І. Франко спонукає О. Хоружинську надати потрібну інформацію для узгодження спільних дій: „Якби там було щось пильне до мене, то напиши, аби я знав, чи квапитися з поворотом додому, чи не конче"²⁰. Запитує про спільних знайомих сім'ї: „я бажав би й від тебе почути дещо <...> чи дуже виросла і похорошила Катря, чи здорово брикається Володя і чи сказав тобі вже досі разів з кілька: „ду-у-ра!“ Ну, і про дробину Романа не забудь написати. А після сих „старших за царя“ напиши і про старшину: чи здорова пані Ніна Федорівна, і як тебе милує татусь, і чи підскакує сестра Саня, і т. д., і т. д.”²¹.

Звісно, основним засобом вираження спонукання виступають питальні речення. Проте для досягнення комунікативної мети І. Франко використовує дієслово *просити* у 1-ій особі однини у сполученні з інфінітивом *написати*, дієслово наказового способу *напиши* у сполученні із займенником у формі давального відмінка *мені*, дієслово наказового способу *забудь* у сполученні з часткою *не* та інфінітивом *написати*, дієслово умовного способу *бажав би* у сполученні з інфінітивом *написати*. Зменшено-пестливе звертання *моя голубочко* вказує на щирі почуття адресанта. Розповідні речення містять інформацію про переживання письменника.

Лексичні характеристики: розмовні слова *брикатися*, тобто виявляти норовистість; *упиратися*, *пручатися*, *капризувати*; *дробина* (малі діти; малеча), *поворот* (повертатися), *случатися* (траплятися), діалектизм *перестудитися* (простудитися); русизм *і проче* (та інше); фразеологізм *старших за царя* (дуже старих); вживання слова в переносному значенні (*старшина* як представник старшого покоління). Адресант використовує зменшено-пестливі форми імен осіб з оточення сім'ї: *Катря*, *Саня* тощо.

¹⁸ І. Franko, *Op. cit.*, t. 49, s. 118.

¹⁹ *Ibidem*, s. 165.

²⁰ *Idem*, t. 50, s. 273.

²¹ *Idem*, t. 49, s. 100.

Комунікативна інтенція інформування

Ця інтенція виникає з метою надання можливості отримати знання з приводу окремої теми, що висвітлюється, та почути чіткі відповіді на запитання *Хто? Що? Як? Коли? Де?*²² У мовленні це повідомлення про певні події, переживання, стан чи наміри, коротка інформація чи ствердження про щось²³.

МА виправдання. Адресант-чоловік використовує цю інтенцію у відповідь на звинувачення дружини пояснити зміст своїх дій²⁴: „З картки твоєї бачу, що ти все ще гніваєшся на мене <...> Правду кажучи, я не зовсім добре розумію твій гнів, і розумів би його скорше в такому разі, коли б ти гнівалася на мене за занедбання обов'язку зглядом редакції, ніж за його сповнення. З розпискою вийшло погано. Я аж в Дрогобичі пригадав собі, що взяв її з собою. Не знаючи видумати нічого ліпшого, я видумав таке: в Стрию лишив розписку у того касієра, котрому платиться за пакунки <...> і просив його, щоб видав возик на другий день”²⁵.

Повідомлення І. Франка містить інформацію про нерозуміння причин образи дружини (дієслово 1-ї особи однини *розумію* у сполученні з прислівником *не (зовсім) добре*, особовий займенник *я*) та вказівку на те, за якої умови образа могла б бути доречною (дієслово умовного способу *розумів би*). Є самозасудження (прислівник *погано*) та спроба розв'язати проблему, яка оцінюється як найкраща з усіх можливих варіантів (*не знаючи видумати нічого ліпшого, я видумав таке*). І. Франко пише про здійснені ним для врегулювання ситуації дії (дієслова 1-ї особи *видумав (таке), лишив (розписку), просив*). Така позиція адресанта ілюструє його розгубленість, небажання конфліктувати, намагання виправити ситуацію. Істинність слів забезпечує фразеологізм *правду кажучи*. Також письменник використовує діалектизм *скорше* (скоріше) та полонізм *касієр* (касир).

²² N. Gapotčenko, *Komunikativnij aspekt informativnogo diskursu (na prikladih sučasnih francuz'kih ZMĭ)* [v:] „Studia Linguistica”, vip. 4, 2010, s. 485.

²³ V. Odincov, *Stilistika teksta*, Moskva 2004, s. 92.

²⁴ Ī. Franko, *Op. cit.*, t. 49, s. 604.

²⁵ *Ibidem*, s. 158-159.

МА згоди/незгоди з адресатом актуалізується у відповідь на прохання дружини. Так, в листі від 1(13).01.1887 р. читаємо: *„Если ты будешь писать галичанину [М. Драгоманов – О. Т.], то поздравь и от меня и передай наш долг”*²⁶. І. Франко пише: *„Вчера тільки одібрав твій лист і зараз же послав галичанину гроші”*²⁷. Інформація про виконання прохання засвідчує згоду з дружиною, про що свідчать дієслова дійсного способу минулого часу (*одібрав, послав*) та прислівник *зараз*, що вказує на час дії.

В одному із листів письменник, навпаки, відмовляється виконати прохання дружини: *„Веселки” ані паперу не посилаю, бо маю надію в суботу або в неділю приїхати до Болехова, скоро дістану вільний білет*²⁸, що виражає складнопідрядне речення, у першій частині якого є інформація про невиконання прохання (дієслово 1-ї особи *посилаю* у сполученні із заперечною часткою *не*), а у другій – аргументація.

МА інформування. Розпочинаючи діалог, адресант-чоловік інформує дружину про отримання листа від неї та свій намір відповісти на нього: *„Дорога Олічка! Вчера тільки одібрав твій лист <...> а сьогодні [19.01.1887 – О. Т.] тобі пишу коротенько”*²⁹; вказує на місце написання листа та причини його вибору: *„Пишу до тебе в вільній хвили в друкарні, бо дома лінь”*³⁰; описує свій душевний стан: *„Пишу тобі спокійно, не в гніві, а більше в жалю”*³¹; засвідчує бажання отримати відповідь на свої листи та актуальність кореспонденції: *„Ну, насилу дочекався твого листа! Думав, чи не вода там Вас позаливала, то так довго нема ніякої відомості!”*³².

У листах І. Франко розповідає дружині про свої плани щодо написання та видання творів, наукову та редакторську діяльність: *„Свою роботу про Варлаама я вже зачав перероблювати і надіюсь скінчити за дві неділі”*³³. Адресант висвітлює стан домашніх справ, якими він

²⁶ *Ibidem*, s. 101.

²⁷ *Ibidem*, s. 158-159.

²⁸ *Ibidem*, s. 163.

²⁹ *Ibidem*, s. 101.

³⁰ *Ibidem*, s. 160.

³¹ *Ibidem*, s. 284.

³² *Ibidem*, s. 405.

³³ *Ibidem*, s. 387.

займався за відсутності дружини вдома: „Я тепер цілими днями поруюся коло сушення грушок, що достигли і падуть, і я не можу собі дати з ними ради <...> Живу сам самісінький”³⁴, а також описує свій побут поза домом: „Я тут живу с'як-так <...> з їдою лихо, обід дороженький <...> з сніданням і вечерєю й сам не знаю, що діяти: і дорого, і погано <...> Тут розгардіяш великий, я ходжу серед товкотні як сонний і дряпаю кореспонденції”³⁵ чи особливості проведення часу з дітьми: „Читаю я й хлопці мало, майже нічого, крім газет <...> ходимо оба з Андрієм щодень на гриби <...> Два рази ходили ми на афини і принесли по неповному кошику”³⁶. Письменник згадує про стан свого здоров'я: „я дуже пригноблений своєю хворобою і не маю ніякої надії надалі на своє життя”³⁷, про фінансові труднощі сім'ї: „Ходив я шукати квартири, та, бачачи, які всюди солоні ціни за гарні квартири, роздумав так, що краще вже нам пересидіти на старім гнізді до весни, а там побачимо”³⁸. Багато місця у листах займає тема життя спільних знайомих: „<...> все-таки козак-баба [Н. Кобринська – О. Т.], вижила сестру і зятя з батьківського дому, вони мусили найняти собі жидівську хату і там живуть. Озаркевичі в Городку”³⁹.

Інформація, якою цікавиться О. Хоружинська, не залишається поза увагою адресата. Із листів вичитуємо зміст її запитань. І. Франко ж у відповідь пише: „Питаєш про паню Кобринську. Вона, мабуть, зовсім одуріла. Оце на днях дістав я від неї лист”⁴⁰.

Письменник часто характеризує написане у своїх листах („Отсе написав я тобі три міхи вовни”⁴¹), підписуючи кореспонденцію словами *Іван Франко* або *Твій Іван*.

Грамматичні показники вираження МА інформування: 1) сполучення дієслова дійсного способу *пишу* з прислівниками *спокійно* (вказує на душевний стан І. Франка) або *коротенько* (позначає кіль-

³⁴ *Idem*, t. 50, s. 271.

³⁵ *Idem*, t. 49, s. 117-118.

³⁶ *Idem*, t. 50, s. 328.

³⁷ *Idem*, t. 49, s. 354.

³⁸ *Ibidem*, s. 99.

³⁹ *Ibidem*, s. 293.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 283.

⁴¹ *Ibidem*, s. 100.

кість поданої інформації) / іменником у формі місцевого відмінка (не) (в) *гніві*, що характеризує тон мовлення адресанта як розмірений, стриманий, врівноважений⁴² / іменником у формі місцевого відмінка (в) *жалю* (мовець перебуває у стані важкості, суму, печалі⁴³); 2) дієслова дійсного способу (*живу, пораюся, роздумав, читаю (мало), ходжу, ходимо (оба)*) на позначення дії адресанта та дій осіб, про яких він пише; 3) дієслово 2-ї особи *питаєш*, що є засобом номінації дій О. Хоружинської; 4) іменники (*лінь*), прикметники *пригноблений* та *сонний*, які характеризують емоційний стан адресанта; 5) прислівники часу; 6) розповідні речення; 7) складнопідрядні речення, у першій частині яких є інформація про вибір певного місця для написання листа чи неможливість відповісти, дані про завершення комунікації, а у другій – причини; 8) звертання *Олічка* (зменшено-пестлива форма імені Ольга).

Словник письменника характеризують слова, вжиті в переносному значенні (*вижити* – „створивши кому-небудь нестерпні умови, примушувати залишити місце проживання, роботу”⁴⁴, *козак-баба* – сварлива, підступна, язиката, зла жінка⁴⁵), діалектизми (*афини* – чорниці, *оба* – обидва, *хибувати* – бракувати, *ходити на гриби* – ходити по гриби), розмовні слова (*іда* – їжа, *минуша (неділя)* – минула, *одурити* – втратити здатність розуміти що-небудь), русизми (*суццства* від *существа* – живий організм), *товкотня* від *толкотня* – тиснява, *шттовханина* у *натовпі*⁴⁶) та власні назви (це назви літературних творів, наукових праць, статей, видань, імена людей, які оточували сім’ю або мали місце в житті І. Франка).

Активно використано фразеологізми: 1) *не можу собі дати ради* – неспроможність самостійно вирішувати всі свої проблеми⁴⁷; 2) *сам не свій/рука опадає* – втрата душевного спокою, схвильованість, приго-

⁴² *Velikij tлумачnij slovník sučasnoï ukráins’koï movi*, під ред. V. Busel, Київ; Їрпін’ 2005, s. 1372, 248.

⁴³ *Ibidem*, s. 364.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 134.

⁴⁵ V. Žajvoronok, *Znaki ukráins’koï etnokul’turi: slovník-dovidnik*, Київ 2006, s. 21.

⁴⁶ *Velikij tлумачnij slovník sučasnoï ukráins’koï movi*, s. 1452.

⁴⁷ *Frazeologičnij slovník ukráins’koï movi*, <http://slovedpedia.org.ua/49/53408/361136.html>, [21.10.2017].

ломшеність, бездіяльність і байдужість⁴⁸; 3) (написав) три міхи вовни – багато зайвого, несерйозного, безглузлого, несуттєвого⁴⁹ тощо.

Комунікативна інтенція негативної оцінки

МА докору І. Франко реалізує її у відповідь на звинувачення дружини: „<...> ти досить непотрібно читаєш мені нотацію <...> говорити мені о відніманні хліба у дітей із-за переплетів книжок ти не маєш права, бо ж сама знаєш, що ти досі на дітей не дала ані копійки своїх грошей, а давав я свої тяжко зароблені (о тім, як тяжкі, ти, мабуть, не маєш доброго поняття) і давав завжди стільки, що жодне з них (і ти в додатку) не було ні голодне, ні голе. Скрупулятно ти рахуєш мої гроші, і коле тебе в очі кожаний переплет одної книжки, а про се ти ані разу не поміркуюєш, чи є в мене сила тягти газетярську лямку, працювати рівночасно науково хоч трохи, няньчити дітей, вчитися докторату. Ти дивившись зверху на те, що я не кисну, не піддаюся, видаюсь бодрим і веселим, не раз себе самого дурячи, хоч ясно бачу, що пам'ять моя тупіє, думок у голові не стає, що ідіотію і переміняюся в машину. І ніде мені відітхнути, ні з ким душу відвести, бо ти – се я давно побачив – не друг мені, а супруга, та й більш нічого <...> Ти пилиш мене за докторат <...> кожде твоє говоріння відбирає мені всяку охоту до роботи <...> ти тичеш мені в очі, чому я такої роботи [дисертацію К. Арабажина „Казимир Бродзинский и его литературная деятельность” (Київ, 1891, рос. мовою) – О. Т.] не зробив!”⁵⁰.

Письменник вказує на негативні риси характеру дружини: „У нас у селі люди розуміють, що поверх певної ваги на коня класти не можна; у тебе нема того почуття міри <...> А те, що ти говориш про рівноправність русинів при „новій ері”, показує таку наївність, котрої тепер уже й „Діло” постидалось би, бо й воно починає, хоч несміло, переходити в опозицію”⁵¹.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ І. Франко, *Op. cit.*, t. 49, s. 283.

⁵¹ Ibidem.

Для висловлення докорів І. Франко використовує лексику із негативно забарвленою семантикою та лексеми, вжиті в переносному значенні: іменники *нотація*, *наївність*, дієслова *колоти*, *пиляти*, *тичитти*, сполучення дієслова *міркувати* із заперечною часткою *не*, прислівник *скрупулярно*, фразеологізм *нема почуття міри*, *не мати поняття*, *дивитися зверху*, порівняння (...показує таку наївність, котрої тепер уже й „Діло” постидалось би, бо й воно починає, хоч несміло, переходити в опозицію). Про відсутність у дружини підстав для звинувачень передає дієслово *мати* (*право*) у сполученні із заперечною часткою *не*. Дієслово у 2-ї особі однини *знаєш* вказує на поінформованість О. Хоружинської щодо ситуації, яка склалася. Також письменник протиставляє свої дії діям дружини (*давав я свої тяжко зароблені ↔ не дала ані копійки ані копійки своїх грошей*), а за допомогою розповідних речень передає те, як важко він працює для забезпечення сім'ї.

Свою позицію щодо дійсності І. Франко виражає за допомогою дієслів у сполученні із заперечною часткою *не*, що вжиті в переносному значенні: *киснути* – бути у пригніченому стані⁵², *піддаватися* – поступаючись перед чим-небудь, відмовлятися від якихось поглядів, переконань⁵³, *тягнути* – віддавати багато сил, наполегливо працювати, долати труднощі⁵⁴. Він вказує, до яких негативних наслідків щодо нього призводить його діяльність (словосполучення *самого себе дурячи*), що актуалізують дієслова *тупіти/ідіюти* та метафора *не реміняюся в машину*.

Відсутність підтримки з боку дружини реалізують фразеологізм *ні з ким душу відвести* та лексема *супруга*. Зазначимо, що в українській мові слово *дружина* походить від слова *друг*, а російський відповідник *супруга* – від давньоросійського *супругъ* „парная упряжка; супруг, супружеская пара, муж и жена”⁵⁵. Подібні висловлювання дозволяють припустити, що особливого зв'язку між ним і дружиною немає. Окрім русизму *супруга*, І. Франко використовує русизм *бодрий*

⁵² *Velikij tlumačnij slovník sučasnoï ukrain's'koï movi*, s. 538.

⁵³ *Ibidem*, s. 952.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 1489.

⁵⁵ М. Fasmer, *Ėtimologičeskij slovar' russkogo āzika*, <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=contents&book=vasmer>, [20.10.2017].

(бадьорий), діалектизми *кожаний* (шкіряний), *кожде* (кожне), розмовне слово *завсігди* (завжди), полонізм *о* (про) тощо.

Висновки

Спілкуючись із дружиною, І. Франко реалізує комунікативні інтенції спонукання (спрямована на надання поради, прохання про виконання певних дій і отримання нової інформації), інформування (забезпечує вираження виправдання, висловлення згоди/незгоди та повідомлення нової інформації) та негативної оцінки (висловлена за допомогою докору).

Основними граматичними засобами реалізації спонукання виступають дієслова у формі наказового або умовного способу, дієслова у формі наказового способу у сполученні із заперечною часткою *не* або інфінітивом, дієслово *просити* у 1-ї особи однини, зменшено-пестливі звертання, особові займенники, імперативна форма зворотів ввічливості, розповідні та питальні речення. Для висловлення інформування І. Франко використовує дієслова 1-ї особи однини, дієслова минулого та теперішнього часу, зменшено-пестливі звертання і розповідні речення. Негативну оцінку передають іменники та дієслова, що вжиті в переносному значенні або мають негативно забарвлену семантику, порівняння, метафори, фразеологізми тощо.

Лексичні показники мовлення: письменник використовує діалектизми, розмовні слова, полонізми, русизми, власні назви і зменшено-пестливі форми імен та ін.

Перспективами подальших досліджень є вивчення особливостей парентального дискурсу в сім'ї Франків.

Література

- Artemenko A, *Pitannâ-perepiti v pragmalingvističnomu aspekti* [v:] „Naukovi zapiski. Seriâ: „Filologični nauki”, vip. 22 (1), Kirovograd 2000, s. 15-22.
- Bacevič F., Černuha V., *Movna osobistist' u šimejnomu spilkuvanni: leksiko-seman-tični vimiri*, L'viv 2014.

- Bigari A., *Diskurs sučasnoï angломovnoï sim'ri*: dis....kand. filol. nauk, Kiïv 2006.
- Velikij tľumačnij slovník sučasnoï Ukraïns'koï movi*, pid red. V. Busel, Kiïv; Īrpin' 2005.
- Gapotčenko N., *Komunikativnij aspekt informativnogo diskursu (na prikladí sučasnih francuz'kih ZMI)* [v:] „Studia Linguistica”, vip. 4, 2010, s. 484-487.
- Žajvoronok V., *Znaki Ukraïns'koï etnokul'turi: slovník-dovidnik*, Kiïv 2006.
- Mac'ko O., *Movni formulí u diplomatičnih tekstah sučasnoï Ukraïns'koï movi (funkcional'no-stilističnij analiz)*, Kiïv 2001.
- Trumko O., *Social'no-individual'na priroda simejnoï komunikacii v hudožnòmu diskursi Īvana Franka*: avtoref. dis....kand. filol. nauk, L'viv 2013.
- Trumko O., *Komunikaciâ bat'ki – diti u simâch z riznim social'nim statusom* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 3, 2012, s. 315-320.
- Trumko O., *Komunikaciâ u simâch jevreïv Haličini druhoï polovini XIX stolittâ (na materialí tvoriv Ī. Franka)* [v:] „Filolohični traktati”, t. 10, nr 1, s. 96-105.
- Trumko O., *Spil'kuvannâ sin → bat'ko: komunikativni taktiki v simâch predstavnikov pol's'koï šľâchti (na materialí tvoriv Ī. Franka)* [v:] „Ukraïnoznavstvo”, nr 2 (47), 2013, s. 103-106.
- Frazeologičnij slovník Ukraïns'koï movi*, <http://slovopedia.org.ua/49/53408/361136.html>, [21.10.2017].
- Franko Ī. *Zibrannâ tvoriv u 50-ti tomah*. t. 49-50.
- Franko O., *Semantičeni ta pragmatičeni parametri sponukal'nogo diskursu (na materialí nimeč'komovnih hudožnih tvoriv XX st.)*: avtoref. dis....kand. filol. nauk, Kiïv 2007.
- Ođincov V., *Stilistika teksta*, Moskva 2004.
- Susov I., *O dvuh putâh issledovaniâ soderžaniâ teksta* [v:] *Značeniê i smisl rečevih obrazovanij*, Kalinin 1979, s. 90-103.
- Fasmer M., *Ëtimologičeskij slovar' russkogo âzika*, <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=contents&book=vasmer>, [20.10.2017].

Резюме

У статті розкрито особливості комунікації І. Франко → О. Хоружинська. Встановлено, що І. Франко у процесі спілкування із дружиною реалізує комунікативні інтенції спонукання, інформування та негативної оцінки. Досліджено їхні мовні засоби вираження: дієслова у формі наказового або умовного способу минулого та теперішнього часу, розповідні та питальні речення, лексеми, що вжиті у переносному значенні або мають негативно забарвлену

семантику, порівняння, метафори, фразеологізми. Письменник використовує діалектизми, розмовні слова, полонізми, русизми, власні назви і зменшено-пестливі форми імен та ін.

Ключові слова: сімейна комунікація, комунікативні інтенції, мовні засоби, І. Франко.

Ivan Franko → Olha Khoruzhynska: specific features of family communication

Summary

The article examines the specific features of the communication *I. Franko* → *O. Khoruzhynska*. It is established that while communicating with his wife, I. Franko implements the communicative intentions of incentive, informing and negative evaluation. Their language means of expression are investigated: verb of the imperative or conditional mood of the past and present tense, declarative and interrogative sentences, lexemes that are used figuratively or have negative semantics, similes, metaphors, phraseologisms, etc. The writer uses the dialecticisms, colloquial words, polonisms, russisms, proper names and diminutive forms, and others.

Key words: family communication, communicative intentions, language means, I. Franko.

Трумко Оксана – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету „Львівська політехніка”, oksana_trumko@ukr.net.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3816-6164>

Розділ V

**Мовна практика населених пунктів:
місто, село**

Суспільство і назва локусу в минулому і сьогодні

У парадигмі онімів назви території, що були і залишаються важливою ознакою життєдіяльності людини, обіймають особливе місце. Актуальність дослідження цих одиниць у мовознавстві зумовлена потребою розвитку теорії номінаційних процесів у діяхронії. Важливо пояснити вплив суспільних чинників на формування архаїчної та сучасної топонімії України. Завдання, мотивовані поставленою метою, передбачають не тільки розкриття зв'язків *географічна номенклатура – ойконімія – мікротопонімія, родовий устрій суспільства – назви-плюратив, розвиток приватної власності – відносні та присвійні прикметники – діяхронний топонімікон*, але й характеристику принципів номінації території в минулому і сьогодні.

Джерельною базою для дослідження стали польові записи мікротопонімії південно-західної частини Львівській області та діхронний ойконімний матеріал України (див. список джерел). Використано емпіричний та описовий методи для вивчення маловідомого ойконімного джерельного матеріалу та сучасного мікротопонімного фактажу; метод порівняльно-історичного аналізу принципів називання локусу. Синтез цих методів уможливує репрезентацію універсальності в номінаційних діяхронних процесах.

До вивчення власних назв географічних об'єктів у контексті історико-соціальних процесів спорадично зверталися українські та зарубіжні вчені (див. детальніше¹), однак узагальнюючої праці в українському мовознавстві щодо цієї проблеми ще немає.

¹ S. Rospond, *Struktura i stratigrafiâ drevnerusskikh toponimov* [v:] *Vostočnoslavânskaâ onomastika*, Moskva 1972, s. 9-89; V. Nikonov, *Vvedeniè v toponimiku*, Moskva 1965, s. 179;

Етапи формування географічної номенклатури

Спершу локуси означувалися назвами, пов'язаними з довколишнім середовищем (*Броды, Прилукъ, Холмъ*). Так, для засушливої території важливими були *Кринички*, для лісної – *Поляни*, а на рівнинному рельєфі горбик видавався цілою *Горою*. Про відносну негативність топонімів писав В. Никонов². У назвах території відображалися місцеві природні умови, у багатьох випадках прослідковується тісний зв'язок із географічною номенклатурою, що дає нам можливість говорити про певні тенденції відбору апелятивів на позначення особливостей рельєфу, водного режиму тощо багато століть назад. У сучасній мікротопонімії спостерігаємо цілий спектр географічної номенклатури як на рівні ойконімії, так і в сучасній мікротопонімії. Вважаємо, що принципи номінації географічних об'єктів сьогодні – це своєрідне віддзеркалення принципів називання локусу в далекому минулому. І це є однією з причин необхідності дослідження сучасних номінаційних процесів, які дозволяють узагальнити все те, що відбувалося в контексті назвотворення територій. Про це свідчать основні групи географічних термінів.

Геоботанічна номенклатура. *Березина*: ойконім Березина (в Україні 36 одиниць) – *Березина* ліс Дрогомишль Явр тощо; *вільшанка*: 17 ойконімів Вільшанка – Вільшанка р. Дрогомишль Явр; *вільшина*: ойконім Вільшина – Вільшина ч. с. Воля Малнівська Мст (12 мікротопонімів зафіксовано лише у Львівській області); *глинка*: засвідчено 5 ойконімів Глинка/Глинка – Глінка п. Шептичі Сmb; *дїброва*: 84 ойконіми Дїброва по всій Україні – 14 мікротопонімів зафіксовано лише на території південно-західної частини Львівській області; *дубина*: 42 географічні назви Дубина – Дубїна ч. с. Черчик Явр тощо; *липник*: 6 ойконімів Липник – Лїпник ч. м. Стебник Дрг; *пісок*: на території

Z. Kupčins'ka, *Social'no-istoričnij zapis na vlasnu nazvu poselennâ (na materialih arhaičnõj ojkonimij Ukraini)* [v:] *Ukraїnocentrizm naukovogo sumlinnâ: Zbirnyk naukovih prac' i materialiv na pošanu Z. Terlaka*, Lviv 2018, s. 351-368; Z. Kupčins'ka, *Īstorična „moda” na tipi ojkonimiv* [v:] *Nazwy własne a społeczeństwo*, Wrocław – Łask 2010, s. 141-151.

² V. Nikonov, *Op. cit.*, s. 38-42.

України засвідчено 41 ойконім **Пісок/Піски – Піски** орн. п. Терновиця Явр; **Пісо́к** вул. Берегове Мст; **Пісо́к** ч. с. Берегове Мст.

Геоботанічна номенклатура широко репрезентована на території України і в межах ойконімії, і в мікротопонімії. На це є об'єктивні причини: людина номінує місце своєї життєдіяльності тими лексемами, які їй близькі та зрозумілі.

Гідрографічна номенклатура. *Багна:* ойконім **Багна** – **Ба́гна** сін. Нагуєвичі Дрг; *болото:* ойконім **Болото** – 20 мікротопонімів зафіксовано лише на території південно-західної частини Львівської області: **Болото** ч. л. Завадівка Трк; *болотце:* **Болотце** – **Болотце** тер. Ковалі Явр; **Болотце** бол. Качмарі Мст; *брі́д:* засвідчено 6 ойконімів **Брі́д** – **Брі́д** брі́д Грушів Дрг тощо; *брі́дки:* дві географічні назви **Брі́дки** – **Брі́дки** чаг. Летня Дрг; *брі́док:* 10 ойконімів **Брі́док** – **Брі́док** ліс Рокитне Явр; *бро́ди:* шість географічних назв **Бро́ди** – **Бро́ди** х. Ліктів Трк; *ви́р:* дві назви **Ви́р** – **Ви́р** міст Вахули Явр; **Ви́р** оз. Щигля Явр; *по́тік:* 8 ойконімів **По́тік** – **По́тік** пот. Ваньковичі Сmb; *рудка/рудки:* 25 ойконімів **Рудка** – **Рудка** ліс Черчик Явр тощо.

Гідромережа завжди була і залишається важливим чинником життєдіяльності людини. Підтвердження цього – одні з найархаїчніших назв – гідроніми. Невелика кількість репрезентованих мікротопонімів гідрографічного походження свідчить про те, що й на сьогодні їхня актуальність не втрачена.

Орографічна номенклатура. *Берег:* ойконім **Берег** – **Бе́рег** орн. п. Велика Лінина Стсmb; *верхи:* шість ойконімів **Верхи** – **Верхі** орн. п. Кропивник Стсmb тощо; *верховина:* чотири назви **Верховина** – **Верховіна** став Дрогомишль Явр; *гора:* 13 назв **Гора** – **Го́ра** дор. Бісковичі Сmb; **Го́ра** прис. Воютичі Сmb; *горби:* 10 ойконімів **Горби** – **Горбі́** орн. п. Нижньо-висоцьке Трк; *долина:* 23 географічні назви **Долина** – **Доли́на** дол. Попелі Дрг; *кичера:* 4 ойконіми **Кичера** – **Кі́чара** г. Велика Лінина Стсmb.

Антропогенна географічна номенклатура. *Вигін:* 6 ойконімів **Вигін** – **Ви́гін** дор. Мальчиці Явр; **Ви́гін** п. Прилбичі Явр; ще 20 мікротопонімів лише на території південно-західної частини Льв обл.; *воля:* 21 ойконім **Воля** на території всієї України – **Во́ля** ч. с. Черчик Явр; *га́ть:* 5 назв **Га́ть**

– **Гáть** г. Підбуж Др; **Гáть** куп. Нижня Яблунька Трк; **гребля**: 5 ойконімів **Гребля** – **Грѣбля** дор. Попелі Дрг; **Грѣбля** пер. Попелі Дрг; 20 мікротопонімів на території південно-західної частини Льв обл.; **кут**: 14 ойконімів **Кут** – **Кўт** ч. с. Велика Лінина Стсмб; **Кўт** ч. с. Волоща Дрг; **помірки**: чотири географічні назви **Помірки** – **Помірки** горб Загір'я Смб.

Освоюючи територію, людність її змінювала не лише фізично, але й ментально. Виникали назви реалій, створених людиною, які поступово за взірцем натурогенних термінів переходили на рівень власних назв локусів. Так було і так є на сучасному етапі. Підтвердженням цього є масив мікротопонімів, омонімічних до ойконімів.

Географічна орієнтирна номенклатура має типову структуру: суфікс *-ьje мав збірне значення, у власні географічні назви він прийшов з апелятивного рівня, де найчастіше разом із префіксами формував загальні назви, які мали збірно-орієнтирне забарвлення. Ці апелятиви функціонують і на сучасному етапі, і як ойконіми в Х ст.³. **Залісся**: на території України на сучасному етапі засвідчено 37 ойконімів **Залісся** – **Залісся** п. Канафости Смб; **Залісся** гал. Унятичі Дрг; **Залісся** цег. Монастир-Дережицький Дрг; **Залісся** ч. с. Івано-Франкове Явр; **залужжя**: 15 ойконімів **Залужжя** – **Залужжя** ч. с. Селець Дрг; **Залужжя** ч. м. Яворів Явр; **Залужжя** луг Винники Дрг; **Залужжя** рівн. Винники Дрг; **заріччя**: в Україні зафіксовано 50 ойконімів **Заріччя** – **Заріччя** ч. с. Чаплі Стсмб; **Заріччя** ч. с. Тершів Стсмб.

Назви-орієнтири дуже поширені в сучасній топонімії, адже ознакою мікротопоніма є обов'язковий атрибут – орієнтація в просторі. Це, очевидно, було відповідною підставою й для творення ойконімів у далекому минулому, адже маємо велику кількість прикладів однозвучних назв (ойконім – мікротопонім).

Історичні умови виникнення топонімів *pluralia tantum*

Із родовим устроєм суспільства пов'язані моделі на *-any/*-jany та *-itji, що утворювалися семантичним способом від аналогічних

³ S. Rospond, *Op. cit.*, s. 31.

апелятивів, які вказували на групу людей за різними ознаками. Поява цих назв припадає на ранній період розвитку суспільства. Серед цих ойконімів велика частина мотиваційно пов'язана з географічною номенклатурою. Це не випадково, адже традиційно первинне значення онімів на *-any/ *-jany визначаємо як локально-етнічне. Аналіз твірних основ найдавніших назв із цим формантом свідчить про те, що апелятиви, які вказували на групу людей, мали зв'язок із семантикою географічних реалій, часто їхньою ознакою (згадаймо етноніми: *бужане, деревляне, поляне, стверяне* тощо). На тлі мікротопонімного масиву України формації на *-any/*-jany та *-itji становлять мізерний відсоток. Сучасна мікротопонімія Львівської області, до прикладу, також представлена невеликою кількістю одиниць на *-any/*-jany та *-itji. Це, очевидно, зумовлено насамперед тим, що в такого типу онімів з'явилася „конкуренція” з боку відродинних назв, що чітко виявлялася ще на рівні ойконімному, а на мікротопонімному – маємо яскраву мотивацію назв інформаторами (**Яриновичі** – частина села Мальчиці Яворівського р-ну, „де мешкають селяни з прізвищем Яринович”, **Луцани** – частина села Бишків Жовківського р-ну, „де живуть всі з прізвищем Луцан”). Однак є незначний відсоток таких мікротопонімів, в яких живе ще давня пам'ять про групу людей за географічними ознаками, окремі з них мають відповідники на рівні ойконімів: гора > горяни – люди, що поселилися на/при горі > **Горяни**; Зк.; 1946, УкрАТП, 436. **Горяни**; Льв.; 2011, ЕД УАТУ. **Горяни**; Вн.; 1946, УкрАТП, 258. – Пор. мікротопонім **Горяни** ч. с. Мишлятичі Мст; **Горяни** ч. с. Волостків Мст. Калуга – болото, драговина, бруд, калюжа (Ф II, 170) > калужани – люди, що живуть на болоті тощо > **Калужани**; Мостиська – Судова Вишня; 1785–1788, ЙФМ, 138. – Пор. мікротопонім **Калюжани** ур. Довгомостиська Мст. Бар – болото > баричі – люди, що поселилися на болоті > **Баричі** ч. с. Засадки Стсмб.

Друга група ойконімів на *-any/*-jany та *-itji – відонімні. Вони вторинні, пізнішої доби, більшість з них – відантропонімні, які є відродинними. Це підтверджує мікротопонімний матеріал: **Грицани** (< Грицан) ч. с. Ліс Явр; **Гричани** (< Гричан) х. Сарни Явр; **Лянґвани** (< Лянґван) ч. с. Паланки Явр. **Храпличі** (< Храплич) х. Хідновичі Мст; **Козловічі** (< Козлович) дв. Мостиська Мст.

Усі географічні назви є субстантивами за своєю суттю, однак діахронний топонімікон засвідчує цікаве ономастичне явище переходу прикметників в іменники-назви. Зв'язок прикметника з географічною назвою дуже тісний і давній, має генетичні корені, які сягають періоду, коли всі іменні частини мови були об'єднані в одну граматичну групу імен. Архаїчна ойконімія України репрезентує величезний пласт давніх прикметників усіх розрядів. Номінація географічного об'єкта переважно відбувалася за атрибутом, це було основою назвотворення. Ознака предмета виражалася прикметниками, які давали додаткову характеристику локусові, що зумовлювало його ідентифікацію. Цьому сприяли різні критерії-ознаки: якісні, відносні, присвійні. Первинними серед відприкметникових назв були ті, які утворювалися від якісних прикметників, що характеризували світ людини. Коли ж люди навчилися сприймати світ у порівнянні, зіставленні з чимось, то почали номінувати географічні об'єкти, враховуючи аспекти, притаманні відносному прикметникові. І аж відтоді, коли появилось поняття власності, можна говорити про присвійні прикметники і про посесивні ойконімі⁴.

Відносні прикметники як твірні основи топонімів

Відносні прикметники зі суфіксами *-ьно- та *-ьск- продуктивно зреалізувалися в українській ойконімії і в найдавнішому періоді, і найновішому, однак слід зауважити, що серед ойконімічних архаїзмів їх не так багато залишилося, вони в основному – продукт модерної доби. Внаслідок субстантивації цих прикметників ойконімія поповнилася великим пластом географічних назв із цими формантами. Словотвірною основою цих ойконімів є апелятивні відносні прикметники на *-ьн- та *-ьск-, які постійно формують нові топоніми і тепер (на сучасному етапі – мікротопоніми). Ойконімії зі суфіксами *-ьн- та *-ьск- активізувалися в XIX–XX ст. Це пов'язано з „формалізацією” їх топонімічної функції: появляється велика кількість вто-

⁴ Z. Kupčins'ka, *Vidnosni prikmietniki ta arhaična ojkonimija Ukraïni* [v:] „Visnik L'vivs'ko-go universitetu. Serija filologija”, vip. 57, L'viv 2012, s. 168.

ринних назв, що утворилися опосередковано, формально, тобто не так, як первинні, які формувалися шляхом приєднання цих суфіксів до твірної основи, що безпосередньо характеризувала поселення. Механізм формування ойконімів на *-ьп та *-ьск- на початковому етапі і в останні сторіччя суттєво відрізняється: перші мали безпосередній зв'язок із характером поселення, а другі – утворювалися за певною формальною схемою, яка була далекою від характеристики того об'єкта, що номінується. Це чітко проявляється на прикладі ойконімів давньої (Дубно, Комарне, Рибно, Буськ, Глинсько, Мильськ) і пізньої фіксації (Аграрне, Дачне, Мирне, Армійське, Заводське, Приморське). Останні – в основному результат переіменування населених пунктів⁵. У мікротопонімії спостерігаємо цікаве явище: як і в давнину, так і тепер назва локусу відповідає його характеристиці. **Банський Міст** міст Баня Котівська Дрг < ойк. Баня Котівська Дрг; **Бунівський** повор. Наконечне Друге Явр < ойк. Бунів Явр; **Бунівський Ліс** ліс Бунів Явр < ойк. Бунів Явр; **В Завадівському Лісі** чорн. Колоніці Явр < ойк. Завадів Явр; **Вороблячинське** ліс Середкевичі Явр < ойк. Вороблячин Явр; **Вороблячинське** орн. п. Середкевичі Явр < ойк. Вороблячин Явр.

Що ж стосується мікротопонімів, які утворилися від прикметників на *-ьп-, то вони відповідають характеристиці локусу, як і в давньому періоді: **Бічна** вул. П'яновичі Сmb; **Бічна** вул. Берестяни Сmb; **Бічний** вигін. Берестяни Сmb < бічний; **Болотний Канал** кан. Нижне Сmb < болотний; **Жилізний** міст Острів Сmb < залізний; **Пісочний Кар'єр** к. Добростани Явр < пісочний; **Глинне** х. Лопушне Сmb < глинне.

Відносні прикметники зі суфіксами *-ьп- та *-ьск- мали в минулому і мають тепер багато спільного. Цікавим є те, що можна говорити про *-ьп та *-ьск- як про ізоморфні суфікси тощо. Таке явище спостерігаємо в українській ойконімії на *-ьп та *-ьск- (**Головно**, Вл.; 1946, УкрАТП, 178; **Hołowno**, Ruś Czerwona, XVI ст., ŻDz, XVIII, II, 176. – **Hołowski**; Брацлав. воев.; 1585, Кр. II, 383–386; **Головське(о)** – 3 назви) і мікротопонімії (**Холєрний** клад. Губичі Стсmb).

⁵ *Ibidem*, s. 171.

Приватна власність і назва локусу

Розвиток продуктивних сил, вдосконалення самої людини, зміни умов її життя приводять до формування нового типу власності – приватної. Це суспільно-економічне явище спричинилося до формування великого масиву посесивних ойконімів різного типу (на *-їь, *-інь та *-овь/*-евь) на всіх слов'янських землях. Серед відприсвійних географічних назв найархаїчнішими є ойконіми на *-їь, які досягли найбільшої своєї продуктивності у ранній спільнослов'янських період. Незважаючи на те, що слов'янська ономастика оперує великою кількістю зібраного і описаного матеріалу *-їь-моделі, треба визнати, що це невеликий за кількістю тип назв в українському ойконіміконі. А в мікротопонімії їх фактично й нема на сучасному етапі. Це зумовлено тим, що самі прикметники на *-їь уже не творяться, замість них в сучасній українській мові актуальні посесивні прикметники на -ів, -ин. Що ж стосується ойконімії, то основною причиною перегруповання сил серед посесивів є експансія *-інь, *-овь/*-евь – моделей. Вони були новішими, а тому пам'ятки їх більш повно зафіксували, і, зрештою, ці одиниці добре збереглися до сьогодні (див. детальніше⁶).

Суспільно-історичні приватновласницькі відносини дали поштовх до масового поширення географічних назв на *-інь та *-овь/*-евь, що є найбільш чисельними в загальнослов'янському посесивному ойконіміконі. Вони, очевидно, сформувалися в пізній період спільнослов'янської мови. Їхніми твірними основами були давні відапелятивні слов'янські найменування, християнські імена, величезна кількість квалітативів, зокрема демінутивів, ускладнених суфіксами тощо⁷.

Первісні утворення на *-інь, *-овь/*-евь найчастіше з'являлися у словосполученнях як атрибутивні члени, однак внаслідок того, що означення до іменника набувало більшої семантичної ваги, відбувалася субстантивація прикметника. Процес субстантивації мав кіль-

⁶ Z. Kupčins'ka, *Īstorična „moda“ na tipi ojkonimiv* [v:] *Nazwy własne a spoleczeństwo*, Wrocław – Łask 2010, s. 141-151.

⁷ Z. Kupčins'ka, *Social'no-istoričnij zapit na vlasnu nazvu poselennâ (na materialih arhaičnoj ojkonimii Ukraïni)* [v:] *Ukraïnocentrizm naukovogo sumlinnâ: Zbirnyk naukovih prac' i materialiv na pošanu Z. Terlaka*, L'viv 2018, s. 359.

ка причин: могла бути постійна потреба мовної кваліфікації нових понять за умов відсутності відповідних суфіксальних іменників для їх вираження⁸; причиною міг бути об'єм лексичного значення прикметника і регулярності вживання його з тим чи іншим іменником⁹ або ж дія так званого „закона економії сил”. Очевидно, що стосується географічних назв на *-інъ, *-овъ/*-евъ, то найімовірнішою причиною субстантивзації була остання. Атрибутивний компонент словосполучення, напр., Сомино село набував „семантичного згущення” і потреба продовжувати виклад думки відпадала. Таким чином і проявлялася дія цього закону. Л. Гумецька зазначає, що в XIV–XV ст. відбувається „перехідний етап розвитку місцевих назв в українській мові, коли одночасно існували сполучення з несубстантивованими прикметниками в ролі місцевих назв (еоуфимково село) і топонімічні назви на -ов, -ин, які ніколи не були присвійними прикметниками”¹⁰.

Що засвідчено в сучасній мікротопонімії? На сучасному етапі ми є свідками того, як відбувався процес субстантивзації багато століть тому, оскільки функціонують і субстантивовані назви, і оніми-словосполучення з присвійним прикметником: **Ба́бина Горá** г. Бистриця Дрг; **Ба́бина Горá** горб Биків Дрг – **Ба́бино** ур. Підбуж Др; **Ба́бино** п. Галівка Стсмб. **Ба́льова Горá** п. Задністрияни Смб – **Ба́льове** п. Малинів Смб. **Ві́кторів** мл. Нижня Яблунька Трк – **Ві́кторів Го́рб** ч. с. Нижня Яблунька Трк.

Засвідчено й інші способи передачі присвійності. За допомогою суфікса -івка: **Яро́шів** сад Модричі Дрг; **Яро́шів Горóд** ф. Модричі Дрг; **Яро́шівка** ч. с. Модричі Дрг.; за допомогою суфікса -ськ: **Грица́їв** вигін Верхній Дорожів Дрг; **Грица́ївський** брід Верхній Дорожів Дрг; **Грица́ївський** вивіз Верхній Дорожів Дрг.; за допомогою genetivus possessivus: **Горá Баху́рського** г. Новий Острів Смб; **Бри́цького** стежка Зоротовичі Стсмб; **Бри́цького Ставо́к** став Зоротовичі Стсмб.

⁸ D. Grinčišin, *Substantivovani prikmetniki na označennâ osib u starorus'kij ta ukraïns'kij movi* [v:] *Doslidžennâ i materialy z ukraïns'koï movi*, t. 2, Kiïv 1960, s. 12.

⁹ Y. Dzendzelivs'kij, *Substantivaciâ v sučasnij ukraïns'kij movi* [v:] „Naukovî zapiski UŽ DU. Filologîâ”, t. 17, Užhorod 1959, s. 15-17.

¹⁰ L. Gumeč'ka, *Naris slovotvorčoi sistemi ukraïns'koï aktovoï movi XIV–XVII stolit'*, Kiïv 1958, s. 59; Z. Kupčins'ka, *Geografiâ posesivnih ojkonomiv u XVI–XVII st.* [v:] „Visnik Prikarpat's'kogo universitetu”, vip. XV–XVIII, İvano-Frankivs'k 2007, s. 407.

Висновки

Антропологічний та суспільно-історичний контексти становлення топонімії яскраво репрезентує порівняльне дослідження архаїчних типів ойконімії та сучасної мікротопонімії.

На початковому етапі процесу назвотворення поселення одержували свої номени внаслідок онімізації апелятивів. Що ж до відносних прикметників, то вони були також одними з перших онімів, бо, як і апелятиви на позначення різноманітних природних реалій, номінували територію за відношенням до загальних назв. У період родового суспільства люди сприймали себе у колективі, ознаками цього колективу могли бути і географічні реалії, й імена патронів роду, відповідно і назва цього колективу переходила на назву території, де цей колектив проживав. Приватновласницькі відносини спонукали людину „увіковічнити” своє ім’я у назві поселення і тим самим закріпити за собою землю. Географічні назви спочатку були узалежені від природних та суспільно-історичних чинників, однак з плином часу появляються ойконіми, які творилися за відомою для кожного типу схемою, формально, не маючи під собою соціального підґрунтя, самі форманти уже не мали первинного семантичного навантаження, а приєднувалися лише як відповідний атрибут до твірної основи ойконіма. Що ж до сучасної мікротопонімії, то маємо унікальну можливість на цьому величезному матеріалі відтворити прадавні процеси номінації локусу, бо принципи назвотворення збереглися до сьогодні. Часткове порушення принципів номінації спостережено лише у назвах-плюративах, на сучасному етапі в мікротопонімії їх є небагато, більшість з них омонімізується з відродинними назвами, що також викликає відповідну асоціацію щодо колективу.

Література

- Grinčišin D., *Substantivovani prikmetniki na označennâ osib u starorus'kij ta ukraïns'kij movi* [v:] *Doslidžennâ i materialy z ukraïns'koï movi*, t. 2, Kiïv 1960, s. 12-30.
- Gumeč'ka L., *Naris slovotvorčoi sistemi ukraïns'koï aktovoï movi XIV-XVII stolit'*, Kiïv 1958.

- Dzendzeliv's'kij Y., *Substantivaciâ v sučasnij ukrains'kij movi* [v:] „Naukovi zapiski Už DU. Filologičâ”, t. 17, Užhorod 1959, s. 3-20.
- Kupčins'ka Z., Vidnosni prikmetniki ta arhaična ojkonimiâ Ukraïni [v:] „Visnik L'viv's'kogo universitetu. Seriâ filologičâ”, vip. 57, L'viv 2012, s. 168-184.
- Kupčins'ka Z., Geografiâ posesivnih ojkonimiv u XVI-XVII st. [v:] „Visnik Pri-karpats'kogo universitetu”, vip. XV-XVIII, İvano-Frankivs'k 2007, s. 406-410.
- Kupčins'ka Z., *İstorična „moda” na tipi ojkonimiv* [v:] *Nazwy własne a społeczzeń-stwo*, Wrocław – Łask 2010, s. 141-151.
- Kupčins'ka Z., *Social'no-istoričnij zapit na vlasnu nazvu poseleonnâ (na materialih arhaičnoï ojkonimii Ukraïni)* [v:] *Ukraïnocentrizm naukovogo sumlinnâ: Zbirnik naukovih prac' i materialiv na pošanu Z. Terlaka*, L'viv 2018, s. 351-368.
- Nikonov V., *Vvedeniê v toponimiku*, Moskva 1965.
- Rospond S., *Struktura i stratigrafiâ drevnerusskih toponimov* [v:] *Vostočnoslavânskaâ onomastika*, Moskva 1972, s. 9-89.

Список джерел

- Арх. – Архів Ūgo-Zapadnoj Rossii, izdavaemij Vremennoj Komissijê dlâ razbora drevnih aktov, č. I-VIII, Kiïv 1859-1914.
- ЕД – УАТУ Ukraïna. Administrativno-teritorial'nij ustrij, <http://gska2.rada.gov.ua/pls/z7502/a002>.
- Ипар. – *İpatiêvskaâ letopis'* [v:] *Polnoê sobraniê russkih letopisej*, t. II, Sankt-Peterburg 1843.
- ЙФМ – *Josifins'ka (1785-1788) i Franciskans'ka (1819-1820) metriki*, Kiïv 1965, s. 356.
- Кр. II – М. Krikun, *Dokumenti Brawlavs'kogo voêvodstva 1566-1606 rokov L'viv 2008*, s. 1220.
- УкрАТП – *Ukraïns'ka RSR. Administrativno-teritorial'nij podil na 1 veresnâ 1946 roku*, Kiïv 1947, s. 1062.
- РИБ – *Russkaâ istoričeskaâ biblioteka*, Sankt-Peterburg 1903-1915.
- Ф. – М. Fasmer, *Etimologičeskij slovar' russkogo âzika*, t. 1-4, Moskva 1986-1987.
- ŹDz – *Źródła dziejowe*. – Warszawa 1876-1897. – t. I-XXII.

Список скорочень районів

Дрг – Дрогобицький, Мст – Мостиський, Скл – Сколівський, Сmb – Самбірський, Стсmb – Старосамбірський, Трк – Турківський, Явр – Яворівський.

Список скорочень областей

Vn – Вінницька обл., *Vл* – Волинська обл., *Др* – Дрогобицька (частина суч. Львівської) обл., *Жт* – Житомирська обл., *Зк* – Закарпатська обл., *I-Фр* – Івано-Франківська обл., *К-П* – Кам'янець-Подільська (суч. Хмельницька) обл., *Кв* – Київська обл., *Кр* – Кіровоградська обл., *Лв* – Львівська обл., *Од* – Одеська обл., *Пл* – Полтавська обл., *Рв* – Рівненська обл., *Стн* – Станіславівська (суч. Івано-Франківська) обл., *См* – Сумська обл., *Тр* – Тернопільська обл., *Хм* – Хмельницька обл., *Хрк* – Харківська обл., *Чрв* – Чернівецька обл.

Список скорочень об'єктів назв

бол. – болото, *бол. м.* – болотиста місцевість, *виг.* – вигін, *вул.* – вулиця, *г.* – гора, *гал.* – галявина, *гідр.* – гідронім, *гл. м.* – глибоке місце, *гр.* – гребля, *дв.* – двір, *дж.* – джерело, *дол.* – долина, *дор.* – дорога, *кан.* – канал, *к.* – кар'єр, *кл.* – кладка, *клад.* – кладовище, *колиш. посел.* – колишнє поселення, *куп.* – місце для купання, *м.* – могила, *дж.* – джерело, *маг.* – магазин, *мл.* – млин, *оз.* – озеро, *ойк.* – ойконім, *орн. п.* – орні поля, *п.* – поле, *пас.* – пасовище, *пер.* – перехрестя, *повор.* – поворот, *пот.* – потік, *прис.* – присілок, *р.* – ріка, *рівн.* – рівнина, *сін.* – сіножать, *стр.* – струмок, *тер.* – територія, *урв.* – урвище, *ф.* – фільварок, *х.* – хутір, *чаг.* – чагарник, *ч. л.* – частина лісу, *ч. м.* – частина міста, *ч. п.* – частина поля, *ч. с.* – частина села, *ч. уг.* – частина угідь.

Резюме

Ойконімія належить до культурного пласту, процес і контекст її становлення, антропологічні, суспільні, економічні, регулятивні умови та причини формування такого феномену культури є важливі у дослідженні принципів номінації локусів.

Існує чимало напрямів дослідження топонімії: генетичний, що полягає в аналізі появи та становлення того чи того пласту назв; історичний, який відтворює динаміку цього культурного явища і його конфігурацію в просторі; структурно-функціональний, що демонструє потреби і запити членів суспільства щодо географічної назви. Поява та функціонування окремих типів географічних назв у діячості зумовлено відповідними соціально-історичними причинами. Встановлено, що принципи номінації території в глибокому

минулому і тепер в основному накладаються, ця думка підтверджується значним фактичним матеріалом діахронної ойконімії і сучасної мікротопонімії.

Ключові слова: локус, географічна номенклатура, ойконім, мікротопонім, відносний прикметник, присвійність, genetivus possessivus, назви-орієнтири, назви-плюративи.

Society and name of locus in the past and present

Summary

Place names belong to the cultural stratum, the process and context of its formation, anthropological, social, economic, regulatory conditions and the causes of the formation of such a phenomenon of culture are important in the study of the principles of territory nomination. There are many directions of study of toponymy: genetic, consisting in the analysis of the appearance, and the formation of one or another layer of names; historical, which reproduces the dynamics of this cultural phenomenon and its configuration in space; structural-functional, demonstrating the needs and requests of members of society regarding the geographical name. The emergence and the functioning of certain types of geographical names in diachrony are due to certain socio-historical reasons. It is found out that the principles of territory nomination in the past and present mainly superimpose. This assertion is confirmed by a significant factual material of diachronic place names and modern microtoponymy.

Key words: locus, geographical nomenclature, place name, microtoponym, relative adjective, possessiveness, genetivus possessivus, names-landmarks, names-pluratives.

Купчинська Зоряна – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка, kupchynska@gmail.com.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0000-0345>

Лексикографічний опис іменника м. Львова: соціолінгвістичний підхід (жіночі прості імена)

В українському мовознавстві найменування жителів населених пунктів вивчають О. Горобець, О. Касім, Г. Кравченко, О. Медведєва, С. Павелко та ін.¹, проте лексикографічне опрацювання таких іменників відсутнє. Тому мета статті полягає в розкритті одного з варіантів нового лексикографічного опису іменника львів'ян першої половини ХХ ст., а завдання – висвітлити лінгвістичну інформацію та соціолінгвістичні параметри частотного словника „Іменник м. Львова першої половини ХХ ст.” (далі – Словник).

За об'єкт дослідження послужив іменник парафіян греко-католицької церкви св. Параскеви П'ятниці за 1900–1943 рр. Ілюстративний матеріал зібрано з метричних книг про народження², що зберігаються у Львівському державному історичному архіві (див. Джерела).

Теоретичною основою роботи є соціолінгвістичний підхід до трактування оніма³. Так, власне ім'я людини розглядаємо як мовний

¹ О. Gorobec, *Dinamika žinočogo imennika peršoi polovini XX stolittâ u misti Proskurovi* [v:] „Studia Slavakistica”, vip. 9, Užgorod, 2009; О. Kasim, *Pro dinamiku ukraïns'kih osobovih imen Odešini* [v:] „Movoznavstvo”, vip. 3, 1990; G. Kravčenko, *Dinamika ukraïns'kogo imennika m. Donec'ka z 1890 po 1990-i roki*: avtoref. dys....kand. filol. nauk, Donec'k 2000; О. Medveděva, *Dinamika osobovih imen meškanciv Ukraïns'kogo Pridunavâ (na materialii Kilijs'kogo ta Bolgrads'kogo rajoniv Odes'koï oblasti)*: avtoref. dys....kand. filol. nauk, Odesa 2001; S. Pavelko, *Čolovičij imennik m. Kosova v diahronii* [v:] „Nauk. Visnik Černivec'kogo un-tu”, vip. 354-355, Černivci 2007.

² Назви книг змінювалися: спершу це були книги охрещених (Baptismus), пізніше – метрики народжених (Natorun). Хоча сам акт запису у книзі здійснювався лише після факту хрещення дитини, а не народження, про що свідчать метричні записи, у яких між датою народження і хрещення був місяць, а то й рік різниці.

знак, який за межами системи мови є носієм позамовної інформації про релігійну, національну, статусну, вікову, гендерну та інші ознаки носія імені, а також слугує маркером життєвого досвіду представників різних типів культур⁴. У статті за допомогою описового методу проведено інвентаризацію та здійснено систематизацію антропоодичниць; метод корелятивного аналізу дав змогу виокремити зв'язки імен та позамовних чинників; методики вибірки та хронологічних зрізів забезпечили систематизацію ілюстративного матеріалу з джерел; елементи кількісного методу уможливили частотну характеристику імен, їхніх форм та варіантів.

Лінгвістична інформація Словника

Метричні записи про народження фіксують: ім'я дитини, порядковий номер запису, дати її народження та хрещення, ім'я та соціально-професійний статус батька, ім'я та соціально-професійний статус матері, ім'я та соціально-професійний статус хрещеного батька, ім'я

³ A. Arhangel's'ka, *Maskulinnist' ta feminnist' ak sociokul'turni kategorii na tli slovâns'kogo antroponimikonu* [v:] „Movoznavstvo”, vip. 1, 2006; L. Luňo, *Social'na priroda imeni lûdini: (na materialî metričnih knig latins'koû, ukrains'koû ta pol's'koû movami, XIX-perša polovina XX st.): dys.....kand. filol. nauk, Lviv 2012*; S. Medvid'-Pahomova, *Evolúciâ antroponimnih formul u slovâns'kih movah*, Užgorod 1999; V. Nikonov, *Imâ i obšestvo*, Moskva 1974; J. Bubak, *O socjolingwistycznym podejściu w badaniach antroponimii (na marginesie pracy K. V. Bachnjanâ)* [w:] „Socjolingwistyka”, nr 6, 1987, s. 97-105; K. Handke, *Nazwy własne w przestrzeni społecznej* [w:] „Socjologia języka”, Warszawa 2009, s. 307-372; P. Leslie, J. Skipper, *Towards a theory of nicknames : a case for socio-onomastics* [in:] „Names”, nr 38, 1990, p. 273-282; I. Mytnik, *Antroponimia Wołynia w XVI-XVIII wieku*, Warszawa 2010; Idem, *Imiona słowiańskie w antroponimii mieszczan i chłopów na Wołyniu w XVI w.*, „Lingwistyka stosowana”, Warszawa 2010, s. 151-159; Idem, *Imiennictwo przedstawicieli stanu mieszczańskiego i chłopskiego w ziemi wołyńskiej w XVI-XVIII wieku*, „Студії з ономастики та етимології 2011-2012”, Київ 2012, s. 170-179; Idem, *Antroponimia szlachty ukraińskiej i bojarów w XVI-XVIII w.*, „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 1, Warszawa 2013, s. 189-205; Idem, *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI-XVII wieku*, Warszawa 2017; Idem, *Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI-XVII wiek)*, Warszawa 2017.

⁴ L. Luňo, *Social'na priroda imeni lûdini: (na materialî metričnih knig latins'koû, ukrains'koû ta pol's'koû movami, XIX-perša polovina XX st.): avtoref. dys.....kand. filol. nauk, Kiïv 2013*, s. 16.

та соціально-професійний статус хрещеної матері⁵, ім'я повитухи⁶ (див. Таблицю 1).

Таблиця 17*
Інформація метричного запису про народження

дитина	№	дата народж.	дата хрещ.	батько		мати		хрещений батько		хрещена мати		повитуха
				ім'я	соц-проф. статус	ім'я	соц-проф. статус	ім'я	соц-проф. статус	ім'я	соц-проф. статус	

Словник містить лінгвістичні дані, зокрема про імена новонароджених, імена батьків та хрещених батьків дитини, імена повитух; статистичну інформацію про кількість новонароджених та склад сім'ї; хронологічні вказівки щодо дат народження та хрещення новонароджених.

Реєстр Словника вміщує 2825 імен та їх варіантів, серед яких 1592 чоловічих та 1233 жіночих найменувань. Загалом опрацьовано 16 архівних справ та зібрано 39 195 антропологічних записів (16 640 чоловічих та 22 555 жіночих імен). Чоловічий антропонімікон утворений на основі іменника новонароджених хлопців, батьків та хрещених батьків. Жіночий антропонімікон формують іменники новонароджених дівчат, матерів, хрещених матерів та повитух. Три останні категорії висвітлюють метричні записи про народження як дівчат, так і хлопців. Різна

⁵ Дані про хрещених батьків були однією з п'яти обов'язкових рубрик метричного запису хрещення з часу запровадження в релігійній практиці ведення метричних книг на 24-й сесії Триденського собору (1563 р.) (В. Kumer, *Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych* [v:] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XIV, nr 1, 1966, s. 65-75). Хрещені батьки вважалися духовними опікунами новонародженого.

⁶ Ім'я та прізвище баби-повитухи було обов'язковою інформацією метричного запису про хрещення з кінця XVIII ст. Повитухи становили окрему категорію народних лікарів, які володіли медичними та езотеричними знаннями, допомагали при пологах й супроводжували фізичний та духовний розвиток новонародженого. Запис у церковних книгах імені повитухи поряд з даними про новонародженого та хрещених батьків узаконував і підкреслював її зв'язок зі сім'єю й родом, а через це – з громадою й соціумом (О. Borák, *Baba-povituha v kul'turno-istoričnij tradiciji Ukraïnciv: miž profannim i sakral'nim*, Київ 2009).

⁷ * Скорочення в таблиці: дата народж. – дата народження, дата хрещ. – дата хрещення, соц-проф. – соціально-професійний статус особи.

кількість фіксацій чоловічих та жіночих імен зумовлена графою метричного запису про повитуху, яка є носієм жіночого імені, а також врахуванням кількості неповних сімей матерів-одиначок, де інформація про батька дитини і, відповідно, його ім'я відсутні.

Словникова стаття складається з імені (реєстрове слово), його варіантів та форм (зафіксованих у метричних записах); їхньої загальної частотності; частотності, поданої відповідно до носія імені (дочка / мати / хрещена / повитуха; син, батько, хрещений); частотності імені в першій (I), другій (II), третій чи четвертій (III-IV) позиціях для творення складного найменування; років фіксації імені в метричних книгах. Знак „-” позначає відсутність даних.

За реєстрове слово постає ім'я, написане кириличною азбукою, яке має найвищу частоту фіксації серед інших кирилических форм та варіантів, зафіксованих у метричних записах. Реєстрові імена розташовано за українським алфавітом.

Словникова стаття АНТОНИНА

ІМ'Я	ЧАСТОТНІСТЬ					ПОЗИЦІЯ У СКЛАДНОМУ НАЙМЕНУВАННІ			РІК ФІКСАЦІЇ
	загальна частот- ність	частотність за носіями імені				I	II	III-IV	
		дочка	мати	хре- щена	пови- туха				
АНТОНИНА	31	2	10	9	10	-	4	-	1924, 1931, 1934, 1935, 1937, 1939- 1942
<i>Антоніна</i>	11	-	-	4	7	-	1	-	1924, 1932, 1934
<i>Антонія</i>	7	-	-	3	4	-	3	-	1923
<i>Тоня</i>	4	-	-	-	4	-	-	-	1923, 1936
Antonina	193	10	48	70	65	9	9	-	1900-1915, 1917-1920, 1925-1930
<i>Antonia</i>	46	6	7	18	15	1	4	-	1904-1908, 1910, 1911, 1916, 1922, 1927
<i>Tonia</i>	1	-	-	-	1	-	-	-	1929

У наведеній словниковій статті реєстровим словом є *АНТОНИНА*, виявлене в україномовних метриках 31 раз. Цю частотність сформовано із суми кількісної фіксації жіночих імен як окремих найменувань для дочки (2 імені), матері (10 імен), хрещеної матері (9 імен) та повитухи (10 імен).

У словникову статтю потрапляють імена, написані кириличною та латинською графікою, наприклад – *АНТОНИНА* і *Antonina*. Головний латинський відповідник імені теж визначено з урахуванням вищого показника частотності, наприклад: 193 фіксації найменування *Antonina* порівняно з 46 фіксаціями в метриках антропоодиноці *Antonia*.

Варіанти й форми реєстрового імені та його латинського відповідника подано за кількісним спадним принципом. Наприклад: *Антоніна* (11), *Антонія* (7), *Тоня* (4), *Antonia* (46), *Tonia* (1).

Крім параметра „частотність”, про функціональність антропоніма також свідчить його позиція – перша, друга, третя, четверта – для творення складного найменування. Наприклад, антропоодиноці *АНТОНИНА* слугувала другою частиною чотирьох складних імен (*Іванна Антонина*, *Ірина Антонина*, *Марія Антонина*, *Христина Антонина*), а латинське *Antonina* виявлено у першій позиції дев’яти найменувань (*Antonina Anastasia*⁸). Комунікативно активним був перший компонент, що замінював багатоконпонентне ім’я в розмовно-побутовому стилі.

Соціолінгвістичні параметри Словника

Соціолінгвістичний підхід для лексикографічного опису іменника забезпечила інформативна наповненість метрик. Вона уможливила виявлення позалінгвістичної інформації імен з урахуванням таких зв’язків: *ім’я – державно-політичний контекст*, *ім’я – віросповідання*, *ім’я – соціальна група*, *ім’я – вік*.

Зв’язок *ім’я – державно-політичний контекст*. Про нього свідчать записи про народження латинською та українською мовами. Саме в цей період відбувалися світові війни, революції, боротьба за

⁸ Лексикографічний опис складних імен буде об’єктом аналізу в інших публікаціях.

відновлення української державності. У Львові, як політичному, економічному і культурному центрі, упродовж окреслених років вісім разів змінювалась державно-політична влада⁹. Не дивно, що антропомікон міста реагував на всі позалінгвальні чинники.

Метричні записи фіксують зміну графіки з латинської на кириличну і навпаки, а також на зміну мов запису (латинська ↔ українська). Записи латинською мовою зроблені в 1900–1922, 1925–1930, 1938 рр., українською мовою записували інформацію в 1923–1924, 1931–1937, 1939–1943 рр. Перша зміна мови запису метрик з латинської на українську, яка відбулася у 1923 р. і пов'язана з національними протистояннями у місті, зумовила появу українських церковних варіантів імен.

Роки фіксації імен, їх варіантів та форм засвідчують, що з другої третини ХХ ст. почалось оновлення спектра імен. У цей час відбувалася активізація українського національного руху¹⁰, тому Словник фіксує появу власне українських відповідників імен *Оксана, Осипа, Тереня, Оришка* та ін. Імена *Володимир, Ольга*, що асоціюються з історичними постатями князя Володимира Великого та княгині Ольги, мають високу частоту вживання. Понад третину спектра становлять імена слов'янського походження (*Володислава, Любомира, Мирослава* та ін.).

У словникових статтях присутні українські розмовно-побутові варіанти імен *Оля, Параня, Наталка* та ін. Їхня поява в метричних записах, з одного боку, суперечила правилам ведення метричних книг¹¹, а з іншого – свідчила про поширення національних орієнтирів найменування.

⁹ Австрійська влада проіснувала до вересня 1914 р., російська – з вересня 1914 р. до червня 1915 р., австрійська – від червня 1915 р. до кінця жовтня 1918 р., українська – з 1 до 22 листопада 1918 р., польська – від листопада 1919 р. до вересня 1939 р., радянська – від вересня 1939 р. до червня 1944 р., німецька – з червня 1941 до 27 липня 1944 р., кількадемна українська після 30 червня 1941 р. в умовах реальної німецької окупації, радянське правління продовжувалося з липня 1944 р. до здобуття незалежності в 1991 р. (S. Makarčuk, *Zmini v etnosocial'nij strukturi naseleňnâ Lvova v peršij polovini XX st.* [v:] „Lviv: místo – suspiš'tvo – kul'tura”, t. 6, Lviv 2007, s. 445).

¹⁰ О. Subtel'nij, *Ukraïna: istoriâ*, Kiïv 1991.

¹¹ G. Kryžanovskij, *Poučenie dlâ g. k. Prihodskih urâdov o naležnomu vedeniû i pisanîi metrik krešeniâ, vênčaniâ i pogrebannâ*, Lvov 1873; *Instrukcyâ* [v:] *Metrična kniga parafii cerkvi sv. Paraskevi u Lvovi*, Fond 201, opis 4a, sprava 3278, arkuši 2-3.

Про співвідношення *ім'я – віросповідання* свідчить весь іменник парафіян греко-католицької церкви св. Параскеви. Історики вважають, що віросповідний, національний та соціальний статус прихожан цього храму відображав одну з трьох тогочасних груп міського населення Львова – українців греко-католицького віровизнання середнього та нижчого соціального статусу¹².

Реєстр Словника засвідчив про дві тенденції в тогочасному іменнику греко-католиків Львова. Перша з них ілюструє національні орієнтири найменування. Це підтверджує, насамперед, перелік найчастотніших імен, які є традиційними для української антропосистеми: *Марія, Анна, Катерина, Софія, Ольга*.

Словник фіксує назви *Надія, Параскева, Текля, Тетяна* та ін. антропоодиниці, які позначають святих православного обряду і притаманні здебільшого греко-католицькому іменнику.

Друга тенденція виявляється у використанні іншомовних одиниць, властивих парафіянам римо-католицького обряду: *Казимира, Кароліна, Францішка, Ядвига*.

Проникнення римо-католицьких імен в антропонімікон парафіян греко-католицької церкви може бути зумовлене міжконфесійними шлюбами (у церкві св. Параскеви вони сягнули піку в 1886 р. і становили 68,7 % від усіх зареєстрованих шлюбів¹³). До того ж, високий соціальний статус римо-католиків-поляків у Львові в першій половині ХХ ст. вплинув на формування антропонімної моди. Підтверджує це

¹² Дані державного реєстру за першу половину ХХ ст. засвідчують про три найбільші віросповідні групи населення м. Львова. У 1900 р. у місті проживало 51,66% римо-католиків, 27,7% іудеїв та 18,34% греко-католиків; у 1931 р. 50,44% становили римо-католики, 31,89% – іудеї, 15,93% – греко-католики. Історики вважають, що існувала відповідність між конфесійною належністю та національністю мешканців Галичини ХІХ – поч. ХХ ст.: українці були парафіянами греко-католицького віровизнання, поляки належали до римо-католиків. Належність до греко- чи римо-католицького обрядів також була пов'язана з розподілом парафіян у соціогрупах: греко-католики були здебільшого робітниками, ремісниками, прислугою та особами без визначеного роду діяльності. Прихожани римо-католицького віросповідання репрезентували як маргінальні групи, так і привілейовані верстви (*Istoriâ Lvova : u 3 t., t. 3, Lviv 2007, s. 43-44; S. Makarčuk, Zmini v etnosocial'nij strukturi naseleñnâ Lvova v peršij polovini XX st. [v:] „Lviv: mîsto – suspil'stvo – kul'tura”*, t. 6, Lviv 2007, s. 445-455).

¹³ *Â. Gricak, Prorok u svojij vitčizni. Franko ta jogo spil'nota (1856–1886)*, Kïiv 2006, s. 550.

думку й структура імен: іменник представників греко-католицького віросповідання містить традиційні для найменувань римо-католиків складні імена, наприклад, *Фрацицішка Йосифа, Casimira Emilia*.

Словникова стаття *КАЗИМИРА*

ІМ'Я	ЧАСТОТНІСТЬ					ПОЗИЦІЯ У СКЛАДНОМУ НАЙМЕНУВАННІ			РІК ФІКСАЦІЇ
	загальна частот- ність	частотність за носіями імені				I	II	III-IV	
		дочка	мати	хре- щена	пови- туха				
КАЗИМИРА	38	–	2	5	31	2	1	–	1923, 1931, 1935-1937, 1940-1942
<i>Казиміра</i>	7	–	1	3	3		1	–	1923, 1924
Casimira	57	6	14	22	15	3	4	–	1900-1907, 1909-1914, 1916, 1918- 1922, 1925, 1926, 1928, 1930, 1938

Інформаційна наповненість словникової статті дозволяє простежити співвідношення *ім'я – соціальна група*. Метричні книги першої половини ХХ ст. засвідчили про існування в суспільстві дванадцяти соціально-професійних груп¹⁴. Перші дев'ять з них виокремлено на основі соціально-професійного статусу батька. Це „робітники”, „ремісники”, „службовці”, „матері-одиначки”, „особи без зазначеного у метриках статусу”, „представники вільних професій”, „заробітчани”, „військові”, „підприємці”, „прислуга”. Метричні записи, у яких відсутня інформація про батька дитини, формують групу „матерів-одиначок”. Іменник соціально-професійної групи „повитуха” отримуємо з окремої рубрики метричного запису.

Словник дозволяє розглянути лише іменник соціогрупи „повитуха”. Як свідчить реєстр, представники цієї соціогрупи мали обмеже-

¹⁴ L. Lunò, *Social'na priroda imeni lûdini: (na materialî metričnih knjig latins'koû, ukraïns'koû ta pol's'koû movami, XIX-perša polovina XX st.)*: avtoref. dys....kand. filol. nauk, Kii'v 2013.

ний перелік імен. Найчастотнішими були найменування *Павлина*, *Софія*, *Юлія* та ін. Очевидно, в місті була обмежена кількість жінок, що асистували при пологах; це підтверджують статистичні дані: в середньому повитуха приймала щороку пологи у 5-10-ти породіль¹⁵, тому ім'я однієї особи потрапляло в метричні записи кілька разів.

Реєстр жіночих імен виявив антропоодиноці, якими були названі в основному тільки повитухи: *Вільгельміна*, *Регіна*, *Рената* та ін.

Серед найменувань повитух також присутні розмовні форми імен *Таня* / *Tania*, *Феська* та ін.

Словникова стаття *ТЕТЯНА*

ІМ'Я	ЧАСТОТНІСТЬ					ПОЗИЦІЯ У СКЛАДНОМУ НАЙМЕНУВАННІ			РІК ФІКСАЦІЇ
	загальна частот- ність	частотність за носіями імені				I	II	III-IV	
		дочка	мати	хре- щена	пови- туха				
ТЕТЯНА	9	-	6	3	-	-	-	-	1934-1937, 1941-1943
<i>Таня</i>	1	-	-	-	1	-	-	-	1935
<i>Tatiana</i>	1	-	-	1	-	-	-	-	1939
<i>Tatiana</i>	1	-	1	-	-	-	1	-	1936
Tatianna	62	2	30	28	2	1	2	-	1900-1916, 1919, 1921, 1926, 1929, 1930, 1938
<i>Tania</i>	4	-	-	-	4	-	-	-	1925
<i>Tatiana</i>	1	-	-	1	-	-	-	-	1914

Ці імена порушували приписи про необхідність фіксації в метриках повних форм імен, а не зрублених, пестливих чи будь-яких інших розмовних варіантів. Антропоодиноці також свідчать про особливу роль баби-повитухи в тогочасному суспільстві, де вона була широко відома саме під розмовно-побутовою формою імені, яка, як засвідчує Словник, часто ставала визначальною для ідентифікації представниць соціограпуи „повитуха”.

¹⁵ О. Borák, *Op. cit.*, s. 56.

Специфіка іменника також виявлялася у структурі найменувань: усі імена повитух були простими. Очевидно, це визначала належність баби-повитухи до нижчих прошарків суспільства, адже складне ім'я у тогочасному Львові було маркером високого соціального становища¹⁶.

Співвідношення *ім'я – вік* ілюструє іменник двох поколінь найменованих – дітей (син, дочка) та батьків (батько, мати, хрещені батьки). Реєстр імен покоління батьків багатий на рідковживані імена греко-католицьких святих, які мають здебільшого одиничну фіксацію: *Мокрина, Февронія* та ін. Такі імена зазвичай відсутні в іменнику дітей.

Очевидно, в час, коли обирали імена для осіб з покоління батьків, пріоритетним було найменування відповідно до імені святого, якого вшановували в день народження або хрещення особи. Ця традиція слабшає в поколінні дітей¹⁷.

Поколінню батьків та хрещених батьків також притаманні розмовно-побутові форми імен. Церковні приписи щодо ведення метрик¹⁸ визначали обов'язковість запису офіційних форм імен, хоча серед лінгвістичних довідників того часу не було кодифікованого джерела для кваліфікації антропонімних форм. Причиною фіксації неофіційних форм імен в офіційний документ було тривале перебування в суспільстві розмовної форми імені конкретного носія, поступове сприймання її як офіційної, підтвердженням чого є оминання подібних форм в іменнику новонароджених дітей.

Іменник покоління новонароджених поповнюється новими одиницями, відсутніми в іменному спектрі батьків. Наприклад, це імена, пов'язані з українськими історичними постатями князя Володимира Великого, князя Ярослава Мудрого (*Володимира, Ярослава*), що свідчить про посилення національних орієнтирів найменування.

¹⁶ L. Lunò, *Najmenuvannâ ditej v sereдовиši social'noi verhivki Lvova (perša polovina XX st.)* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 4, L'viv 2013, s. 122-130.

¹⁷ L. Duda, *Rol' religijnogo činnika u formuvannî imennika l'vivân peršoi polovini XX st. (na materialî metričnih knig pro narodžennâ greko- ta rimo-katolikiv)* [v:] „Tendencii rozvitku ukraïns'koï leksiki ta gramatiki”, č. 1, Varšava – ĭvano-Frankivs'k 2014, s. 188-202.

¹⁸ G. Kryžanovskij, *Poučenie dlâ g. k. Prihodskih „urâdov” o naležnomu vedeniû i pisaniû metrik*” krešeniâ, vênčaniâ i pogrebannâ, L'vov 1873, 91 s.

Висновки

Метричні записи про народження, крім антропонімних даних, містять соціальні характеристики найменованих, статистичні параметри та хронологічні вказівки щодо періоду найменування. Тому лексикографічне опрацювання іменника м. Львова дозволило об'єднати у словниковій статті лінгвістичну та соціолінгвістичну інформацію.

Лінгвістичні дані Словника охоплюють: спектр чоловічих та жіночих імен, серед яких можна виокремити традиційні для української антропосистеми імена та іншомовні одиниці; форми та варіанти імені, зокрема розмовно-побутові форми та церковні варіанти імені; латинські відповідники імені; показники загальної частотності імені, що дозволяє виявити популярні та рідкісні найменування; показники частотності імені за найменованими (дочка, мати, хрещена мати, повитуха; син, батько, хрещений батько); показники частотності імені у першій, другій, третій та четвертій позиціях у складному найменуванні.

Соціолінгвістична інформація дозволила: розкрити зв'язок імен з державно-політичним контекстом міста, що позначилося на поширенні національних орієнтирів у найменуванні містян; окреслити сутнісні ознаки іменника осіб греко-католицького віросповідання, зокрема тенденцію до поєднання традиційних та іншомовних антропоодиноць; виявити особливості спектра імен, форм імен та структури імен в іменнику представників соціогрупи „повитуха”; визначити відмінності у спектрі найменувань двох поколінь – дітей та батьків. Отже, Словник маркує корелятивні зв'язки *ім'я – державно-політичний контекст*, *ім'я – віросповідання*, *ім'я – соціальна група*, *ім'я – вік*. Виокремлені співвідношення стають ґрунтом для вивчення нових питань історичної соціолінгвістики.

Література

- Arhangel'ska A., *Maskulinnist' ta feminnist' âk sociokul'turni kategorii na tli slovâns'kogo antroponimikonu* [v:] „Movoznavstvo”, vip. 1, 2006.
- Borâk O., *Baba-povituha v kul'turno-istoričnij tradicii Ukraïnciv: miž profannim i sakral'nim*, Kïiv 2009.

- Duda L., *Rol' religijnogo činnika u formuvanni imennika l'vivàn peršoi polovini XX st. (na materialì metričnih knig pro narodžennâ greko- ta rimo-katolikiv)* [v:] „Tendenciï rozvitku ukraïns'koï leksiki ta gramatiki”, č. 1, Varšava – ĭvano-Frankivs'k 2014, s. 188-202.
- Gorobec' O., *Dinamika žinočogo imennika peršoi polovini XX stolittâ u misti Proskurovi* [v:] „Studia Slovakistica”, vip. 9, Užgorod 2009.
- Gricak Â., *Prorok u svojij vitčizni. Franko ta jogo spil'nota (1856–1886)*, Kiïv 2006.
- Istoriâ L'vova : u 3 t. L'viv 2007, t. 3, s. 43-44.
- Kasim O., *Pro dinamiku ukraïns'kih osobovih imen Odešini* [v:] „Movoznavstvo”, vip. 3, 1990.
- Kravčenko G., *Dinamika ukraïns'kogo imennika m. Donec'ka z 1890 po 1990-ï roki: avtoref. dys....kand. filol. nauk, Donec'k 2000.*
- Kryžanovskij G., *Poučenie dlâ g. k. prihodskih „urâdov” o naležnomu vedeniû i pisaniû metrik” krešeniâ, vênčaniâ i pogrebannâ*, L'vov 1873.
- Luňo L., *Najmenuvannâ ditej v seredovišì social'noi verhivki L'vova (perša polovina XX st.)* [v:] „Mova i suspil'stvo”, vip. 4, L'viv 2013, s. 122-130.
- Luňo L., *Social'na priroda imeni lûdini: (na materialì metričnih knig latins'koû, ukraïns'koû ta pol's'koû movami, XIX-perša polovina XX st.): avtoref. dys....kand. filol. nauk, Kiïv 2013.*
- Luňo L., *Social'na priroda imeni lûdini: (na materialì metričnih knig latins'koû, ukraïns'koû ta pol's'koû movami, XIX-perša polovina XX st.): dys....kand. filol. nauk disertaciâ, L'viv 2012.*
- Makarčuk S., *Zmini v etnosocial'nij strukturì naseleonnâ L'vova v peršij polovini XX st.* [v:] „L'viv: místo – suspil'stvo – kul'tura”, t. 6, L'viv 2007.
- Medvedêva O., *Dinamika osobovih imen meškanciv Ukraïns'kogo Pridunavâ (na materialì Kilijs'kogo ta Bolgrads'kogo rajoniv Odes'koï oblasti): avtoref. dys....kand. filol. nauk, Odesa 2001.*
- Medvid' -Pahomova S., *Evolúciâ antroponimnih formul u slovâns'kih movah*, Užgorod 1999.
- Nikonov V., *Imâ i obšestvo*, Moskva, 1974.
- Pavelko S., *Čolovičij imennik m. Kosova v diahroniï* [v:] „Nauk. Visnik Černivec'kogo un-tu”, vip. 354-355, Černivci 2007.
- Subtel'nij O., *Ukraïna: istoriâ*, Kiïv 1991.
- Bubak J., *O socjolingwistycznym podejściu w badaniach antroponomii (na marginesie pracy K. V. Bachnjana)* [w:] „Socjolingwistyka”, nr 6, 1987, s. 97-105.
- Instrukcyja* [v:] *Metrična kniga parafii cerkvi sv. Paraskevi u L'vovi*, Fond 201, opis 4a, sprava 3278, arkuši 2-3.
- Handke K., *Nazwy własne w przestrzeni społecznej* [w:] „Socjologia języka”, Warszawa 2009, s. 307-372.

- Leslie P., Skipper J., *Towards a theory of nicknames: a case for socio-onomastics* [in: „Names”, nr 38, 1990, p. 273-282.
- Mytnik I., *Antroponimia Wołynia w XVI-XVIII wieku*, Warszawa 2010.
- Mytnik I., *Imiona słowiańskie w antroponimii mieszczan i chłopów na Wołyniu w XVI w.*, „Lingwistyka stosowana”, Warszawa 2010, s. 151-159.
- Mytnik I., *Imiennictwo przedstawicieli stanu mieszczańskiego i chłopskiego w ziemi wołyńskiej w XVI-XVIII wieku*, „Студії з ономастики та етимології 2011-2012”, Київ 2012, s. 170-179.
- Mytnik I., *Antroponimia szlachty ukraińskiej i bojarów w XVI-XVIII w.*, „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 1, Warszawa 2013, s. 189-205.
- Mytnik I., *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI-XVII wieku*, Warszawa 2017.
- Mytnik I., *Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI-XVII wiek)*, Warszawa 2017.

Джерела

Centralnij deržavnij istoričnij arhiv Ukraïni, m. L'viv. Fond 201. L'vivs'ka greko-katolic'ka konsistorià, Opis 4a, Metrična kniga parafiàn greko-katolic'koï cerkvi sv. Paraskevi Pàtnici u L'vovi, справи 3297 (1900–1901), 3298 (1902–1903), 3299 (1904–1905), 3300 (1906–1907), 3301 (1908–1909), 3302 (1910–1911), 3303 (1912–1913), 3304 (1914–1915), 3305 (1916–1919), 3306 (1920–1923), 3307 (1924–1926), 3308 (1927–1929), 3309 (1930–1932), 3310 (1933–1935), 3311 (1936–1938), 3312 (1939–1943).

Резюме

У статті запропоновано новий в українській лексикографічній практиці підхід до опису іменників населених пунктів з урахуванням соціолінгвістичних параметрів. Матеріалом слугував антропонімікон парафіян львівської греко-католицької церкви св. Параскеви П'ятниці, зібраний з метричних книг про народження за 1900–1943 рр. Словникова стаття складається з: імені (реєстрове слово), його варіантів та форм, зафіксованих у метричних записях; їхньої загальної частотності; частотності, поданої відповідно до носія імені (дочка / мати / хрещена / повитуха; син, батько, хрещений); частотності імені в першій (I), другій (II), третій чи четвертій (III-IV) позиціях для творення складного найменування; років фіксації імені в метричних книгах.

Соціолінгвістична інформація Словника постає через виявлення таких зв'язків: *ім'я – державно-політичний контекст*, *ім'я – віросповідання* (на прикладі іменника греко-католиків), *ім'я – соціальна група* (на прикладі іменника соціогрупи „повитуха”), *ім'я – вік* (на прикладі іменника покоління дітей та покоління батьків).

Ключові слова: антропонім, іменник, лексикографія, соціолінгвістика, м. Львів.

Lexicographic description of Lviv names: a sociolinguistic approach (female names)

Summary

The article suggests a new approach in the Ukrainian lexicographic practice to describe the names typical for certain residential places taking into consideration such sociolinguistic parameters as gender, age, historical and political changes. The corpus of the research includes the anthroponyms naming the parishioners of Parascève the Martyr Greek Catholic Church, which were collected from the parish register of births of 1900–1943. A dictionary entry consists of 1) a name (a registered word), its variants and forms recorded in the parish register, 2) their total frequency, 3) the frequency given with regard to a name holder (daughter / mother / godmother / midwife; son / father / godfather), 4) indicators of name functionality as a component for forming two-, three-, and four-part names, and 5) the years of name indication in parish registers.

Key words: anthroponym, noun, lexicography, sociolinguistics, the city of Lviv.

Дуда Леся – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, lunole66@gmail.com.

ORCID 0000-0003-3552-1327.

Лексика села Стриганці як об'єкт лексикографічного опрацювання. 3. 4 (ЗАЙДА – ЗАЛЯМИТИ)

Діалектне словникарство досьогодні має низку невіршених проблем: відсутні теоретичні засади лексикографічного опису окремих говірок, залишаються неопрацьованими багато діалектних масивів.

Традиція вивчати говірки та подавати як додаток до публікацій різні за обсягом словники давня¹. О. Горбач уклав близько 20 діалектних словників, у тому числі таких, які стосуються мовлення мешкан-

¹ Див., напр.: М. Verbovij, *Sproba charakteristiki govirki sela Lozovatka Krivoriz'kogo rajonu Dnipropetrovs'koï oblasti* [v:] „Ukrainistica”, vip. 9, Krivij Rig – Krakiv 2011, s. 99-124; P. Gladkij, *Govirka s. Nehvoroši Andrušivs'kogo rajonu Berdičivs'koï okruzi (kol. Žitomir'skogo povitu)* [v:] „Ukrains'kij dialektologičnij zbirnik”, red. O. Sinavs'kij, A. Krims'kij, kn. II, Kiiv 1929, s. 109-198; O. Kurilo, *Fonetični ta deaki morfolozični osoblivosti sela Horobričiv davniše Gorodens'kogo povitu, teper Snovs'koï okruzi na Černigivšini*, Kiiv 1924; M. Lesúk, *Movnij svit galic'kogo sela (Kovalivka Kolomij'skogo rajonu İvano-Frankivs'koï oblasti)*, İvano-Frankivs'k 2008; O. Meľničuk, *Slovník specifičnoi leksiki govirki sela Pesarivki (Kodims'kogo rajonu Odes'koï oblasti)* [v:] „Leksikografičnij búleten' Institutu movoznavstva AN URSR”, vip. 2, Kiiv 1952, s. 67-98; Mytnik I., *Govir meškanciv Holmšini. Č. 1: slovník vesil'noi leksiki [w:] Tendencii rozvutku ukrains'koï leksiki tagramatiki*, č. 2, pod red. I. Kononenko, I. Mytnik. S. Romaniuk, seria *W kregu jęzýka, literatury i kultury*, t. 8, Warszawa 2015, s. 146-161; Idem, *Govir meškanciv Holmšini. Č. 2: slovník pobutovoï leksiki [w:] Tendencii rozvutku ukrains'koï leksiki tagramatiki*, č. 3, pod red. I. Kononenko, I. Mytnik. S. Romaniuk, seria *W kregu jęzýka, literatury i kultury*, t. 13, Warszawa 2016, s. 46-57; L. Palamarčuk, *Slovník specifičnoi leksiki govirki sela Musiivki (Včorajšens'kogo rajonu, Žitomir'skoï oblasti)* [v:] „Leksikografičnij búleten' Institutu movoznavstva AN URSR”, vip. 8, Kiiv 1958, s. 22-35; İ. Pan'kevič, *Govir sela Rus'koï, buvs'ogo Maramoroša v Rumunii* [v:] „Naukovij zbirnik tovaristva „Prosvita” v Užgorodi”, Užgorod 1934, t. 10; İ. Svěncik'kij, *Bojkivs'kij govir s. Bitlá* [v:] „Zapiski Naukovogo tovaristva im. T. Ševčenka”, t. CXIV, kn. II, L'viv 1913, s. 116-153; F. Czyżewski, M. Sajewicz, *Słownictwo ludowe ukraińskiej gwary wsi Ochoża koło Chelma* [w:] *Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce*, „Rozprawy slawistyczne”, 12, Lublin 1997, s. 45-86; I. Huk,

ців окремих населених пунктів². Уже опубліковано низку довідників, які віддзеркалюють мовлення носіїв окремої говірки³, ці лексикографічні праці мають різну структуру. Науковці формують теоретичні засади опису. Так, специфічні особливості окремих говірок розкрито у статті К. Глуховцевої „Говірка як об’єкт діалектологічних досліджень”⁴, характеристику діалектних словників, що стосуються окремих населених пунктів, містить праця Н. Хобзей „Сучасне українське діалектне словництво”⁵.

Водночас важливо запропонувати нові підходи до лексикографічного опрацювання лексики сучасного мовлення мешканців одного села. У зв’язку з поставленою метою пропонуємо: а) у межах кожної словникової статті подавати цитати із розмовного мовлення, які містять достатній для розуміння значення реєстрового слова контекст; б) разом із апелятивною лексикою у словник вводити й оніми: імена, прізвища, вуличні прізвиська, мікротопоніми; в) подавати у словнику максимальну кількість місцевих фразеологізмів та узвичаєних висловів, детально розшифровуючи значення кожного із них.

Об’єктом дослідження обрано говірку села Струганці Тусменницького (діалектне стриганецьке – *Тусменіцького*) району Івано-Франківської області. Говірка міститься на південному заході наддністрянського діалекту. Село розташоване в 30 км від обласного центру – міста Івано-Франківська (якщо їхати через *Рішинів*, *Клубів-*

Osobliwości leksykalne polskiej gwary wsi Zagroda koło Chelma, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 8-9, Warszawa 1999, s. 416-423.

² Див., наприклад: О. Gorbač, *Pivdennovolins’ka govirka j dialektnij slovník s. Stupno kol. pov. Zdovbuniv* [v:] О. Gorbač, *Zibrani stat’i, V, Diálektologîâ*, Múnhen 1993, s. 405-426.

³ G. Arkušin, *Silens’ka gutorka*, Luc’k 1996; Ĭ. Drul’, *Slovník govirki sela Grabovec’ Strijs’kogo rajonu L’vivs’koï oblasti*, Luc’k 2006; M. Neğrič, *Skarbi gucul’s’kogo govoru: Berezovi*, L’viv 2008; N. Ostaš, *Slovník dialektnoï leksiki pereselenciv iz Holms’ini* [v:] *Dialektologični studii. 4: Školi, postati, problemi*, vidp. red. P. Gricenko, N. Hobzej, L’viv 2004, s. 355-378; Ĭ. Sabadoš, *Slovník zakarpats’koï govirki sela Sokirnicâ Husts’kogo rajonu*, Uğgorod 2008; A. Siz’ko, *Slovník dialektnoï leksiki govirki sela Kišenok Kobelác’kogo rajonu Poltav’s’koï oblasti*, Dnipropetrovs’k 1981; Ĭ. Turčín, *Slovník sela Tilič*, L’viv 2011.

⁴ K. Gluhovceva, *Govirka âk oběkt dialektologičnih doslidžen’* [v:] *Dialektologični studii. 4: Školi, postati, problemi*, vidp. red. P. Gricenko, N. Hobzej, L’viv 2004, s. 262-274.

⁵ N. Hobzej, *Sučasne ukraïns’ke dialektne slovníctvo* [v:] „Ukraïna: kul’tura, spadšina, nacional’na svïdomist’, deržavnist’”, vip. 15, L’viv 2006, s. 819-826.

ці, *Тісменицю*), на відстані 2-х кілометрів від правого берега ріки Дністер. Через село протікає правобережна притока Дністра – невелика річка Коростільна. Вважається, що воно засноване у 1624 році. Село значиться на карті французького інженера-картографа Левасера де Боплана з 1650 року. Сусіднє село *Рóшнів* – набагато давніше, у писемних пам'ятках згадується з 1387 року. Із Стриганцями сусідять також села *Дóвге*, *Поберéжжя* (діалектне стриганецьке – *Поберéжі*).

Структура словникової статті

Реєстрові слова подано великими літерами жирним шрифтом за українською абеткою. Після реєстрового слова у квадратних дужках наведено транскрипцію з обов'язковим позначенням наголосу та інших звукових особливостей лексеми. У мовленні стриганчан ненаголошений звук [e] звучить невиразно, часто наближаючись до [и] або [і]. Характерною особливістю говірки є те, що часто один і той же мовець може вживати будь-яку із цих паралельних фонетичних форм. Тобто при вимові лексеми **селó** 'вид населеного пункту' можливі такі фонетичні варіанти: **селó** [се^нло], **силó** [си^нло], **силó** [си^лло]. Із цієї ж причини, вказуючи на середній рід у словникових статтях, присвячених прикметникам і дієприкметникам, подаємо (у ненаголошеній позиції) через скісну риску подвійну вимову, наприклад: „**КАВÓВИЙ** [ка^вовий], -а, -e/-и, *прикм.* 1. Який стосується кави. 2. Який має колір, аналогічний до кольору кави”. Детальніше варіанти -e/-и не розшифруємо, хоча слід мати на увазі, що, окрім указаних, можливі ще проміжні варіанти: звук [e], наближений до [и], та звук [и], наближений до [e]. Знак наголосу у транскрипції ставимо перед наголошеним складом. Після квадратних дужок містяться ремарки: для **іменника** – закінчення родового відмінка однини та рід (*ч., ж., с.,* при іменникові спільного роду – *сп. р.*); для **дієслова** – частиномовна належність та вид (*док., недок.*); для **прикметника** – тільки частиномовна належність. Прикметники подано у формі чоловічого роду, через коми вказано закінчення жіночого та середнього родів; для **інших частин мови** є вказівки про частиномовну належність. Якщо слово

багатозначне, наведено всі відомі авторам значення лексеми, відокремлені арабськими цифрами. Омоніми подано в окремих статтях із числовим позначенням індексу справа. Якщо реєстровим словом є вуличне прізвисько, то у словниковій статті вказуємо основні похідні форми прізвиськ членів сім'ї, не розписуємо детально всі можливі варіанти антропонімoформул, у яких можуть уживатися ці основні форми⁶. Окремий список містить умовні скорочення. Особливості говірки села Стриганці Тисменицького району Івано-Франківської області та принципи її лексикографічного опрацювання автори вже розглянули у статті „Словник говірки села Стриганці Тисменицького району Івано-Франківської області [А, Б, В]”⁷.

Умовні скорочення

Безос. – безособове; **вл. н.** – власна назва; **див.** – дивись; **дієприкм.** – дієприкметник; **дієсл.** – дієслово; **док.** – доконаний вид; **ж.** – жіночий рід; **згруб.** – згрубіле; **мн.** – множина; **недок.** – недоконаний вид; **перен.** – переносне значення; **пор.** – порівняй; **прикм.** – прикметник; **присл.** – прислівник; **сп. р.** – спільний рід; **ч.** – чоловічий рід; **◆** – фразеологічні одиниці; **■** – узвичаєні вислови.

3

ЗАЙДА [зайда], **-и, сп. р., згруб.** Зайшла людина, немісцевий мешканець якого-небудь населеного пункту.

ЗАЙМАТИСИ¹ [заїматис'і] **дієсл., недок., ЗАЙМИТИСИ**¹ [заїмитис'і] **док. 1.** (про вогонь) починати горіти; розгорятися, займатися. **2.** (про річ, яку охопив вогонь) починати горіти; розгорятися: *В дерево вдарила блискавка, і вонó займілосі. ■ займітисі вогнѐм (огнѐм) – (охопитися вогнем) загорітися.*

⁶ Докладніше про функціонування вуличних прізвиськ у Стриганцях див.: R. Ostaš, *Îz žittâ sučasnih ukraïns'kih prizvis'k. 3* [v:] *Dialektologični studii. 6: Lingvističnij atlas – vid stvorennâ do interpretacii*, відп. ред. P. Gricenko, N. Hobzej, L'viv 2006, s. 293-302.

⁷ R. Ostaš, L. Ostaš, *Slovník govírki sela Striganci Tisмениc'kogo rajonu Îvano-Frankivs'koï oblasti [A, B, V]* [v:] *Dialektologični studii. 9: Zapozičennâ ta interferenciâ*, відп. ред. P. Gricenko, N. Hobzej, L'viv 2010, s. 347-410.

ЗАЙМА́ТИСІ ² [zai'matis'í] дієсл., недок. **ЗАЙМІ́ТИСІ** ² [zai'mitis'í], **ЗАЙНЬІ́ТИСІ** ² [zai'n'itis'í] док. 1. (ким) опікуватися (ким-небудь). 2. Виконувати яку-небудь роботу: - *А чим займа́єшсі, як додому вліті приїжджыйиши? Певно, шось в хаті, прибираєш, мієш? - Ну, не лишє. Я й кошу на подвіру. - Ага, то така бавлінка.*

ЗАЙМІ́ТИ ¹ [zai'miti] дієсл., док. 1. (без додатка) побігти, піти кудись із великою швидкістю. 2. (за ким) побігти за ким-, чим-небудь, щоб догнати; погнатися. 3. (без додатка) швидко втекти від погоні: *А він як впerezов його по плєчих палюгов, то той займів - лиш дим і нитка.* 4. Піти або поїхати кудись, щоб вирішити термінові, невідкладні справи. 5. Вийти з дому і десь перебувати, поволочитися, кудись повіятися. 6. (куди) раптово або швидко прийнявши рішення, піти, поїхати, повіятися, помандрувати кудись (на заробітки, навчання і т. ін.): *Такі гроші ти й тут міг заробіти. Але тобі захотілосі займіти в світі. Див ще ПІГНА́ТИ* ¹.

ЗАЙМІ́ТИ ² [zai'miti] дієсл., док. 1. **■** *займіти пástи, займіти худобу пástи* - погнати худобу на пасовисько. 2. Зігнати докупи корів, які надто широко розбрелися по пасовиську. *Див. ще ПІГНА́ТИ* ².

ЗАЙМІ́ТИСІ ¹ див. **ЗАЙМА́ТИСІ** ¹.

ЗАЙМІ́ТИСІ ² див. **ЗАЙМА́ТИСІ** ².

ЗАЙМІ́ТИСІ ³ [zai'mitis'í] дієсл., док. 1. (без додатка) побігти, піти кудись із великою швидкістю. 2. (за ким) побігти за ким-, чим-небудь, щоб догнати; погнатися. 3. (без додатка) швидко втекти від погоні. 4. Піти або поїхати кудись, щоб вирішити термінові, невідкладні справи. 5. Вийти з дому і десь перебувати, поволочитися, кудись повіятися: - *А він де пішов?* - *Та не знаю, десь займівсі.* 6. (куди) раптово або швидко прийнявши рішення, піти, поїхати, повіятися, помандрувати кудись (на заробітки, навчання і т.ін.). *Див. ще ЗАЙМІ́ТИ* ¹, **ПІГНА́ТИ** ¹, **ПІГНА́ТИСІ**.

ЗАЙНЬІ́ТИСІ ¹ [zai'n'itis'í] док. Знайти собі якесь заняття, зайнятися якоюсь справою.

ЗАЙНЬІ́ТИСІ ² див. **ЗАЙМА́ТИСІ** ².

ЗАЙТІ́ [zai'ti] дієсл., док., **ЗАХО́ДИТИ** [za'xoditi] дієсл., недок., 1. Зайти в якесь місце (часто - принагідно): а) *Я зайду́ ще до шко́ли, бо там маю одну́ ору́дку;* б) (із розмови двох стриганчан - мужчини і жінки) - *Куда? - Йду до Новака, бо зломіло ми сі вчєра кісє, а ка́жут,*

що в него можна купити, бо він кієта робит. – Ага-ага. Він зараз, здаєси, на роботі, але ти зайді. Зайді. Попитайсі. 2. (про сонце) зайти за обрій; сховатися за хмари: а) Сónце ще з корбисло та й зайдé; б) (із народної пісні - про жіночу долю у невістках у чужому селі) Зайшло сónце за вікóнце, За тернóву грушу. Там, де я сі не роділа, привикáти му́шу. Там, де я сі не роділа, ні моя родіна, Я так му́шу привикáти, як малá диті́на. 3. перен. Початися; відбутися; **■** зайти (між ким) – відбутися (щось конфліктне): Та вони́ між собов спочіткú дуже добре жили, а пупóму шось між ними зайшло, чи посварілисі, чи шо, і тепér між ними зáрва; **■** зайти на дитину – завагітніти; **■** зайшла зáрва (між ким) – почалася ворожнеча; **■** йому́ вже заходи́ (заходит) – він уже неадекватно сприймає дійсність.

ЗАКАЗА́ТИСІ див. **ЗАКА́ЗУВАТИСІ**.

ЗАКА́ЗУВАТИСІ [за'казуватис'і] дієсл., недок., **ЗАКА́ЗАТИСІ** [жа'затис'і] док. Виявлятися, проявлятися: Ніні сі зака́зує на фáйну погóду. Див. ще **ВІКА́ЗУВАТИСІ**.

ЗАКАПАРЕ́НИЙ [закапа'рениї], -а, -е/-и, прикм. (про річ, предмет і т. ін.) забруднений: Той бан'ю́к закапарéний 'та каструля забруднена'.

ЗАКАТРУ́ПИТИ [закат'рупити] дієсл., док., **КАТРУ́ПИТИ** [кат'рупити] недок., зруб. (кого) жорстоко замучити до смерті.

ЗАКА́ШЛАТИ [за'кашлати] дієсл., док. Почати кашляти. Див. ще **ЗАКА́ШЛАТИСІ**, **КА́ШЛАТИ**.

ЗАКА́ШЛАТИСІ [за'кашлатис'і] дієсл., док. Закашлятися: Гій, ти чо зака́шловсі? Див. ще **ЗАКА́ШЛАТИ**, **КА́ШЛАТИ**.

ЗАКЕ́ПІТИ див. **ЗАКЬПИ́ТИ**.

ЗА́КИ [заки] присл. Поки. Див. ще **ЗА́КИМ**, **НІМ**.

ЗАКИ́ДУВАТИ [за'кидувати] дієсл., недок., **ЗАКІ́НУТИ** [за'кинути] док. 1. (куди) кидати щось наверх. 2. (про специфічну ходу людини) закідувати ногами.

ЗАКИ́ДАТИ [закі'дати] дієсл., недок. 1. Говорити натяками. 2. Прямо або завуальовано робити дівчині чи жінці непристойну пропозицію: (дівчина обурюється) Він почина́є закида́ти такі́ми слова́ми!

ЗАКІ́НУТИ див. **ЗАКІ́ДУВАТИ**.

ЗАКИРНІ́ТИ [закир'нити] дієсл., док. Зафіксувати.

ЗА́КИМ [за'кім] присл. Поки: За́кім я до́ду, то ти ще мо́жеши два́ціть ка́вів ві́пити. Див. ще **ЗА́КИ**, **НІМ**.

ЗАКІНЧИТИ *див. ЗАКІНЧУВАТИ.*

ЗАКІНЧИТИСІ *див. ЗАКІНЧУВАТИСІ.*

ЗАКІНЧУВАТИ [zak'inčuvati] *дієсл., недок., ЗАКІНЧИТИ* [zak'in'čiti] *док. Закінчувати. Див. ще СКІНЧИТИ.*

ЗАКІНЧУВАТИСІ [zak'inčuvatis'i] *дієсл., недок., ЗАКІНЧИТИСІ* [zak'in'čitits'i] *док. Закінчуватися. Див. ще СКІНЧИТИСІ.*

ЗАКЛАДАТИ [zakla'dati] *дієсл., недок., ЗАКЛАСТИ* [zak'lasti] *док. 1. Заставляти який-небудь простір матеріалами, речами, предметами і т. ін., роблячи перегородку або утруднюючи доступ до чого-небудь. 2. перен. Унаслідок певних причин погіршувати слух. ■ закладати (заложувати, заступати) вуха (вуха) (кому); безос. закладає (заложує, заступає) вуха (вуха) (кому) – а) він починає глухнути (тимчасово або постійно); він не чує; б) перен. він навмисне не хоче чути того, що йому говорять. Див. ще ЗАЛОЖУВАТИ.*

ЗАКЛАДАТИСІ [zakla'datits'i] *дієсл., недок., ЗАКЛАСТИСІ* [zak'lastits'i] *док. (з ким на що) битися об заклад.*

ЗАКЛАСТИ *див. ЗАКЛАДАТИ.*

ЗАКЛАСТИСІ *див. ЗАКЛАДАТИСІ.*

ЗАКЛИКАТИ [zaklik'ati] *дієсл., недок., ЗАКЛИКАТИ* *док. Запрошувати: (племінниця жартома до дядька, який вернувся з лісу) Пішов на малини, а мене не закликав. Були би мали зараз багато малинів. Без сунічок я цього року, без малинів. Див. ще КЛИКАТИ, ПОКЛИКАТИ.*

ЗАКЛИНЮВАТИ [zak'lin'uvati] *дієсл., недок., ЗАКЛИНИТИ* [zak'liniti] *док. 1. (забиваючи клин, укріплювати що-небудь) заклинювати. 2. перен. (міцно затискати, позбавляючи рухомості, можливості діяти) заклинювати. ■ йому́ (їй, їм) заклінило – він раптом перестав адекватно сприймати дійсність і почав приймати неправильні рішення.*

ЗАКОВТАТИ [zak'ov'tati] *дієсл., док. Загримати, стукнувши яким-небудь предметом об щось і отримавши відповідний звук. Див. ще КОВТАТИ, КОВТНУТИ.*

ЗАКОЛИСУВАТИ [zak'olisuvati] *дієсл., недок., ЗАКОЛИСАТИ* [zak'olisati] *док. (колишучи, примушувати дитину заснути) заколисувати. Див. ще ВКОЛИСАТИ, КОЛИСАТИ.*

ЗАКОРТИТИ [zakor't'iti] *дієсл., док. 1. Дуже сильно забажати. 2. Раптово забажати. Див. ще КОРТИТИ, СКОРТИТИ.*

ЗАКОРТІТИСИ [зако̀рт'ітис'і] дієсл., док. 1. Дуже сильно забажати-ся. 2. Раптово забажатися. **■ йому́ (їй, їм) зако̀рти́лосі** – він (вона, вони) дуже захотів (захотіла, захотіли). Див. ще **КОРТІТИСИ**.

ЗАКОСІЧУВАТИ [зако̀сичувати] дієсл., недок., **ЗАКОСІЧИТИ** [зако̀сичити] док. Прикрашувати на деякі релігійні свята будівлі, брами, хвіртки, засоби транспорту і т. ін. букетами квітів (напр., на Івана), гілками липи (на Зелені свята) та ін. Див. ще **КОСІЧИТИ**.

ЗАКОЦЕНІТИ [зако̀це'н'іти] дієсл., док., **КОЦЕНІТИ** [ко̀це'н'іти] недок. Дуже змерзаючи на морозі, стати малорухливим, втрачати чутливість у кінцівках. Див. ще **КОЦЮРЬНУТИ, ЗАКОЦЮРЬНУТИ**.

ЗАКОЦЮРЬНУТИ [зако̀ц'урбнути] дієсл., док., **КОЦЮРЬНУТИ** [ко̀ц'урбнути] недок. Закоцюбнути. Див. ще **КОЦЕНІТИ**.

ЗАКРИВАТИСИ [закри'ватис'і] дієсл., недок., **ЗАКРІТИСИ** [за̀критис'і] док. Закриватися (на заціпку, на замок), зачинятися: *Наталія собі колісь догоди́ла з мійючими за́собами: мила ванну, закрі́лася, так те́рла, що аж одержала алергію.*

ЗАКРІТИСИ див. **ЗАКРИВАТИСИ**.

ЗАКРИЧЬІТИ [закри'ч'ити] дієсл., док. Закричати. Див. ще **КРИЧЬІТИ, ПОКРИЧЬІТИ**.

ЗАКРИШІТИ див. **ЗАКРІШУВАТИ**.

ЗА́КРИШКА [за̀кришка], -и, ж. Те, що кришать у борщ, суп чи іншу страву, яка вариться, як заправу (капуста, петрушка, морква, цибуля та ін.) за́кришка.

ЗАКРІШУВАТИ [за̀кришувати] дієсл., недок., **ЗАКРИШІТИ** [за̀кришити] док. (чим) заправляти страву чимось надрібно покрише-ним – петрушкою, морквою і т. ін.: а) *Як зварі́ти цю фасо́лю, вона́ дуже сипка́, і її беру́т, толочу́т, льют до то́го води́, кип'ятьї́т і по-солі́т, закрі́шут петру́шков;* б) *Чи ти вже закрі́шувала їшкы́?*

ЗАКРУТІТИ див. **ЗАКРУЧУВАТИ**.

ЗА́КРУТКА [за̀крутка], -и, ж. Кришечка з внутрішньою різьбою для закривання пляшок: *Корка нема́. Де за́крутка?*

ЗАКРУЧУВАТИ [за̀кручувати] дієсл., недок., **ЗАКРУТІТИ** [за̀крутити] док. Закручувати.

ЗАКУРІТИ ¹[заку̀рити] дієсл., док., **КУРІТИ** ¹[ку̀рити] недок. Запалити цигарку: (бабуся, хвалячи свого онука – молодого парубка) *Бахур фа́йний: не п'є, не ку́рит, спо́кійний.*

ЗАКУРІТИ ²[заку'рити] дієсл., док., **КУРІТИ** ²[ку'рити] недок. (чим і без додатка) зав'язати снігом, насипати замети.

ЗАКУРІТИ [за'кур'іти] дієсл., док. (про стіни, стелю приміщення) вкритися сажею, кіптявою від густого диму: *Хата чісто закуріла* 'хата зовсім брудна від сажі'. Див. ще **ЗАКУРІТИСІ**, **ОБКУРІТИ**.

ЗАКУРІТИСІ [за'кур'ітис'і] дієсл., док. Те саме, що **ЗАКУРІТИ**. Див. ще **КУРІТИСІ**.

ЗАКУСКА [за'куска], -и, ж. Закуска: *Я не вспівала, бо хлопці прийшли брше, ніж я сподівалася, то я їм шось там скапаріла на закуську.*

ЗАКУТИНА [закутина], -и, ж. (маленький кут, закуток) кутик: *Такі закутини має ця торбіна!*

ЗАКЪПІТИ [зак'и'п'іти], **ЗАКЕПІТИ** [зак'е'п'іти] дієсл., док. Зарости бур'янами: *В городі всьо закъптіло* 'в городі все заросло бур'янами'.

ЗАЛАВІЙТИ [залав'ійти], **ЗАЛАВЛІЙТИ** [залавл'ійти] дієсл., недок. (до кого, куди) починати залищатися (до кого); пробувати залищатися (до кого).

ЗАЛАГОДІВСЬКІ [за'лагод'іус'к'і], **Залагодівських**, мн. Вл. н.: назва поля. Місцевий відмінок – (на) **Залагодівських**.

ЗАЛАЗІЙТИ [зала'з'іти] дієсл., недок., **ЗАЛІЗТИ** [зал'із'ти] док. Залазити: а) *Я дівлюсі вчєра: в ваїшій хаті світисі. Я вже думов, шо то гіцилі залізли;* б) *Вода в ванєнци брудна, бо в ню залізли качкі і там сі поталапали;* в) *Дивісі, малій заліз в буду до пса. Та він там набирєсі бліх!* г) *Воні як залізли до студобли, то вже всьо, шо змогли вінести, покрáli.*

ЗАЛАТАТИ [зала'тати] дієсл., док., **ЛАТАТИ** [ла'тати] недок. 1. Пришити латку на одяг. 2. *перен.* Через фінансові труднощі леве покрити то ті, то інші нагальні потреби в сімейному бюджеті. Див. ще **ПОЛАТАТИ**.

ЗАЛАТКАТИ [зала'ткати] дієсл., док. Почати співати на весіллі латканки. Див. ще **ЛАТКАТИ**.

ЗАЛИВАТИ [зали'вати] дієсл., недок., **ЗАЛЬЛІЙТИ** [зал'л'іти] док. Заливати.

ЗАЛІПНУТИ [зал'ипнути] дієсл., док., зруб. Вмерти: *Та то кінчітсі тим, що він колісь дббре нап'єсі, п'яний дєсь у фобі засне, та й так заліпне.*

ЗАЛІЗТИ див. **ЗАЛАЗІЙТИ**.

ЗАЛОЖІТИ див. **ЗАЛОЖУВАТИ**.

ЗАЛОЖУВАТИ [за'ложувати] дієсл., недок., **ЗАЛОЖИТИ** [за'ложити] док. Те саме, що **ЗАКЛАДАТИ**.

ЗАЛОМІТИСИ [зало'митис'і] дієсл., док. Провалитися: *Там стéлі згніла, вваж'ій, абіс не заломівсі.*

ЗАЛУБНІ [залубн'і], **-бен**, *мн.* Сани з високим передом, оббитим дошками; сани з кузовом.

ЗАЛЬБІТИ *див.* **ЗАЛИВАТИ**.

ЗАЛЬОРГАНІЙ [зал'органіі], **-а**, **-е/-и**, **ЗАЛЮРГАНІЙ** [зал'урганіі], **-а**, **-е/-и**, дієприкм. Дуже забризканий або дуже вимазаний грязюкою, брудом; забруднений. *Див. ще ЗАМАЩЕНІЙ.*

ЗАЇЦМАН [за'іцман], **-а**, *ч.* Вл. н.: стриганецьке прізвище.

ЗАЛЮРГАНІЙ *див.* **ЗАЛЬОРГАНІЙ**.

ЗАЛЯМИТИ [зал'амити] дієсл., док. 1. Роздобути, знайти: - *Твій пєс гризє якусь веліку кістку. – Та зараз ріжут багато тильїт, а він вночі дєсь бігів і, видко, дєсь собі залямив.* 2. Роздобути хитрощами. 3. Вкрасти. *Пор.* **ЗНАЙТИ**, **НАДІБАТИ**, **РОЗДОБУТИ**.

Література

- Arkušin G., *Silens'ka gutorka*, Luc'k 1996.
- Verbovij M., *Sproba harakteristiki govirki sela Lozovatka Krivoriz'kogo rajonu Dnipropetrovs'koї oblasti* [v:] „Ukrainistica”, vip. 9, Krivij Rig – Krakiv 2011, s. 99-124.
- Gladkij P., *Govirka s. Nehvorošit Andrušivs'kogo rajonu Berdičivs'koї okrugі (kol. Žitomirs'kogo povitu)* [v:] „Ukrain'skij dialektologičnij zbirnik”, red. O. Sinâvs'kij, A. Krims'kij, kn. II, Kiïv 1929, s. 109-198.
- Gluhovceva K., *Govirka âk oběkt dialektologičnih doslidžen'* [v:] *Dialektologični studii. 4: Školi, postati, problemi*, vidp. red. P. Gricenko, N. Hobzej, Lviv 2004, s. 262-274.
- Gorbač O., *Pivdenenovolins'ka govirka j dialektnij slovník s. Stupno kol. pov. Zdovbuniv* [v:] O. Gorbač, *Zibrani statti*, V, *Diâlektologija*, Mûnhen 1993, s. 405-426.
- Druľ I., *Slovník govirki sela Grabovec' Strijs'kogo rajonu Lvivs'koї oblasti*, Luc'k 2006.
- Kurilo O., *Fonetični ta deâki morfologični osoblivosti sela Horobričiv davniše Gorodens'kogo povitu, teper Snovs'koї okrugі na Černigivšini*, Kiïv 1924.
- Lesûk M., *Movnij svit galic'kogo sela (Kovalivka Kolomij'skogo rajonu Іvano-Frankivs'koї oblasti)*, Іvano-Frankivs'k 2008.

- Meľničuk O., *Slovník specifického leksiki govírki sela Pisarivki (Kodims'kogo rajonu Odes'koj oblasti)* [v:] „Leksikografický búleten' Institutu movoznavstva AN URSR“, vip. 2, Kiiv 1952, s. 67-98.
- Mytnik I., *Govír meškanciv Holmsini*. Č. 1: *slovník vesil'noj leksiki* [w:] *Tendencii rozvítuku ukráins'koj leksiki tagramatiki*, č. 2, pod red. I. Kononenko, I. Mytnik. S. Romaniuk, seria *W kręgu języka, literatury i kultury*, t. 8, Warszawa 2015, s. 146-161.
- Mytnik I., *Govír meškanciv Holmsini*. Č. 2: *slovník pobutovoi leksiki* [w:] *Tendencii rozvítuku ukráins'koj leksiki tagramatiki*, č. 3, pod red. I. Kononenko, I. Mytnik. S. Romaniuk, seria *W kręgu języka, literatury i kultury*, t. 13, Warszawa 2016, s. 46-57.
- Negrič M., *Skarbi gucul's'kogo govóru: Berezovi*, L'viv 2008.
- Ostaš N., *Slovník dialektnoj leksiki pereselenciv iz Holmsini* [v:] *Dialektologični studii*. 4: *Školi, postati, problemi*, vidp. red. P. Gricenko, N. Hobzej, L'viv 2004, s. 355-378.
- Ostaš R., *Iz žittá sučasnih ukráins'kih prízvis'k*. 3 [v:] *Dialektologični studii*. 6: *Lingvističnij atlas – vid stvorenná do interpretacii*, vidp. red. P. Gricenko, N. Hobzej, L'viv 2006, s. 293-302.
- Ostaš R., Ostaš L., *Slovník govírki sela Striganci Tisemic'kogo rajonu Ivano-Frankivs'koj oblasti [A, B, V]* [v:] *Dialektologični studii*. 9: *Zapozičenná ta interferenciá*, vidp. red. P. Gricenko, N. Hobzej, L'viv 2010, s. 347-410.
- Palamarčuk L., *Slovník specifického leksiki govírki sela Musiivki (Včorajšens'kogo rajonu, Žitomirs'koj oblasti)* [v:] „Leksikografický búleten' Institutu movoznavstva AN URSR“, vip. 8, Kiiv 1958, s. 22-35.
- Pan'kevič Ĺ., *Govír sela Rus'koj, buvšogo Maramoroša v Rumunii* [v:] „Naukovij zbirnik tovaristva „Prosvita” v Užgorodi”, Užgorod 1934, t. 10.
- Sabadoš Ĺ., *Slovník zakarpats'koj govírki sela Sokirnicá Husts'kogo rajonu*, Užgorod 2008.
- Svencikij Ĺ., *Bojkivs'kij govír s. Bitlá* [v:] „Zapiski Naukovogo tovaristva im. T. Ševčenko”, t. CXIV, kn. II, L'viv 1913, s. 116-153.
- Siz'ko A., *Slovník dialektnoj leksiki govírki sela Kišenok Kobelác'kogo rajonu Poltavs'koj oblasti*, Dnipropetrovs'k 1981.
- Turčin Ę., *Slovník sela Tilič*, L'viv 2011.
- Hobzej N., *Sučasne ukráins'ke dialektne slovnictvo* [v:] „Ukráina: kul'tura, spadšina, nacional'na svidomist', deržavnist'“, vip. 15, L'viv 2006, s. 819-826.
- Czyżewski F., Sajewicz M., *Słownictwo ludowe ukraińskiej gwary wsi Ochoża koło Chełma* [w:] *Ze studiów nad gwarami wschodniostowiańskimi w Polsce*, „Rozprawy slawistyczne”, 12, Lublin 1997, s. 45-86.
- Huk I., *Osobliwości leksykalne polskiej gwary wsi Zagroda koło Chełma*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 8-9, Warszawa 1999, s. 416-423.

Резюме

У статті запропоновано нові підходи до лексикографічного опрацювання лексики сучасного мовлення мешканців одного села. Об'єктом дослідження обрано говірку села Стрїганці Тїсменицького району Івано-Франківської області, котра знаходиться на південному заході наддністрянського діалекту. У статті вміщуємо четверту частину лексем, які починаються на літеру З (ЗЇДА – ЗАЛЯМИТИ). У кожній словниковій статті подано транскрипцію, всі відомі авторам значення лексеми та максимальну кількість прикладів-цитат із розмовного діалектного мовлення, особливо при тих значеннях, які можуть відрізнятися від значень цієї лексеми у літературній мові. Разом із апелятивною лексикою у словник введено й оніми (прізвища, вуличні прізвиська, мікротопоніми). Окрім фразеологізмів, подано також узвичаєні вислови. Деякі із лексем становлять значний інтерес для дослідників історичної граматики української мови.

Ключові слова: діалектологія, лексикографія, фразеологія, діалектне мовлення, говірка, село Стрїганці.

Lexis of Stryhantsi village as object of lexicographical processing. З/З. 4 (ЗЇДА – ЗАЛЯМИТИ)

Summary

New approaches to lexicographical processing of modern speech lexis of residents of a separate village are suggested in the article. The dialect of the village of Stryhantsi of Tysmenytsya district, Ivano-Frankivsk region was chosen as a subject of the research. The dialect of the village of Stryhantsi is on the south-west of the dialect of Naddnistrrianshchyna. The article contains the fourth part of lexemes that begin with З/Z letter (ЗЇДА – ЗАЛЯМИТИ). Each dictionary entry provides transcription, all known meanings of the lexeme and the maximum number of examples quotations in vernacular dialectal speech, in particularly, in the meanings which can differ from the meanings of the given lexeme in the literary language. Onyms along with appellative lexis are introduced into the vocabulary (surnames, street nicknames, microtoponyms). Common phrases are also presented in addition to idioms. Some lexemes are of a considerable interest for those researching historical grammar of the Ukrainian language.

Key words: dialectology, lexicography, phraseology, dialectal speech, dialect, the village of Stryhantsi.

Осташ Любов – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького Львівського національного університету імені Івана Франка, ostash@seznam.cz.

ORCID: 0000-0001-8785-7442

Осташ Роман – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник.

ORCID: 0000-0001-9291-2653

Результати колективної монографії „Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика” розкривають зв’язок мови та суспільства з урахуванням п’яти основних проблем.

1. Суспільний запит на дослідження та вивчення української мови має різні вияви. Так, аналіз основних лінгвоукраїнознавчих розвідок на шпальтах європейського наукового журналу „Archiv für slavische Philologie” (1875–1929) засвідчив про формування наукового підходу до дослідження явищ української мови в контексті славістики. Систематизовано тематику досліджень явищ та категорій української мови.

Характеристика дидактичних матеріалів для вивчення української мови в шкільних граматиках другої половини XIX століття виявляє симбіоз ідей теоретичної та формальної граматики і новаторський пошук відповідності форми та змісту словотвірних явищ. Вони ілюструють складний механізм кодифікації граматичних норм різних частин мови.

Виокремлено засоби розвитку мовних компетенцій студентів-україністів за кордоном як один із прикладів розвитку методики викладання української мови за межами материкового середовища. Розкрито шляхи подолання інтерференції, вона неминуче виникає, наприклад, у польськокомовного студента, який вивчає українську мову як основну (разом з англійською та російською). Поглибленню наукових засад вивчення української мови сприяє контрастивний підхід.

2. Теоретичні аспекти лінгвістичної реконструкції взаємодії мови та суспільства передбачають увагу до дослідження нових категорій та проблем, розв’язки яких стають передумовою подальшого лінгві-

стичного аналізу. Так, схарактеризовано зміст категорії *форма існування мови в суспільстві* (на підставі аналізу української та японської мовознавчих традицій). Пояснено міжмовну асиметрію, причина якої полягає в особливостях різних картин світу носіїв мови.

Сформульовано проблему вивчення пропаганди засобами лінгвістики. Безперечно, що це явище сьогодні повинно стати об'єктом міждисциплінарного аналізу. Однак в мовознавстві ще не вироблено цілісної методики аналізу питань пропаганди, а саме це завдання потребує свого розв'язку в сучасних умовах інформаційної війни проти України.

Виокремлено проблему дослідження не повністю граматикизованих займенників, які активно функціонують, наприклад, у художньому тексті. Запропоновано корпусно-лінгвістичний метод дослідження таких одиниць, він дозволяє виявляти індикатори неозначеності як дискурсивні маркери.

3. Функціонування мови під час різних соціополітичних змін в суспільстві передбачає аналіз маловідомого ілюстративного матеріалу. Наприклад, розкриття процесу українізації церкви в умовах державотворення 1917–1921рр., а саме в Українській Народній Республіці (березень 1917р. – 29 квітня 1918 р.), виявляє нові аспекти в характеристиці політичної комунікації про суспільні функції української мови. Визначено адресантів та адресатів обговорення, розкрито шлях від русифікації до українізації церковного життя, який, однак, не завершився успіхом.

Структуру та лексико-семантичні засоби реалізації стратегічного наративу „анексія Криму в 2014р.” ілюструють матеріали українських та російських ЗМІ. За допомогою методу якісного контент-аналізу розкрито необ'єктивну інформаційну картину світу, яку пропонують російські засоби масової інформації, уникаючи питання про причини та наслідки подій, що відбулися.

Трактування „себе” та „іншого” в різних видах дискурсу виразне в умовах російсько-української війни. Когнітивна опозиція має свої вияви у творчості різних авторів. Важливу роль відіграють лінгвістичні маркери, які відмінні ще й у зв'язку із суспільними функціями української та російської мов. Розмежування „ми” – „вони” ілюструє суспільну комунікацію в період конфлікту.

4. Розкриття мовних практик представників різних субгруп українського соціуму ілюструє повсякденне життя суспільства. Проаналізовано тенденцію до запозичень у мовленні користувачів фінансово-економічної термінології. Зроблено висновок про проникнення термінів інших галузей в цю систему одиниць, про вплив термінів англійської мови, про внутрішньомовні причини запозичення іномовних назв.

Продуктивні стратегії запозичень у мовленні користувачів медичних термінів постають на матеріалі української та польської мов. Групи одиниць на позначення органів жіночої репродуктивної системи висвітлюють реалізацію таких стратегій, як імпорт, аналогічну інновацію, незалежну інновацію, напівкальки.

Аналіз комунікації в сім'ї на прикладі взаємодії *чоловік – дружина* (на підставі характеристики сімейного епістолярію Франків) дозволяє зрозуміти мовну особистість адресанта-чоловіка. Його мовлення засвідчує про інтенції спонукання (для вираження поради, прохання щодо виконання певних дій, отримання нової інформації), інформування (забезпечує вираження виправдання, висловлення згоди/незгоди та повідомлення нової інформації), негативної оцінки (висловлена за допомогою докору).

5. Дослідження мовних практик жителів міст і сіл доповнює картину лінгвістичного повсякдення. Насамперед узагальнено формування назв локусу в контексті історико-соціальних процесів. Географічні назви, створені від найдавніших часів, є субстантивами за своєю природою, присвійні прикметники та посесивні ойконіми виникли в період появи приватної власності тощо. У цілому сучасна мікротопонімія дозволяє відтворити прадавні процеси номінації локусу.

Мовлення містян (на прикладі ілюстративного матеріалу про Львів у першій половині ХХ ст.) постає під радикалом лексикографічного опису, що поєднує лінгвістичну та соціолінгвістичну характеристики. Розкрито антропонімні дані, соціальну належність найменованих, статистичні параметри імен. Виявлено їхній зв'язок із державно-політичним контекстом міста.

Мовлення сільських мешканців (на матеріалі с. Стриганці Тисменицького району Івано-Франківської області) теж об'єктивує лексикографічний опис. Його новизна у включенні в словникові статті

прикладів з усного мовлення, у використанні не лише апелятивної лексики, але й онімів, а також у подачі місцевих фразеологізмів та узвичаєних висловів.

Отже, отримані в колективній монографії результати поглиблюють знання про мову та суспільство в історії та сьогоденні в широкому соціокультурному контексті, формуючи, водночас, нові перспективи аналізу взаємодії *мова-суспільство* засобами мовознавчої науки.

У колі мови, літератури і культури
W kręgu języka, literatury i kultury

Видавничка серія
кафедри україністики Варшавського університету

за редакцією
Ірини Кононенко, Ірени Митнік

Том XVI

У серії вийшли друком:

Lidia Stefanowska, *Mission Impossible: MUR i odrodzenie ukraińskiego życia literackiego w obozach dla uchodźców na terytorium Niemiec (1945-1948)*, Warszawa – Iwano-Frankiws'k 2013

Kobieta we współczesnej kulturze ukraińskiej, pod red. Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk, Warszawa – Iwano-Frankiws'k 2013

Тенденції розвитку української лексики та граматики, ч. 1, за ред. Ірини Кононенко, Ірени Митнік, Світлани Романюк, Варшава – Івано-Франківськ 2014

Метаморфози у сучасній українській літературі, за ред. Пауліни Олевської, Марти Замбжицької та Катажини Якубовської-Кравчик, Варшава – Івано-Франківськ 2014

Lidia Stefanowska, *Mission Impossible. MUR i odrodzenie ukraińskiego życia literackiego w niemieckich obozach dla uchodźców na terytorium Niemiec (1945-1948). Część druga. Antologia tekstów źródłowych*, Warszawa – Iwano-Frankiówk 2014

Тарас Шевченко: погляд з третього тисячоліття, за ред. Степана Хороба, Івано-Франківськ-Варшава 2014

Marta Zambrzycka, *Sacrum i profanum w prozie Walerija Szewczuka*, Warszawa – Iwano-Frankiówk 2015

Тенденції розвитку української лексики та граматики, ч. 2, за ред. Ірини Кононенко, Ірини Митнік, Світлани Романюк, Варшава – Івано-Франківськ 2015

Katarzyna Jakubowska-Krawczyk, *Kształtowanie się tożsamości narodowej a obraz Polaka i Ukraińca w polskiej i ukraińskiej literaturze I połowy XIX wieku*, Warszawa – Iwano-Frankiówk 2015

Сучасні дослідження української культури, за ред. Марти Замбжицької, Пауліни Олеховської та Катажини Якубовської-Кравчик, Варшава – Івано-Франківськ 2015

Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених мов, за ред. В. І. Кононенка, Київ – Івано-Франківськ – Варшава 2016

Switłana Romaniuk, *Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010-2014. Analiza lingwistyczna*, Warszawa – Iwano-Frankiówk 2016

Тенденції розвитку української лексики та граматики, ч. 3, за ред. Ірини Кононенко, Ірини Митнік, Світлани Романюк, Варшава – Івано-Франківськ 2016

Ciało i tożsamość w ukraińskiej kulturze, literaturze i języku, pod red. Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk, Pauliny Olechowskiej, Switłany Romaniuk, Marty Zambrzyckiej, Warszawa – Iwano-Frankiówk 2016

Irena Mytnik, *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI-XVII wieku*, Warszawa 2017